

સાંજીવાર

અને બીજી પ્રાણી-કથાઓ

૧૩૫

૧૩૫

મનુભાઈ જોધાણી

જન્મભુમિ સું કહે છે?

કાળિયાર

કાળિયારની બાર્ધ જોધાણીએ લખેલી કથા
પ્રાણીસૃષ્ટિના સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ રસ
બગૃત કરે છે. આવી વાર્તાઓ
એ બાર્ધખૂબ કાં ન લખે!
'કલમ અને કિતાબ'

સોરઠી લોકકથાઓના નવા સંગ્રહો

સુંદરીઓનો શબ્દગાર	૪-૦-૦
શૌર્યનાં તેજ	૨-૮-૦
સોરઠી જવાહીર	૩-૦-૦
સોરઠી વિભૂતિઓ	૨-૪-૦

કુમાર-સાહિત્ય

કુમારોની પ્રવાસકથા	૧-૮-૦
--------------------	-------

બાળ-સાહિત્ય

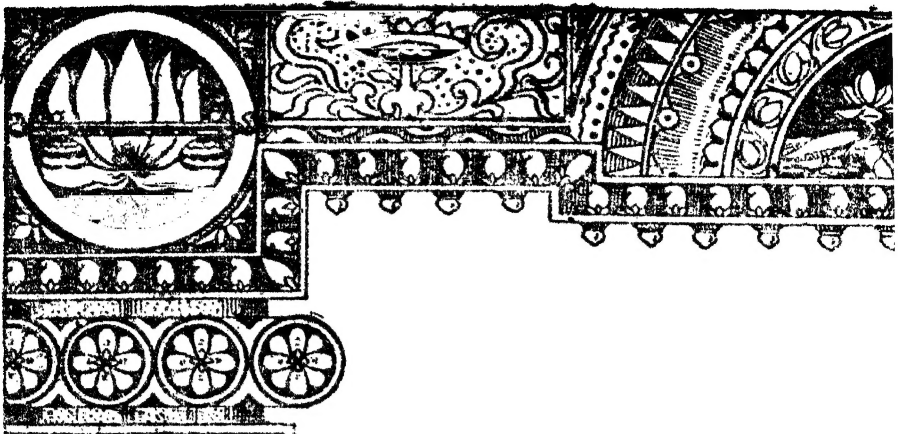
જનપદ (ભાગ ૧-૨-૩)	૩-૧૨-૦
ખાટીમીઠી બાળવાતો	૧-૪-૦
સોરઠી શૂરવીરો	૦-૧૨-૦

લખો

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધીરસ્તો

અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

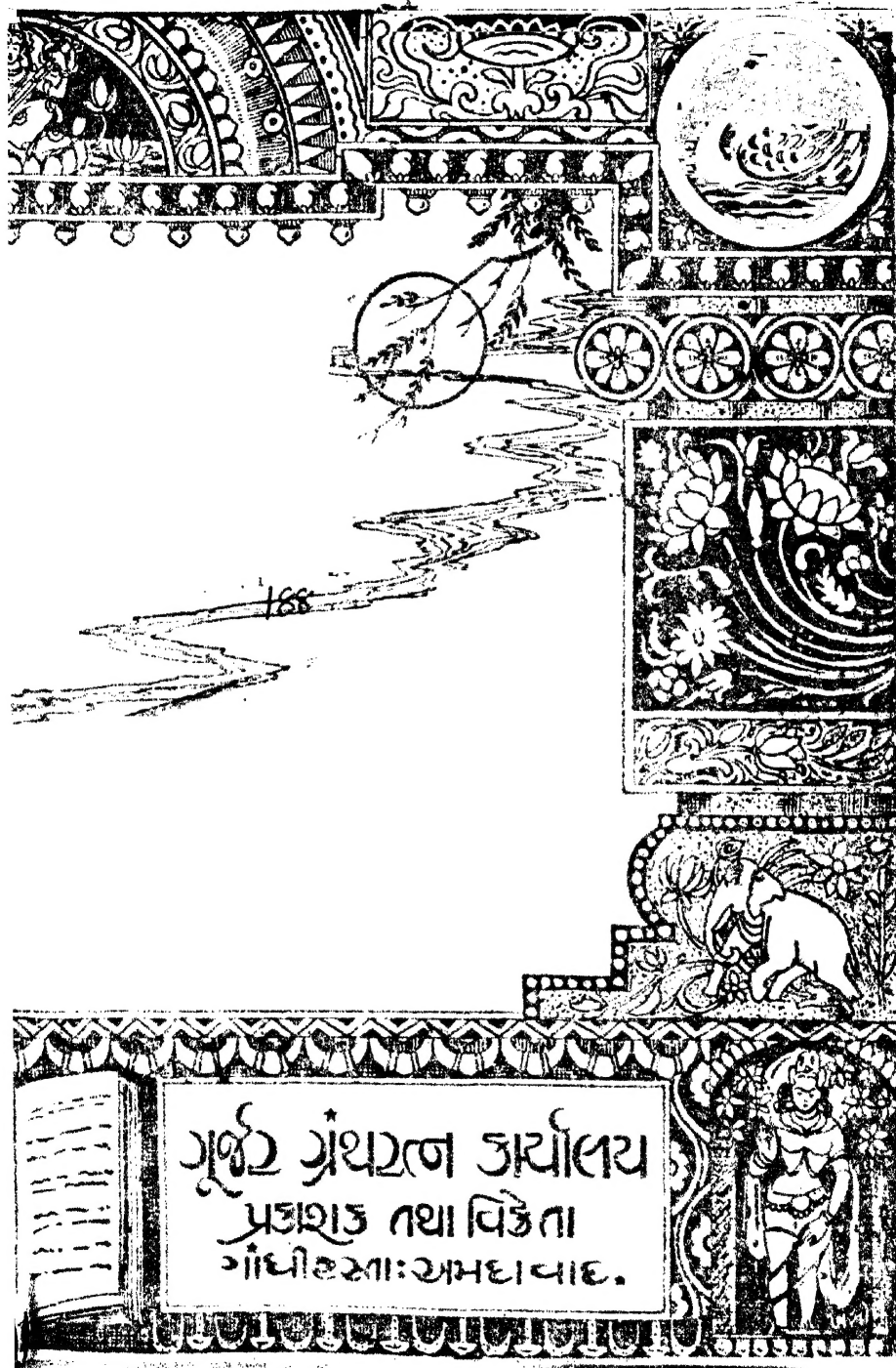
[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૧૬૮ કિંમત ૨-૮-૦

ગ્રંથનામ ડાહ્યા

વર્ગીક ૮-૧૩

ગુજરાત ગ્રંથાલય કાર્યાલય
પ્રકાશક તથા વિકેતા
ગાંધીસ્થાન:અમદાવાદ.

કાળિયા ર

અને

બીજી પ્રાણીકથાઓ

મગધાદિગદ્યાદિ.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તા :: અમદાવાદ

પ્રકાશક : મનુભાઈ લક્ષ્મુભાઈ જોષાણી
ઝ વે રી વા ડ : અ મ દા વા દ.

ચિત્રકાર : શ્રી વિદ્યાવતી પંડિત
૨૬૧૬૮૬
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨-૨૨

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૩૬

ત્રીજી આવૃત્તિ : ૧૯૪૭

અહીં રૂપિયા

(કોપીરાઈટના સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન)

મુદ્રક : ચતુરભાઈ શનાભાઈ પટેલ
શ્રી મહેન્દ્ર મુદ્રણાલય, મામાની
હવેલી, શાક મારકીટ-અમદાવાદ.

અ પ'ણુ

જેમની પ્રેરણાથી આ વાર્તાઓ પ્રગટ થઈ છે તે
શ્રીમાન લાઠીનરેશ શ્રી. પ્રહલાદસિંહજી સાહેબને -

મનુભાઈ જોધાણી

આ લેખકના બીજા પુસ્તકો

સુન્દરીઓનો શણગાર-ભા. ૧

સુન્દરીઓનો શણગાર-ભા. ૨

સોરઠી જવાહિર

શૌર્યનાં તેજ

ખાટી મીઠી ખાળવાતો

સોરઠી વિભૂતિઓ

સાહસકથાઓ ભા. ૧-૨

સોરઠી શૂરવીરો

કુમારોની પ્રવાસકથા

આકાશી આંત્રિયો

ગામડાનું ગૌરવ

દેવામી સહભાનંદ

મોડાસા

મૂંઝવણ

ખૂની આંખ

અદ્ભુત યુવાનો

નાગમતી

જનપદ ભા. ૧-૨-૩

ખિન્દુ

લેખક તરફથી

મારું અવધાન મોટે ભાજે મામડામાં વીત્યું છે, એટલે સીમમાં રખડતાં પ્રાણીઓનું નિરીક્ષણ કરવાની ટેવ પડેલી; તે પછી અંગ્રેજી માસિકોમાં એ પ્રાણીઓની વાર્તાઓ વાંચી અને પુસ્તકો દ્વારા પ્રાણીજીવનની વાંચન-શૃંગાર ઊઘડી; એટલે શિકારીઓની વાતો અને તેમના અનુભવો સાંભળ્યા. એ રીતે નિરીક્ષણ, વાંચન, અભ્યાસ અને અનુભવનો સંભાર એકઠો કરી આ પ્રાણીકથાઓ લખવાની શરૂઆત કરી ત્યારે, ‘આવી કથાઓ વાંચકોને ખમશે?’ એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થયેલો; પણ આ પુસ્તકમાં છપાયેલ ‘કાળિયાર’ની વાર્તા ‘નવ-ચેતન’માં છપાઈ ત્યારે જન્મભૂમિના કલમ-ક્રિતાવ્યકાર બાઈશ્રી કવેરચંદ મેઘાણીએ આવી વાર્તાઓ લખવા પ્રોત્સાહન આપ્યું ને વાર્તાઓ લખાવા માંડી.

આ વાર્તાઓ લાઠીના શિકાર-શોખીન ના. કાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદચંદ્રસાહેબે વાંચીને અને ખૂબ ઉત્સાહ આપ્યો અને સહાનુભૂતિ દાખવી, આ વાર્તાઓને પુસ્તક આકારે પ્રગટ કરવાની સૂચના કરી; એટલે આ સંગ્રહ ગુજરાતી વાંચકો પાસે રજૂ કરવાનું સાહસ કર્યું છે.

પણ એ બધાની પાછળ એક શિકાર-શોખીન મિત્રની સૂચનાઓ જૂલી શકું તેમ નથી. મારી વાર્તાઓ છપાતી જતી તેમ તેમ વાંચીને તે સંબંધી પોતાના અભિપ્રાયો કહેવા હંમેશાં તત્પર રહેતા મારા મિત્ર ડૉ. કદમને જીલ્લાય તેમ નથી. આ પુસ્તકમાં ‘શિકારીની દૃષ્ટિએ’ એક લાંબો પરિચય લેખ લખી તેમ જ એ દૃષ્ટિએ જ મારી કથાઓને કસી તેમણે મને આભારી કયો છે.

આમાંની જે જે વાર્તાઓ જે જે માસિકોમાં પ્રગટ થયેલી,

તેમાં વાતોને અનુષંગીને જે ચિત્રો છપાયેલાં તેના ઉપરથી પુસ્તકને ઉપયોગી કદમાં નવા ખલોકો બનાવી લેવાની રજા આપનાર તે તે માસિકના તંત્રીઓનો હું આભારી છું; એથીયે વધારે તો આ વાર્તાઓ લખવામાં જેમનું મૂળ મેટર મેં વાંચીને ઉપયોગ કયો છે તે મૂળ લેખકોનો ઋણી છું.

આપણે ત્યાં આજે કોલેજોમાં Zoology નો વિષય શિખવાય છે, તેવા વિદ્યાર્થીઓને વાર્તાઓ દ્વારા એવું સાહિત્ય મળે તો રસ-પૂર્વક વાંચી શકે એવી ભાવના આ પુસ્તક પ્રમટ કરતી વખતે મારા મનમાં હિહિમવી છે; પણ તેના ઉઠાવ ઉપર એ ભાવના સિદ્ધ થવાનું અવલંબન રહે છે; એટલે તે વિષે કંઈ ન લખતાં, ખીજાં પ્રાણીઓ સંબંધી વાર્તાઓ લખવાનું પ્રોત્સાહન ગુજરાતી સાહિત્યરસિક વાંચકો આપશે તો આ શ્રમ સફળ થયો માનીશ.

અમદાવાદ
તા. ૧-૧૧-૩૬

}

મનુભાઈ જોધાણી

ખીજા આ વૃત્તિ વખતે

કુમારોને મઠ આવૃત્તિ વખતનાં ખીજાં નાનાં પડતાં હોવાથી આ વખતે વાર્તાઓ મોટાં ખીજાંમાં છાપી છે એથી કુમારોને વાંચવામાં ધણી સરળતા થશે. એ સિવાય આ આવૃત્તિમાં કંઈ ફેરફાર કયો નથી. આ પુસ્તકની જોડણી ગુજરાત વિદ્યાપીઠના શબ્દકોશ મુજબ રાખવામાં આવી છે.

અમદાવાદ
તા. ૮-૧-૪૭

}

મનુભાઈ જોધાણી

શિકારીની દૃષ્ટિએ

મારા મિત્ર મનુભાઈની 'શિકારી' અને બીજી પ્રાણીકથાઓ 'નું' થોડા વખતમાં પ્રકાશન થનાર છે, એવું પ્રત્યક્ષીય 'સાહિત્ય-વૃત્ત' માં મારા વાંચવામાં આવ્યું, તે પછે મને લગીરે ખ્યાલ નહોતો કે તેની પ્રસ્તાવના લખવાનું મારે ફાળે આવશે; પણ એ નિમિત્તે, એક સાંજે અચાનક એ પુસ્તકના ફરમા મારા હાથમાં આવ્યા, ત્યારે મારું હૃદય આનંદથી થનગની ઊઠ્યું; કારણ, હું જાણું છું તેમ આપણું સાહિત્ય આ દિશામાં નહિ જેવું જ વિકસ્યું છે. શ્રી. જીવરામ જોષીની 'શિકારિકા' કે 'શિકાર-કથાઓ', શ્રી. દિનુભાઈ જોષીની 'શિકારિકા-ભાગ બીજો', શ્રીરામશર્માની 'શિકાર' વાર્તાઓનો શ્રી. કિસનસિંહ ચાવડાએ કરેલ અનુવાદ કે છતર બાલસાહિત્યમાં ક્યાંક ક્યાંક દેખા દેતી આપણાં પાળેલાં પ્રાણીઓની વાતો અથવા કુમારના 'વનેચર' નાં 'વનવનગનાં વાસી' સિવાય આપણી બાપમાં આવું સાહિત્ય નહિ જેવું જોવામાં આવે છે, એટલે જ એ દિશામાં આ સફળ પ્રયત્ન ખૂબ ખૂબ રતુત્ય અને આવકારદાયક છે. આ પુસ્તકને હું સફળ એટલા માટે મળ્યું છું કે, બાળકોએ સહેલાઈથી સમજી શકે અને હોંસે હોંસે વાંચી જાય તેવી તેની સાદી સરળ લખાવટ છે. પાળેલાં કે આપણામાં હળી ગયેલાં જનવરોથી માંડીને જંગલનાં બચકર હિંસક પ્રાણીઓ સુધીની વિવિધતા લેખકે આપણને આપી છે અને એ બધાં પ્રાણીઓની શારીરિક વિશિષ્ટતાઓ, તેમની દિન-ચર્ચા તથા તેમની કુદરતી ખાસિયતોનું વિગતવાર વર્ણન સચોટ અને રસપૂર્ણ શૈલીમાં તેઓ આપી શક્યા છે.

શ્રી. જીવરામ જોષીની 'શિકારિકા' અને 'શિકાર-કથાઓ' માં પ્રાણીઓના શિકારની અને હિંસક પ્રાણીઓના શિકાર સિવાય

ખીજી રીતે તેમની સાથે સંબંધ ધરાવતી હળવી વાતો છે. લેખકની શૈલી એવી સરસ છે કે પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી પૂરું કર્યા વગર નીચે મૂકવું ન ગમે. લેખકને શિકારનો અનુભવ છે એમ પણ તેમની વાતો પરથી પ્રતીત થાય છે; છતાં શિકારશાસ્ત્રની અને બૌદ્ધિક દષ્ટિએ જોતાં, શરતચૂકમાં અથવા આપણી જનતાને કંઈક અવનવું આપવાના ઉત્સાહના અતિરેકમાં, તેમણે કેટલીક અદ્ભુત વાતો કહી નાખી છે.

દાખલા તરીકે, તેમણે હિમાલયનાં અને બિહારનાં જંગલોમાં સિંહનું અસ્તિત્વ હોવા વિષે લખ્યું છે. મારા, જંગલખાતાના અને શિકારી મિત્રોને પૂછતાં તેઓ આ બાબતનો ઇનકાર કરે છે. હું પોતે પણ એમ જ માનતો હતો કે કાઠિયાવાડના ગીરનાં જંગલ સિવાય હવે હિંદુસ્તાનમાં સિંહનું અસ્તિત્વ ક્યાંય રહેવા પામ્યું નથી. તે હિપરાંત એક સિવિલિયન અમલદાર (C. A. Kincaid) પોતાના Indian Lions એ નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે, “જ્યારે અંગ્રેજો હિંદમાં આવ્યા ત્યારે સિંહ પોતાનું વર્ચસ્વ મધ્ય હિંદ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ધરાવતો હતો, પરંતુ અંગ્રેજોએ તેને સંપૂર્ણ હાર ખવડાવી, તેથી મધ્ય હિંદ અને ગુજરાતમાં તેનું નામનિશાન ન રહ્યું; હવે ફક્ત કાઠિયાવાડના જુનાગઢ સંસ્થાનમાં તેનું આશ્રયસ્થાન રહ્યું છે. ત્યાં વાઘનું અસ્તિત્વ નથી અને અંગ્રેજ શિકારીઓ સામે નવાખ સરકાર સિંહને રક્ષણ આપે છે.* આ સિવાય હાર્મવર્ધસ યુનીવર્સલ એનસાઇક્લોપીડિયાનાં પાન ૪૯૦૦ હિપર

* “When the English came, the lion was still holding out against the invader in Central India, Guzarat and Kathiawar; But the English completed the lion's defeat; it was exterminated in the two former provinces and its only refuge left is in Junagadh, a state in Kathiawar where there are no tigers and where H. H. The Nawab preserves the lion against English sportsmen.

સિંહ વિષે લખવામાં આવ્યું છે કે, કાઠિયાવાડના ગીર જંગલ સિવાય સિંહનું અસ્તિત્વ હવે કયાંય રહ્યું નથી; ઈ. સ. ૧૮૮૫ પછી આ જામ સિવાય હિંદુસ્તાનના બીજા કોઈ જામમાં સિંહ જોવામાં આવ્યો નથી. + વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવા છતાં, શ્રી. જોષીએ અને તેમના મિત્રોએ કાઠિયાવાડ સિવાય હિંદમાં બીજે કયાંય સિંહ જોયો હોય તો તે વાત, તેના વંશનો વિચાર કરતાં ખરેખર વધાવી લેવા જેવી છે. તેમણે લખેલી સાપના શિકારની વાત અદ્ભુત છે. સાપ જેવા પ્રાણીને મારવા બંદૂકમાં ગોળી જ ભરવી જોઈએ અને નિશાન ખરાબર તાકવું જોઈએ એવું કંઈ નથી. કારતૂસ ભરી શકાય તેવી બંદૂકમાં અડદના દાણા નેટલા છરા (સીસાની નાની ગોળાઓ) વાળો કારતૂસ ભરી સાધારણ નિશાન લઈ તે ફેડવામાં આવે, તોપણ જમે તેવા મોટા સાપ મરણતોલ અર્ધ પડે છે; પણ ઘણાખરા દેશી શિકારીઓ પાસે કારતૂસની બંદૂકો (Breech Load Guns) હોતી નથી અને નાળના છેડેથી દારૂ, છરા, ગોળી વગેરે ભરવાની બંદૂકો (Muzzle Loading guns) હોય છે; આવી બંદૂકમાં દારૂ ભરી તે પર સખત કામળ કે કપડાનો ડૂચો મારી, તે ઉપર છરા અથવા અડદના દાણા અને તે ન હોય તો છેવટે પાણી ભરી સાપની સામે નિશાન તાકી બંદૂકની ચાંપ દાબી, સાપના કૂચેકૂચા ઉડાવી દેતાં મેં તેમને જોયેલા છે; તેમ જ છરાવાળા કારતૂસથી મેં પોતે પણ નેટલાક સાપને ઉડાવી દીધેલા છે.

તે જ પ્રમાણે શાહુડીના શિકારમાં શ્રી. જોષીએ ‘બંદૂકથી શાહુડીનો શિકાર થાય જ નહિ,’ એવો નિશ્ચયાત્મક ઉલ્લેખ કરેલો છે તે જરા બૂલચાપ ખવડાવનારો છે. બંદૂકમાં અડદિયા છરાનો કારતૂસ અખર છરા ભરી શાહુડીના માથા પર તે ફેડવામાં આવે

+ It is now extinct except in the Gir forest of Kathiawar where it is to some extent preserved. No lion has been found elsewhere in India since about 1885.

તો શાહુડી તરત મરી જાય છે, એ મારા અનુભવની વાત છે.

સૂવરના શિકારમાં તેઓ કહે છે કે 'સૂવરને ચામડી નથી હોતી એમ કહીએ તો ચાલે, માણસના શરીર જેવી જ પાતળા ચામડી હોય છે, તેથી ચામડું ઉતારવાની કાંઈ પંચાત નહિ.' વાસ્તવિક રીતે સૂવરની ચામડીને માણસના શરીર સાથે અથવા માણસની ચામડી સાથે સરખાવી શકાય નહિ એટલી તે સખત (Tough) હોય છે; એટલે તે પ્રાણીનો માંસાહાર કરનારને તે ઉતારી નાખવી પડે છે; તદુપરાંત એ ચામડાંની ચીવટાઈને લીધે પાશ્ચિમીય દેશોમાં ઢોરનાં ચામડાંની પેડે તેનો મોટો વેપાર ચાલે છે.

શિકાર-કથાઓમાં તેમણે એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે, 'ધોમેશી બંદૂકનો કંદા ઉપર આગળા પટકી.' કંદો અથવા કુદો એટલે બંદૂકનો પાછલો લાકડાનો છેડો, જેને નિશાન તાકતી વખતે ખભા પર ટેકવવામાં આવે છે તે. અંગ્રેજીમાં તેને 'બટ્ટ' (Butt) કહેવામાં આવે છે. નિશાન વખતે ડાબા હાથની આંગળીઓ તામની નીચે અને જમણા હાથની આંગળીઓ ચાંપ ('Trigger') નીચે આવી જાય છે; કંદા સાથે તેમને કંઈ સંબંધ હોતો નથી.

તે જ પ્રમાણે, 'બંદૂકનો ઘોડો દબાવ્યો,' એવું વાક્ય લેખકે ક્યાંક ક્યાંક વાપરેલું છે. તેમાં લેખકનો હોય નથી; ગુજરાતી ભાષામાં જ એ વાક્ય રૂઢ થઈ ગયેલું છે. ખરી રીતે બંદૂકમાં ઘોડો અને ચાંપ જુદી વસ્તુઓ છે; નાળ અને કુદાની વચ્ચે, ઘોડો ઉપર હોય છે અને ચાંપ નીચે હોય છે; અંગ્રેજીમાં તેમને અનુક્રમે 'હેમર' (Hammer) તથા 'ટ્રીગર' (Trigger) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કારતૂસવાળી બ્રીચકોડ બંદૂકમાં ઘોડા વગરની (Hammerless) બંદૂક પણ આવે છે; એટલે બંદૂક ફેડતી વખતે જમણા હાથની અંગૂઠા પાસેની આંગળી (તર્જની) વડે ચાંપ દાખવાથી ઘોડો પડે છે; અર્થાત્ બંદૂક ફેડનારને ઘોડાને દાખવાપણું કે અડવાપણું હોવું જ નથી.

એક ઠોકણે શ્રી. જેપીએ લખ્યું છે કે, 'જે નાળવાળી રાયફલ હતી.' જેને સાદી બાપામાં આપણે અંદક કહીએ છીએ, તેના બાણકારોની બાપામાં મુખ્ય બે વર્ગ પડી જાય છે; એકને રાયફલ (Rifle) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે; બીજાને 'ગન' (Gun) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. રાયફલ લાંબા પલ્લા પરના અને મોટા શિકાર માટે વપરાતું હથિયાર હોય છે. દરેક રાયફલની અનાનટ પ્રમાણે તેમાં અમુક વજન અને કદના જ કારતૂસો વપરાય છે. રાયફલો બે નાળવાળી આવે છે ખરી, પણ સારા શિકારીઓ મોટે ભાગે તે પસંદ કરતા નથી, કારણકે તેથી રાયફલો કરતાં, એક નાળ હોવા છતાં પાંચ પાંચ કારતૂસ સાથે રહી શકે તેવા ખાના (Magazine) વાળી રાયફલો વજનમાં હલકી અને વાપરવામાં સુમમતા બરેલી હોય છે. ઉપરાંતપરો પાંચ અવાજ કરતાં સુધી તેમને ફરી ફરી બરવાની કડાકૂટ હોતી નથી, તેથી મોટા અને ખાસ કરીને હિંસક પ્રાણીઓના શિકાર માટે તે સહીસલામતીબદ્ધ ને વિશ્વાસપાત્ર હથિયાર ગણાય છે. 'ગન' (Gun) ના પ્રકારમાં ગણાતી અંદકો સાધારણ પદ્ધતિ ઉપરના નાના મોટા અથવા શિકારો માટે ઉપયોગમાં આવે છે; તેમાં કારતૂસ બરવાની (Breech Loading) અને નાળને છેડેથી છરા કે ગોળી બરવાની (Muzzle Loading) એવી બે મુખ્ય જાતો હોય છે. નાળના મોઢેથી દારૂગોળી બરવાની અંદક ફેરવા માટે જૂના જમાનામાં સજાવેલી જામગરી (સૂતરની વાટ) નો ઉપયોગ કરવામાં આવતો; આવી જામગરીવાળી અંદકો હવે તો ક્યાંક ક્યાંક જંગલોમાં ભટકનારી જાતો પાસે જ જોવામાં આવે છે; આથી સર્વ ઠોકણે આ જાતની અંદકોમાં કેપ (Cap) વાળી અંદકોએ લીધું છે. આવી અંદકના વચભાગે નાળ (Barrel) ના છેડા પર ઘોડા (Hammer)ની બરાબર નીચે તેમાં સમાધ જાય તેટલા કદની એક નાનકડી કુલી હોય છે. તે પોલી હોઈ નાળના પોલાણ સાથે તેને સંબંધ હોય છે. આ કુલી પર

પોટાશ બરેલી કેપ મૂકી હોય ત્યારે, તેના પર ઘોડો પડતાં જ કેપમાંનો પોટાશ ફૂટી તેની ચિનગારીથી કુલીની અંદરનો દારૂ સળગી જાય છે અને તે સળગતો નાળમાં જઈ તેની અંદરની ગોળા કે મોળીઓને આધારણ વેગમાં બહાર ધકેલી દે છે. એટલે જામમરી (સૂતરની વાટ) સળગાવી તે વડે કુલીમાંના દારૂને ચેતવવાની કડાકૂટ દેખીતી રીતે કેપવાળી બંદૂકમાં રહેતી નથી; જો કે જામમરીવાળી બંદૂકોની પેઠે જ આ બંદૂકમાં દારૂ, કામળ કે કપડાંનો ડૂંચો, ગોળા કે છરા અને તે પછી ફરી કામળ કે કપડાંનો ડૂંચો, એ ક્રમમાં તે બધું ભરવું જ પડે છે. તે માથાકૂટ કારતૂસવાળી બંદૂક વાપરનારને વહોરવી પડતી નથી, કારણ કારતૂસમાં જો બધું ઉપર આપેલા ક્રમમાં જ ભરેલું હોય છે. તે ઉપરાંત તેમાં જ દારૂવાળા છેડે કેપ પણ બેસાડેલ હોય છે. બંદૂકનો ઘોડો પડતાં જ આ કેપ પર ઘોડા નીચેની ખીલી દબાવવાથી તે ફૂટે છે અને પરિણામે કારતૂસની અંદરનો દારૂ સળગી, છરા કે ગોળાને પૂર વેગમાં નાળ બહાર ફેંકે છે. આ બંદૂકમાં ભરવાના કારતૂસો, શિકારની જાત પ્રમાણે લગભગ બાર નાનાં મોટાં કદની ગોળીઓવાળાં મળી શકે છે. આ બંદૂકમાં પાછી એક નાળવાળી અને બે નાળવાળી એવી બે જાતો છે. સગવડ ખાતર શિકારીઓ એક નાળવાળી બંદૂક જ વધારે પસંદ કરે છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે, સામાન્ય રીતે એક નાળવાળી છતાં ઉપરાછાપરી પાંચ અવાજ થઈ શકે તેવી રાયફલો અને બે નાળવાળી સાદી બંદૂકો (gun) નો પ્રચાર શિકારીઓમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે.

શ્રી. જોધીએ તેમના શિકાર-સાહસોમાં ઘણે ઠેકાણે તમંચા કે પિસ્તોલના ઉપયોગના ઉદ્દેશ કરેલો છે. વાંચકોએ એટલું લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે કે, મોટા ને હિંસક પ્રાણીઓના શિકારમાં તમંચા કે પિસ્તોલનો ઉપયોગ બે રીતે જોખમભરેલો છે; પહેલું એ કે, પિસ્તોલથી સાધારણ અંતર પૂરતું નિશાન તાકવાનું, આપણને લાગે છે

તેટલું સહેલું નથી; ચિત્રપટોનાં સાદસો (Stunts) જોતાં તે બહુ સહેલું જણાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો ખંદકના નિશાન-ખાજો પણ મહાવરા વમર પિસ્તોલથી નિશાન તાકવામાં ઘણી વાર નાસીપાસ થાય છે; એટલે તેનો બરાબર ઉપયોગ કરવા માટે સારા અભ્યાસની જરૂર હોય છે. જોખમનું બીજું કારણ એ છે કે, બહુ જ પાસેના અંતર સિવાય મોટા શિકારને મારવા માટે કે મરણુનો લ ધાયલ કરવા માટે તેની ગોળી પૂરતી જોરદાર હોતી નથી; એટલે મોટા શિકારોમાં આવાં સાધનનો ઉપયોગ કરવામાં શિકારી પોતાના મોતને નોતરવા સિવાય બીજું કંઈ ઉઠાપણુ કરતો નથી.

શ્રી. જોખીએ માંચડા પરથી દિસક પ્રાણીઓનો શિકાર કરનારાઓને નામરદ ગણી ઠેર ઠેર વગોવ્યા છે; છતાં તેમણે અને તેમના મિત્રોએ એવા શિકારમાં અવારનવાર કોઈ જાડનો, ટેકરીનો કે પથ્થરનો આશરો લીધાતું તેઓ કબૂલ કરે છે; એટલે આત્મરક્ષણનો થોડાવણોયે પ્રયત્ન કર્યા વિના તેમને છૂટકો નહોતો, એ વાત પ્રતીત થાય છે. એમાં કશુંયે નિંદ્ર નથી; કારણ પોતાનાં કરતાં અનેકમણું બળવાન પ્રાણી સાથે બાથ બીડતાં પહેલાં સ્વરક્ષણની અમમ્યોત્તી વાપરવામાં નાનમ નથી, પણ તેમાં ઉઠાપણુ જ સમયેલું છે. દિસક પ્રાણી પોતે જ એ પાઠ આપણને શોખવે છે. તે આપણાં કરતાં કે તેના શિકાર કરતાં ઘણું જ બળવાન હોય છે, છતાં તે પોતે સ્વરક્ષણ પ્રત્યે લગોરે જોદરકાર હોતું નથી. મને તેવા શિકારમાં તે બહુ સાવધાનીથી વર્તે છે, ચોરીચૂપકીથી હુમલો કરે છે કે છેતરપિંડીના દાવ રમે છે; ત્યાં સતુબ્ધ કાણુ માત્ર ?

આ બધું નિખાલસ રીતે સાચા શિકારીની અદાથી (In a sportsman spirit) હું વાંચકો સમક્ષ મૂકું છું. શ્રી જોખીના સાદસો માટે મને અપૂર્વ માન છે. ગુજરાત આવા સાદસિક વીરોને ઝંખ્યા કરે છે; ગુજરાતીઓ તેમની સાદસ—કથાઓને ઝીલવા તત્પર છે; તે જ પંજે શ્રી. જોખી તેમના અનુભવની વાતો તેમની

આમળ રજૂ કરે છે. તે વાતોને લમતી ફેટલોક ચોખવટ કરવાનો અને ઉચ્છેદન આપ્યો, તેને હું અહીં દર્શાવી શક્યો નથી. હું સમજું છું કે અત્યારે હું શ્રી જોષીના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવા નથી બેઠો, પણ શ્રી. જોષીના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવા બેઠો છું; છતાં આપણા લોકો જે વિષયથી લગભગ અજાણ્યા જેવા જ છે, તેમજ તે સંબંધમાં આપણા સાહિત્યમાં ખીજે ક્યાંય જે જાણવા ન મળ્યું હોય તે, આ નિમિત્ત પણ તેમની આમળ ધરવું, એટલે જ મારો નામ ઉદ્દેશ છે. તદુપરાંત વાંચકોના હાથમાં અત્યારે જે પુસ્તક છે તેમાંના વિષયોનો અને એ આપેલી વિગતોનો સીધો નહિ, તોયે આડકતરો સંબંધ છે, એ દેખીતું છે.

શ્રી વિભાઈ જોષીના ‘શિકારિકા’ ભાગ-ખીજમાંની વાતોમાં ક્યાંક ક્યાંક અજુગતી વિગતો દેખાય છે, પરંતુ તે વાતો સાચા અનુવાદરૂપે જ આપણને મળેલી હોઈ તે આજકાલે રીઝવવાના ફિત્સા-હમાં મૂળ લેખક આડઅવળા દોરવાયા હોય એ સંભવિત છે. તેમાં અનુવાદકનો શો દોષ ?

શ્રીરામ શર્માની વાતો સદજ અને સુંદર રીતે લખાયેલી છે; તેમાં ક્યાંય અતિશયોક્તિ તરી આવતી નથી. વળા તેનો અનુવાદ તળપદી ભાષામાં શ્રી. કિસનસિંહ ચાવડાએ કરેલો છે, તેથી તેમાં પરભાષાની કે પારકા સાહિત્યની લગીરે મંધ આવતી નથી.

તે સિવાય ‘કુમાર’ માસિકના ‘વચનેર’ (શ્રી. હરિનારાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય) પ્રાણીજીવનના અભ્યાસીઓથી અજાણ્યા નથી. આપણી વચ્ચે કે વનવનડામાં વસતાં પક્ષીઓ તથા જીવજંતુઓ વિષે તેમની સરલ શૈલીમાં તેમણે ખૂબ લખ્યું છે; એ વિષયનો તેમને અજાણ્ય શોખ છે; તેઓ તેના જિહ્વા અભ્યાસક છે, અલગત, આંચ-ળિયાં પ્રાણીઓ (Mammals) તરફ તેમણે ઘણા ભાગે ઉદાસીનતા બતાવી છે, છતાં પક્ષીઓ અને જીવજંતુઓની સૃષ્ટિને, એટલે આપણા સાહિત્યની એક લગભગ વણખેડાયેલી બાજુને એવી

ઝીણુવટથી તેમણે આપણી આમળ રજૂ કરી છે, કે તેમની એ લેખમાળા આ જાતના સાહિત્યમાં ચિરંજીવ સ્થાન લે તો એમાં કંઈ નવાઈ નથી; પરંતુ સામાન્ય દષ્ટિએ જોતાં તેમનું લખાણ નિર્બંધતાત્મક અને સુસ્ત રીતે શાસ્ત્રીય હોવાથી, આમ-જનતા તેનો પૂરેપૂરો લાભ લેતી હશે કે કેમ એ ચંકાસ્પદ વાત છે.

અને આ સિવાય બાલસાહિત્યના અનેક પ્રકાશનોમાં દેખા દેતી પ્રાણીકથાઓનું પૂછવું જ શું ? જે પ્રાણીઓ વિષે તે લખવામાં આવી હોય છે તેમના વિષે સાચું જ્ઞાન તેમાં નહિ જેવું જ હોય છે. એવી વાતો પાછળનો સુખ્ય આશય બાળકોને આનંદ અને અજાયબીમાં ઝરકાવ કરવાનો હોય છે, એટલે આપણી આજની દષ્ટિએ એ વાતોની આપણે ઊંચી કિંમત ન આપી શકીએ.

અર્થાત્, આજે આપણી નજર સામે આ જાતનું જે સાહિત્ય પડેલું છે, તેનું ટૂંકમાં વિવરણ કરીએ તો શિકાર—સાહિત્યમાં આપેલાં પ્રાણીઓની શારીરિક વિશિષ્ટતાઓ અને તેમનો ભિન્ન ભિન્ન આસિયતોનો તેમાં ઝીણુવટથી ઉલ્લેખ કરેલો જણાતો નથી. ‘વનેચર’નાં ‘વનવગડાનાં વાસી’ માં આયિળિયાં પ્રાણીઓ (Mammals) નો સમાવેશ ન હોવાથી તેમના વિષે આપણને કંઈ જાણવા મળતું નથી અને ધૃતર બાળસાહિત્યમાંથી પ્રાણી-કથાઓ પરિકથાઓ જેવી હોય છે; એ દષ્ટિએ જોતાં ઇટલાંક નાનાં મોટાં આયિળિયાં પ્રાણીઓની, વાર્તારૂપે શાસ્ત્રીય માહિતી એકજથ્થે આપનારા પુસ્તકની આજ લગી આપણા સાહિત્યમાં ખોટ હતી, એમ કહેવામાં હું કદાચ ભૂલતો નથી.

‘કાળિયાર અને બીજી પ્રાણીકથાઓ’નું સર્જન આપણા સાહિત્યમાંની એ ખોટ પૂરી પાડે છે. લેખક એક પ્રાણીકથા સાવ હળવા રૂપમાં આપણી આમળ રજૂ કરે છે; છતાં દરેક પ્રાણી વિષેની શાસ્ત્રીય વિગતો મેળવવામાં અને તેમનું વાર્તારૂપે સંકલન કરવામાં તેમણે ખૂબ કાળજી રાખેલી છે, એટલે પોતાની ધારણાને

મૂર્તિશ્વ આપવામાં તેઓ મોટે ભાગે સફળ થયા છે. શાસ્ત્રીય વિમતોને હળવા રૂપમાં મૂકવાનું કાર્ય એટલું કપરું છે કે આટલી સફળતા સિદ્ધહસ્ત લેખક વિના બીજા કોઈને કદી ન જ મળી શકે.

છતાં To err is human (મનુષ્ય માત્ર દોષને પાત્ર છે); ત્યાં મનુષ્યની એકાદ કૃતિની શી વિચિત્રતા? દ્વિધર્મથી પોરા ગોતવાનાં ચરમાં ચઢાવી, આ પુસ્તક હાથમાં લઇને બેસીએ તો, જરૂર તેમણે કયાંક કયાંક દોષ રહી ગયેલા જણાશે; ચાલો, એ દૃષ્ટિએ આપણે પહેલી કાળિયારની વાત જોઈએ.

‘ચાંદની રાતે દેવજી મારો ઘોડો લઈ હરણાનો પાછળ પૂરપાટ જાય છે, હું તેમની પાછળ તાકી રહું છું. હરણાની પાછળ દેવજીને પૂરપાટ જવું પડ્યું; એટલે જહાજ એ અંતર ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં હોવું જોઈએ; એટલા અંતર પરની દેવજીની હરણ સાથેની રમતો હું રાતના વખતે (બસે ચાંદની હોય) જોઈ શકું છું; વળી દેવજી ઝૂંપડીએ આવ્યો ત્યારે ખાટલો નાંખીને હું ફળામાં પડેલો હોઉં છું;’ આ વર્ણનમાં સંકલનાનો દોષ જણાય છે; વળી તેમણે, ‘ઝાડનું થડ ડાળીઓ કાઢે એમ તેમણી ફળસર્વા ફૂટ્યાં,’ ‘ઘણી શાખા-વાળાં બે ઝાડ ઝપાટા પૂર વધે જાય એમ એને માથે બે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં,’ ‘જમણા શીંગડાંની પાંચ નાની ડાંડીઓ,’ વગેરે વાક્યોમાં કાળિયારના શીંગડાનું અણુમણુ વર્ણન કરેલું છે.

આ રથજો મારે હરણ વિષે થોડુંક કહેવું ઘટે છે. દક્ષિણ આફ્રિકા અને આસ્ટ્રેલિયા સિવાય દુનિયામાં બધા ભાગોમાં તેનું અસ્તિત્વ છે; ઉષ્ણકટિબંધથી માંડીને ધરધવાળા પ્રદેશોમાં તે રહી શકે છે; ફક્ત રણમાં તે જોવામાં આવતું નથી. દુનિયાના બધા ભાગોમાં આવ જુદી ઝોળખાયેલી તેની લગભગ સાઠ જાતો છે, તે પૈકી પાળી સકાય તેવી ફક્ત એક જ જાત છે; તેને રૈનડીયર (Rein Deer) કહેવામાં આવે છે. એશિયા યુરોપ અને અમેરિકાના ઉત્તર ભાગોમાં તે જોવામાં આવે છે. અને ત્યાં તેનો વાહનમાં ઉપયોગ કરવામાં

આવે છે. આ જાતના હરણોમાં નર અને માદા બન્નેને ફંટાયેલા શીંગડા (antlers) હોય છે.

હરણની જંગલી જાતોમાં કરતૂરીમૃગ એક વિશિષ્ટ જાત છે. મદમાં આવેલા કરતૂરીમૃગની દ્વંદ્વીમાંથી કરતૂરી નીકળે છે. આ જાત ફક્ત હિમાલયના જંગલોમાં છે. બાકીની જાતોમાં તેના રૂપ, રંગ કદ અને શીંગડાના આકાર પ્રમાણે સામાન્ય હરણ (Deer), ઘોળા ટપકાવાળા પશુ કે ચિતળ (spotted Deer), રૂપાળા શિકારાં (chinks) નાનકડાં ગૂટડાં (આપણા જંગલોમાંની જાત) કદાવર શેમર કે સાબર (Rod Deer) આ જાતના નરને (Stag) કહેવામાં આવે છે.) ફેલોડાયર (એટલિટનમાંની એક જાત) વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી જાતોમાં ફક્ત નરને જ શીંગડા હોય છે. સાબર જાતના નર સિવાય બીજી જાતોના નરને અંગ્રેજીમાં 'બક' (Buck) અને માદાને 'ડો' (Doe) કહેવામાં આવે છે. મેં ઉપર જણાવેલા હરણ, શિકારાં અને ગૂટડાંને સીધાં, વખર ફંટાયેલાં શીંગડાં હોય છે; બાકીની જાતોને ફંટાયેલાં મોટાં શીંગડાં હોય છે. આ શીંગડાં દર વર્સતમાં ખરી જામ તેના જાડે જાગતાં નવાં શીંગડાં વૈશાખ જોઠમાં પૂરેપૂરાં જાગી રહે છે. જમતા શીંગડાં પર મખમલ જેવું રક્તવાહિનીઓનું જાળું હોય છે. શીંગડાં જાગી રહ્યાં પછી, તે સુકાઈ ને ખરી પડે છે. શીંગડાં પૂરેપૂરાં જાગી રહે ત્યારે નર તેના મદમાં હોય છે. અને માદાની શોધમાં બીજા કોઈ નર સાથે અથડાય છે ત્યારે બન્ને વચ્ચે ભયંકર દાંદ જામે છે અને જે જીતે તેના તરફ માદા આકર્ષાઈ જાય છે. આપણા સામાન્ય હરણોમાં જે કાળા રંગનો નર હોય છે. તેને જ કાળિયાર (Black Buck) કહેવામાં આવે છે. તેનાં શીંગડાં વળવાળાં, ફંટાયા વખરનાં સીધાં, દોઢેક ફૂટ લાંબાં અને અણીદાર હોય છે, છતાં લેખકે તેનું વર્ણન જીલ્લાના આપ્તું છે, તેમાં તેમની શરતચૂક જયેલી જણાય છે.

તે જ પ્રમાણે 'રાની બિલાડા'ની વાતમાં તેઓ જણાવે છે

કે, 'એણે' (ખિલાડાએ) હરણ પર ઓચિંતો હથેલો કરી તેનો હેડિયો પીસી નાખ્યો અને તેને હિપાડીને કૂમા તરફ ઊપાડ્યો. સતત સાત વરસના બીરના બંગસોના મારા વસવાટમાં કે છતર રથજોએ, હરણને મારી કે હિપાડી શકે એવો રાત્રી ખિલાડો. કદી મારા જોવામાં આવ્યો નથી, તેમ મારા શિકારી મિત્રોએ કદી જોયો નથી; આપણા વનવગડામાં રખડતા રાત્રી ખિલાડાઓ નાની જાતના હોય છે, એટલે તેઓ પોતાના કદ અને શક્તિ પ્રમાણે નાના શિકારો જ કરી શકે છે.

શેળા (Hedge-hog) ની વાતમાં તેમણે શાહુડી (Porcupine) નો ઉલ્લેખ કરેલો છે; શાહુડી શેળાના જેવું પણ તેના કરતાં ઘણું મોટું પ્રાણી હોય છે. છતાં બ્યાનમાં રાખવાની વાત એ છે કે, તે કંદમૂળ અને લોસોતરો પર જ રહે છે; જ્યારે શેળો કંદમૂળ, ફળો, નાનાં જીવજંતુ, સાપ, પક્ષીનાં ઇડાં વગેરે વિવિધ પ્રકારના ખોરાકની લિજ્જત માણુનારો હોય છે; શેળાના કાંટાની ધુમાડી ભરાઈ ગયેલાં (સસજી થયેલાં) બાળકને ફાપદો કરે છે, પણ એ જ બાળક ફરીવાર ભરાઈ જાય તો, શેળાની ધુમાડી સિવાય બીજો કોઈ દવા તેને પછી ફાપદો કરતી નથી, એવી આ તરફના લોકોની માન્યતા છે; ખરું ખોટું પ્રભુ જણે !

હવે વરુ વિષે થોડુંક કહી લઈએ; આપણા ગામડાના લોકો સામાન્ય રીતે તેને 'નાર' નામથી જોળખે છે. કૂતરા સાથે તેનું ઘણું સામ્ય હોવાથી હું પોતે જો વખત તેનાથી છેતરાયો છું; એક વખત હું કેટલાક મિત્રો સાથે શિકારે ગયેલો ત્યારે, સમી સાંજે આઠ નવ નારનું ટેળું નદી તરફથી અમારા તરફ ધસી આવતું જણાયું. અંધારું થવા આવ્યું હતું અને તે વખતે, કૂતરા જેવાં પણ બૂખરા રંમનાં પ્રાણીઓ ટોળાબંધ ધર્યાં આવે ત્યારે નાર સિવાય બીજા કોઈ પ્રાણીની કદપના આપણા મનમાં ન જ આવે એ સ્વાભાવિક છે; મને પણ એવી જ કદપના આવેલી, તેથી બંદૂક હિપાડવાનો હું વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ મારી સાથેનો એક કોળા બેલી ઊઠ્યો:

‘સાહેબ, નાર આવે છે.’

મને હવે શંકાતું રથાન ન રહ્યું, તેથી ત્રણ ચારને સામગ્રી ખાયલ કરવા મેં ‘બંદૂકની બન્ને નાળમાં હરણિયા છરા (Buck shots) ના કારતૂસ બધાં અને પાસે આવતાં નારની દિશામાં નિશાન તાકી એક અવાજ કર્યો; તે સાથે ‘ક્યાંય ક્યાંય’ કરતાં તે બધાં વિખરાઈ ગયાં, ત્યારે અમારા ખ્યાલમાં આવ્યું કે, તે નાર નહોતાં પણ કૂતરાં હતાં. નદીના કીચડવાળાં પાણીમાંથી તરતનાં બહાર નીકળેલાં હોવાથી તે બધાં એક જ-બૂખરા-રંગનાં લાગતાં હતાં; અંધારું વધતું જતું હતું, તેથી તેમાંના કેટલાં મધ્યમાં કે જીવતાં રહ્યાં, તેની તપાસ અમે કરી શક્યા નહિ, તેમજ અમે કંઈ સૂત કરી હતી એવું પણ અમને લાગ્યું નહિ, કારણ કૂતરાઓને વરુની પેઠે શિકારી ટાળીઓ જમાવી રખડતાં અમે જિંદગીમાં પહેલીવાર તે સંજો જ જોયેલાં.

ખીજ એક પ્રસંગે અંધારી રીતે હું ઓસરીમાં સૂતો હતો અને ઓસરી બહાર ઝાડ નીચે મારી એક નાની (Fox Terrier) કૂતરી બાંધેલી હતી. લગભગ મધરાતે કંઈક ખખડાટ થયો અને મારી આંખ ખૂલી ઝડપે મારી અગળપળી વચ્ચે મેં અંધારામાં આંખ તાણીને જોયું તો કૂતરી ચૂપચાપ બેસી ઝડપે હતી અને તેની સામે એક મોટો ડાંધિયો પગ લાંબા કરીને બેઠેલો હતો. લાડીબર મને લાગ્યું કે તેઓ સંવનન કરતાં હશે; નહિ તો કૂતરી બચ્ચા વિના કેમ રહે? પણ એ સંવનન કળેડાતું હતું એમ ધારી, હું ડાંખ લઈ જાઠ્યો અને પેલા ડાંધિયાને મેં આંધે હાંકી કાઢ્યો. ફરી હું પધારીમાં આંધે પડ્યો થયો; માંડ પા કલાક થયો હશે ત્યાં કૂતરી પાસે ફરી મને કંઈક સળવળાટ સંભળાવ્યો. મેં જોયું તો ફરી ડાંધિયો કૂતરી પાસે આવી પગ લાંબા કરી બેઠો હતો. મેં લાડી લઈ તેનો પીછો પકડ્યો. તે મારા બંમલાની પછવાડે ગયો. તે કંપાઈન્ડ બહાર ગયો કે નહિ તેની ખાતરી કરવા હું પાછળ ગયો, ત્યાં અડમ પૂતળા પેઠે જામેલો.

મેં તેને જોયો. મને લાગ્યું કે, 'તે ફૂતરીને હેરાન ક્યો વિના નહિ રહે, તેથી તેને પૂરો જ કરી નાખવો જોઈએ; એ વિચારે પાંછો ધરમાં આવી અંદક લઈ હું અંમલા પાછળ ગયો, તોયે તે ત્યાં જ બિભો હતો. મારી અને તેની વચ્ચે દશ પંદર હાથનું છેટું હતું'. મેં ઉતાવળમાં અંદક જીયકી જેવું તેવું નિશાન તાકી ગોળી છોડી, તે સાથે તે જમીન પર પડકાયો. તરત જ તેને ઉપાડી બહાર ફેંકી આવવા મેં બંગીને બોલાવ્યો. બંગો દોરડી અને શાનસ લઈ આવ્યો. વાંકા વળાને તેના પગને દોરડી બાંધતા જતાં તે ચમક્યો અને બોલી બિહયો: 'સાહેબ, આ તો નાર છે, મેં પાસે જઈને જોયું; ખરેખર, તે નાર હતો. તેને પૂરો કરવાની શુદ્ધિ મને ન સૂઝી હોત તો, તે રાતે ફૂતરીનો કાળિયો થાત, એ સહેજે કલ્પી શકાય તેવું છે.

દલે છેવટે આપણા વનરાજનો વારો આવે છે. લેખક કહે છે કે 'સિંહણનું દૂધ સોનાના વાસણ કે તેનાં અમ્યાં સિવાય કોઈ જીવની શકે નહિ.' આપણા જૂનવાણી કવિઓની કલ્પના પર તેઓ દોરવાયા લાગે છે. વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ, સિંહણનાં અમ્યાં સિવાય બીજાં કોઈ પ્રાણી તેને પચાવી નહિ શકતું હોય એ માનવા જેવું છે, પણ સોના સિવાયની બીજી ધાતુના, માટીના કે કાચનાં વાસણમાં તે ન જરૂરી શકે એમ માની લેવા આપણો શુદ્ધિવાદ આજે તૈયાર નથી. આ મંત્રાંશમાં મારા અનુભવની એક વાત કહું છું. ગીરનાં જંગલોમાં જીવન વિતાવનાર એક જીવન મકરાણીએ નિઃસ્વાર્થ બાવે થોડાં વર્ષ પહેલાં સિંહણના સ્કાઇ ગયેલા દૂધની કટકા અને બેટ આપી હતી. આખમાં ફૂલું પડ્યું હોય તો તેને ઘસીને રોજ આજવાથી તે મટી જાય છે, એમ તેનું કહેવું હતું. એનો અખતરો કરવાનો અને અવસર જ મળ્યો નહોતો. તે દૂધ તેણે કેવી રીતે મેળવેલું, તે વિષે પૂછતાં તેણે જણાવેલું કે, 'સિંહણને ક્યારેક પાનો ફૂટે છે ત્યારે તેના આંચળમાંથી દૂધ ઝરે છે અથવા અમ્યાં વધારે પડતું ધાવે તો તો તે ઓકી કાઢે છે. જ્યાં પડે ત્યાં એ તરત જમી જાય છે. એક

દિવસ ખડકાળ જમીન પર બેઠેલી સિંહણનું દૂધ ઝરતાં તેણે જોયેલું તે પછીથી તેણે કાઠી કીધેલું;’ બચ્ચાં ઓકી નાખે તે ચોખ્ખું દૂધ ન જ હોય, તે વાત તેણે પણ કબૂલ કરેલી. તેણે આપેલી બેટને એક ઠાયની શીશીમાં મેં સાચવી રાખી હતી. અને ૧૯૪૪માં લાઠી સાહિત્ય પરિષદ વખતે બરાયેલા પ્રદર્શનમાં મેં તેને મૂકેલી અને પાઠળથી તે ગુમ થયેલી; તે પછી સિંહણના દૂધને હું ક્યારેય જોવા પામ્યો નથી.

સિંહણ ક્યારે વિંચાય છે, તેનો ઉદ્દેશ્ય લેખકે ક્યાંય કરેલો નથી; વાંચકોની જાણ ખાતર મારે જણાવવું જોઈએ કે તે જીવાઈ ઓમરટના અરસામાં વિંચાય છે; તેથી સિંહણના શિકાર પર તે વખતે સત્તાવાળાઓએ ખાસ પ્રતિબંધ મૂકેલો હોય છે.

સિંહની યાજ કે કેશવાળોના સંબંધમાં સામાન્ય રીતે એવું જોવામાં આવેલું છે કે, સંગ્રહરથાનોમાં રાખેલી સિંહની કેશવાળી જંગલમાં રખડતા સિંહની કેશવાળી કરતાં વધારે બરાવદાર અને સુંદર હોય છે. પ્રાણીશાસ્ત્રના નિષ્ણાતો આ ફેરફારનું કોઈ વિશ્વાસનીય કારણ હજી શોધી શક્યા નથી. લેખકે આ વાતોના છેવટના બામમાં લખ્યું છે કે ‘એક માણસને એક જ થાપો મારી તેને એક જ ઝટકે પીઠ પર નાખી છલંગો બરતો તે નાસી છૂટયો અને તે દિવસે પોતાના કુટુંબ સાથે નવા બક્ષ્યની મિજબાની તેણે ઉડાવી.’

ખરી રીતે સારો સરાહત સિંહ ધાયલ થયા સિવાય કે છેડાયા સિવાય માણસ પર હુમલો કરતો જ નથી; જો કે તેના શળા (Canine Teeth) પડી ગયા હોય તો તે ચપળ શિકારોને પકડી શકતો નથી; એવા સંજોગોમાં ઝપાટામાં આવે તે પ્રાણી પર અચાનક તૂટી પડવાની તેને ફરજ પડે છે. તે પછી અનુભવ તેને શીખવે છે કે માનવી જેવું માંદેલ અને નિર્બળ પ્રાણી બીજું કોઈ નથી, તેથી તેની આંખ હંમેશાં એ શિકાર પર જ હોય છે અને એ રીતે જતે દિવસે તે મનુષ્યબક્ષી બને છે.

બાકી તો તે માણસ સાથે ઉદાર રોતે વર્તે છે અને વનરાજના બિરદનું સાચું કરે છે. ગીરનાં જંગલોમાં તેનાં કેટલીક વાર દર્શન થયેલાં, તે પરથી તેનું એ લક્ષણ હું જોઈ શક્યો છું; એટલા જ માટે જ્યારે જ્યારે તેના શિકારમાં સક્રિય બાગ દેવાના પ્રસંગ મને સંપાદ્ય છે, ત્યારે ત્યારે મારા હૃદયમાં ક્ષણિક છતાં ઊંડું દર્દ નથી રહ્યું; બીજી બાજુ જોતાં દીપડા (Panther) જેવા કૂર અને હુચ્ચા પ્રાણીના શિકાર વખતે એ લાગણી મેં કદી અનુભવી નથી.

અસ; આ પુસ્તકમાંની અને બીજી પ્રાણીકથાઓ વિષે મારે કહેવું હતું તે પુરા સદ્ભાવથી અને સદ્દેશુથી મેં કહી નાખ્યું.

અહીં, આગળ કહ્યું છે તેમ ફરી વખત મારે કહી લેવું જોઈ એ કે બાળકો પશુ સહૃદયતાથી સમજી શકે અને હાંસે હાંસે વાંચી જાય તેવી સાદી ને સરળ લખાવટ દ્વારા, પાળેલાં કે આપણામાં હળી થયેલાં જનવરોથી માંડીને જંગલનાં બધાંકર દિસક પ્રાણીઓ સુધીની વિવિધતા લેખક સચોટ ને રસપૂર્ણ શૈલીમાં આપી શક્યા છે, તે જ તેની સફળતાની નિશાની છે; અને આચાર્યશ્રી પ્રાણી (mammals) ના પરિચયની આજલમી આપણા સાહિત્યમાં જે ખોટ હતી તે આ પુસ્તક પૂરી પાડે છે.

વાનગીને કોરે મુકાવી, 'અપૂરણ' તરફ ભોકતાઓને વધુ વખત રોકી રાખવા માટે હું તેમની માશી માયું છું; શિકારીની આટલી સહૃદય માગણીનો સ્વીકાર તેઓ નહિ કરે, એમ કેમ માની શકાય ?

કા ણિ યા ર

અને

બીજા પ્રાણીકથાઓ

અ * નુ * ક * મ

૧ કાળિયાર . . .	૧
૨ માળિરી . . .	૨૫
૩ રાની ખિલાડો . .	૪૩
૪ ગલખો . . .	૫૮
૫ શેળો . . .	૭૭
૬ નોળિયો . . .	૯૪
૭ સસકું . . .	૧૦૮
૮ વડુ . . .	૧૨૨
૯ વતરાજ કેસરી .	૧૪૧

કાળિયા ર

શિયાળાની ઠંડીને નસાડવા લોકોએ ગામેગામ હોળી કરી અને એ હોળીનાં ફર્શન કરવા અમે ગામમાં ગયા. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર સોળે કળાએ ખીટીને અમી વર્ષોવતો હતો. અમે બધા ખેતરમાં ઝૂંપડામાં રહેતા, એટલે ગામમાં ગોઠતું નહિ. હોળીનાં ફર્શન કરી પાછા વળ્યા ત્યાં નદીના કાંઠે આગળ આવતાં હરણાંનું મોટું ટોળું આડું ઊતર્યું. આ જોઈ દેવજી એકદમ બોલી ઊઠ્યો: “ફતેહ!”

“દેવજી! આટલો બધો તું રાજનો રેડ કેમ થઈ ગયો?” મેં પૂછ્યું.

“ભાઈ, તમને તો કાંઈ ખબર નથી. આ જીઓને, હરણાંનું ટોળું!” દેવજીએ મને લાંબો હાથ કરીને આગળ આવ્યું જતું ટોળું બતાવ્યું.

“તેમાં શું?”

“ ડાબે હાથે ઊતર્યું, એ તો શુભ શુકન. જતાં જમણાં ને વળતાં ડાબા હાથે જો હરણ ઊતરે તો તો ફતેહના ડંકા. ”

હું તો હસી પડ્યો. દેવજીની આંખો આનંદમાં ચમકી રહી હતી અને ફાળો ભરતાં હરણાં વચ્ચે એમની ટોળીને નાયક સહુથી નિરાળો પડી જતાં, એના સુંદર પગ અને મુશોભિત શીંગડાં વચ્ચે શોભતું આખું શરીર આપી નીકળતું હતું.

મને તો એમને ફૂલતાં જોવાની ઘણી જ મજા પડી. મારો ઘોડો તો થનગનાટ કરી રહ્યો હતો. દેવજીએ મારી પાસેથી ઘોડો લીધો ને તેના પર સવાર થઈ હરણ પછવાડે વહેતો કયો. બાધા જેવો હું એની પાછળ તાકી રહ્યો. પૂર-પાટ જતાં હરણાં ને તેની પાછળ છૂટેલો પાણીપંથો ઘોડો હરીફાઈએ ચડ્યાં હતાં. ફાળો ભરતાં ને ઠેકતાં હરણાં મોટી છલંગો મારતાં અને હવામાં ઊડતો ઘોડો એમની વચ્ચેનું અંતર કાપતો જતો હતો. કાળિયાર અને હરણાં તો મોટી મોટી વાડો પાછળ અદૃશ્ય થઈ ગયાં, પણ એક નાનકડું બચ્ચું બિચારું ઘોડાની હડફેટે ચડ્યું ને દેવજીએ પેગડા-માંથી પગ કાઢી ઠેકડો મારીને તેને પકડી લીધું.

વાડ પછવાડે લપાઈ ને ઊભેલી હરિણી દયાભરી આંખે અને જીવનની લાલચે દેવજી સામે તાકી રહી અને માતૃ-વત્સલ હરણીની આંખમાં ઊભરાતું દુઃખ અને હૃદયમાં થતી અસહ્ય વેદના દેવજીએ જોયાં. એનું અંતઃકરણ દ્રવી ગયું. એણે નીચે ઊતરી હરણને છૂટું મૂકવાનો દંભ કરી હરિણીને પકડી પાડી. એ બન્નેને લઈ ને તે મારે ઝૂંપડે આવ્યો.

ત્યારે હું થાક્યોપાક્યો ખાટલો નાખીને ફળીમાં આડે-પડખે પડી રહ્યો હતો.

કૂવા પાસેથી લીલી ધરો લાવીને દેવજીએ એ બન્નેને નીરી; પરંતુ આખા કાફલાથી જીદાં પડેલ બન્ને માલીકરાને વછો વસમો થઈ પડ્યો હોય એમ એન પડતું નહિ. પિંજરે પુરાયેલા પંખી પેઠે એ ગભરાયેલાં કરુણ બની ઊભાં હતાં.

સવારમાં મેં એમને જ્યાં ને મારું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. આથી દેવજી આવે તે પહેલાં મેં એમને છોડી મૂક્યાં ને લાંબી છલંગો મારતાં બન્ને ખેતરો વચ્ચેથી અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

હરણી પહેલવહેલી જ માતા બની હતી અને આ એનું એકનું એક બાળપુત્ર હરણ એને દુનિયામાં સર્વસ્વ હતું. માતૃત્વની મૂડીમાં પુત્રવાત્સલ્ય કોઈ અજબ કિંમતી રત્ન છે. મા એને પોતાની સાથે જ ફેરવતી. પોતાની પેઠે પોતાના દૂધમાં ભાગ પડાવનાર બીજું ભાંડરું ન હતું, એટલે એ હરણું માતાનું ખૂબ લાડકવાયું હતું. આવતે વર્ષે બીજું ભાંડરું કે ભાંડરાં આવે તે પહેલાં તો એ માતાના અમૃતનો અખૂટ ઝરો પીવાને કુલ મુખત્યાર હતું.

માતા એનું જીવની પેઠે જતન કરતી અને પોતાની સાથે જ ફેરવતી; નજરથી વેગળું પડે તો હાંફળીફાંફળી પાછળ ભમતી અને ચકળવકળ આંખો ફેરવતી ઝટ એને શોધી કાઢતી. ભયને વખતે એ એને સંતાડી દેતી. માતા પોતાના સુંદર અને ચક્રોર બચ્ચાં માટે મગફર હતી. સુપુત્રની માતા જગતમાં છાતી કાઢીને ચાલે ને આંગળીએ ફેરવે

તેમ એ પોતાના બાળકને સાથે ને સાથે જંગલમાં ફેરવી એને સ્થળેસ્થળનું માહિતગાર અને લોભિયું બનાવતી.

કટોકટીના મામલામાં એને ખોરાક માટે ભટકવું પડતું ત્યારે કોઈ ખાડ, પહેલાં આડનું પોલાણ કે કોઈ વિશાળ છોડવાની નીચે બચ્ચાંને છુપાવીને બેસાડતી. રખેને એને કોઈ ભેઈ બચ એ એને ભારે ચિંતા હતી.

બૂલેચૂકે જે કોઈ દુશ્મનની ગંધ એને આવતી તે નાક લાંબું કરી જમીન ઉપર લપાઈ જતી અને કાન પોતાની પીઠ ઉપર ઢાળી દેતી; તેમ છતાંય જે શત્રુનાં પગલાંનાં પડછંદા નજીક સંભળાતા તે કમાનમાંથી તીર છૂટે એમ એ છલંગ મારી કૂદતી અને પડખેની કોઈ ભરાડ અને ઘટાદાર આડીમાં અદૃશ્ય થઈ જતી અને પોતાના કુટુંબી-એનાં પગલાં ન સંભળાય ત્યાંસુધી એ ભયભીત બની પોતાની જાત બચાવવા ચોમેર ભ્રમણ કરતી.

ધીમે ધીમે હરણું મોટું થતું ગયું. પછી તે મા પોતાનાં બચ્ચાંને ખોરાકની શોધમાં સાથે ફેરવવા લઈ જતી અને જ્યાં પોતાની પાછલી જિંદગી ગાળવાની હતી એ સ્થળના માહિતગાર અને લોભિયા બની જવા બચ્ચું પોતાની મા પછવાડે પછવાડે ભ્રમતું. આ માત્રીકરાનું જોડું ઘણું જ શાંત હતું અને એથી વિશેષ તે કોઈ અજબ મીઠાશ અને વાત્સલ્ય તેમનામાં હતાં.

બચ્ચું વહેલી પ્રભાતે નિદ્રાની મીઠી ગુલાબી ગોદમાં પડ્યું હોય ને થોડે દૂર ખોરાક તૈયાર હોય તે મા ગળા-માંથી તીણા અવાજ કાઢતી અને બચ્ચું કોઈ પાંદડાના

ખખડાટ જેવો ઘણો શાંત અને ધીમો ધ્વનિ કાઢી માતાને પોતાના આગમનનો સંદેશ પહોંચાડતું. બોલવાનો પ્રસંગ તો એમને લાગ્યે જ પડતો અને એમના આવા ગુપ્ત અને સાંકેતિક શબ્દોથી એકબીજા તરત જ આખી વસ્તુસ્થિતિ સમજી જતાં. તેમને ખોરાકની શોધમાં ફરી, મનગમતો ચારો ચરી, એક જગ્યાએ બેસી વાગોળવા સિવાય બીજું કશું જ કરવાનું હોતું નથી.

અલખત, જીવન જેટલું ઇચ્છીએ એટલું શાંતિમય હોતું નથી—રહેતું નથી, અને નાનાં હરણાંને તો નહિ જ. તેમને ઘણા કટોકટીના પ્રસંગો સોંસરવા પસાર થવું પડે છે ને કોઈ વખત તો શિડારીના પંજમાં મૃત્યુના હૂત એમને નરી આંખે ઊભરાતા દેખાય છે. કેટલીક વખત તો ભમરા અને માખીઓના ગણગણાટ અને જીવાતનો ઉપદ્રવ એમને અધમૂઆ કરી નાખે છે. તેમના મોઢામાં, નાકમાં અને ઝીણા વાળની અંદર જીવાત પેસી જઈ એમને એવા તો હેરાન કરી નાખે છે કે એ પ્રસંગે જીવન અંકારું થઈ જાય છે અને જીવનમરણ વચ્ચે ઝોલા ખાતો વિષ્ટ પ્રસંગ તેમના માટે આ હોય છે: પરંતુ પવનની ઝડીઓ જ એમને ફક્ત આવા મામલામાંથી બચાવી લે છે.

રેતાળ ભૂમિમાં મા પછવાડે દોડતાં નાનકડાં હરણાં કવિતા જેટલાં સુંદર અને આહ્લાદક દેખાય છે. તેમની ચામડીનો રંગ ભૂખરો લાલ અને તેમાં દેખાતાં સફેદ ટપકાં કોઈ તારલીએ શોભતું નક્કે બાવનબાગની ચૂંદડી ઓઢી ઊભેલી સુંદરી જેટલાં આકર્ષક હોય છે. સૂર્યનાં કિરણો

એના દેહ ઉપર પડે ત્યારે ભરાઉ ઘોડીની પીઠ જેમ ચળકી રહે તેના કરતાં પણ વધારે સુંદર એ ચળકે છે. હરણની આંખો કોઈ સૌંદર્યવાન અને નમણી બાળાની ચપળ અને ચકોર હસતી આંખો જેટલી મનોહર હોય છે. તેના લાંબા કાન અને તેનો સારોય અંગમરોડ બલબલાની દૃષ્ટિને આકર્ષક લાગ્યા વગર રહેતો નથી.

જ્યારે કાંઈ સંચળ થતો સંભળાય ત્યારે તે એકદમ ભડકી ઊઠે છે અને પોતાના આગલા પગ સખત રેતીમાં ટટાર ઊભા રાખી સાવધતા અને ખેંચકરાઈ સિવાય જાણે કાંઈ ભય અને ખીક નથી એમ બતાવતા પોતાનું માથું હવામાં વીંઝીને, ભયને ભાળતાં નાચી છૂટે છે.

ઉનાળો વીત્યો ને જેઠ મહિનાની વાદળાંની ખોપો ને મેઘનો કાન ફાડી નાખતો ગરેડાટ, પોતાની પાછળ લગ્ન-કારા કરતી વીજળીને ખેંચી લાવ્યાં, ત્યારે હરણિયાંઓએ પોતાનાં રૂપરંગ બદલ્યાં. સુંદર ઝીણા સફેદ ટપકાં અદૃશ્ય થયાં ને મળની સરસ ઘાટી રૂંવાટી ઊગી નીકળી. ચોમાસાના વર્ષાના હલ્લા સહેલાઈથી સહન થાય એટલી હુંફાળી એ વાળની ગાત્રી હતી. ઊગતી ફળી જેમ ખીલી ઊડે એમ બચપણને ઓળંગી મોટું થતું જતું હરણું ઘણું જ સુડોળ બનતું ગયું, છતાંય માની મીઠી ગોઢ અને ઢૂંકાળો આશ્રય એણે તજ્યો નહિ.

હાડની મજબૂતી માટે, શરીરના વિકાસ અર્થે અને સ્વાદની લહેજતને અંગે કેવાં પાંદડાં અનુકૂળ અને ઉપ-યોગી છે તે જાણી લઈને જ્યાં લીલીછમ જેવી લીલી ધરો

હરિયાળી જમીન ઉપર પથરાઈ પડી હતી ત્યાં એણે વારં-
વાર લટાર લેવા માંડી. સુંદર જન્મગૃહો લઈને જન્મેલાં
હરણાંને આખું વર્ષ સુંદર ચારો ને અખૂટ આનંદ મળ્યા
ક્યો. એના દેહ ઉપર ચરબી અને મેદ પથરાતાં ગયાં.

હરણી ને હરણું પોતાના અંગબળમાં વધ્યે જતાં
હતાં. ઉનાળામાં દૂબળી અને અશક્ત દેખાતી હરણીએ
પોતાનાં વહાલાં બચ્ચાંને પોતાનું બળ અને જીવન ધવરાવ્યાં
હતાં. પોષણ આપતી હરણી પોતાના સારાય દેહને નીચોવી
નાખતી—હરણુ તેને ચૂસી જતું; પણ હવે તો બચ્ચું પોતાની
જાતે ચરી શકે એવું થયું હોવાથી એ જાડી અને સશક્ત
બની ગઈ હતી. એના દેહ ઉપર ચરબી અને મેદ પથરાઈ
ગયાં હતાં.

અચાનક શાંતિ વિદાય થઈ ગઈ. નીરવ જંગલોમાં
ખંદૂકના અવાજ ઝાડી સોંસરવા વીંઝાવા લાગ્યા. શિકારી-
ઓએ આખું જંગલ વીંધી નાખ્યું. હરણી પોતાનાં નાનાં
બચ્ચાંને લઈ નાઠી. ઝાડીઓ ઉપર કળેળાટ કરતાં પક્ષીઓ,
ભયંકર ચીસો નાખતાં પ્રાણીઓ અને વનવગડામાં જીવનારાં-
ઓની ઢોડાઢોડી વચ્ચે ભયભીત બેઠું જિંદગીની આશ્રિત
ઓળંગવા વહાલું વતન છોડી નાસી છૂટ્યું. એમનું હૈયું
વલોવાઈ જતું હતું, પણ આવો વખત ઝાઝો સમય ટક્યો
નહિ. શિકારી આવ્યા ગયા અને જંગલ ખુશનુમા બની
ગયું. વનમાં પશુપંખીઓ નહું જીવન આવ્યું હોય એટલાં
ખુશખુશાલ બની કિસ્કોલ કરી રહ્યાં અને હરણી પોતાનાં
ખારાં બચ્ચાંને લઈ પાછી વળી.

શિયાળો આવતાં ઠંડીના ચમકારા શરૂ થયા. શરીર ઉપર પથરાયેલો મેક, ગરમી ઊભરાતાં બરફ ઓગળી જાય એમ ઓસરી ગયો. ને ચામડી નીચે ઢંકાયેલો હાડકાનો માળો નીકળ્યો. કરકા તરવરવા લાગ્યા, છતાંય બળ અને તંદુરસ્તી ઊલટાં વધ્યે જતાં હતાં. શિયાળામાં માણસ અને પશુઓને ખરી ગરમી અને બળ મળે છે. જીવન અને દેહતું વડતર કરવા માટે શિયાળો ઉત્તમ ઋતુ છે.

ત્યાં તો હરણી પોતાના ટોળામાંથી જુદી પડી, ને બચ્ચું પોતાનું બચપણ સરી જતું જોઈ રહ્યું. માતાનાં હેત અને અમૃત મેળવવા જે લાંડરું એણે આવેલાં જોયાં, અને પોતાના ગુજરાનની ચિંતા એને પડી.

હવે તો એના જીવનમાં અનેક બનાવો બની ગયા હતા. એક વર્ષની ઉમ્મરે માથા ઉપર ફૂટેલી જે નાની શીંગડીઓ, શિયાળો આવતાં તો બાળકને જેમ દ્વિધ્રુવા દાંત પડી જાય ને નવા આવે તેમ ખરી પડી ને તેની જગ્યાએ નવી શીંગડીઓ ઊગી. પહેલાં તો તે સીધી સીધી વધીને નવેક ઇંચ લાંબી થતાં ઝાડનું થડ ડાળીઓ કાઢે એમ તેમાંથી ફણસવાં ફૂટવાં ને કુમારને મૂઠો ઊગતાં એ પુરુષ બની જાય એમ હરણાને શીંગડીઓ દેખાતાં એ હરણું મટી કાળિયાર બની બેઠો.

માણસમાં યુવાનીનું લોહી ઠેકકા મારે છે ત્યારે તે આંધળો બને છે. પૂર જોસમાં વહેતું લોહી એને ચટકાં ભરે છે ને ઠરીને ઠામ બેસવા દેતું નથી. એવી જ રીતે આ કાળિયારને એની જુવાની રધવાટે ચડાવતી. અંધારી ઘોર

રાત જામી હતી ને જળ જંપી ગયું હતું. કાળિયાર પોતાના બળ ઉપર ઠેકતું ઝાડીમાં દોડી ગયું ને કઠિયારો ભૂલી ગયેલો એવી એક ભલી પડેલી કુહાડી ઉપર એનો પગ પડ્યો. તાજી જ ઘસેલી ધારવાળી કુહાડીનું પાનું એના પગની ખરી વચ્ચે પેસી ગયું ને એ કકડા ભેગા હતા તે જુદા પડી ગયા. લોહીની ધાર થઈ, પણ એની દરકાર ક્યાં વગર એ ઠેકતું દોડ્યું ગયું. ઘા તો કેટલાક વખતે રૂઝાઈ ગયો, પણ ખરીના એ કકડા થયા તે ફરી એક ન થયા; અને વારંવાર એ ફાટમાં પાંદડાં, ઘાસ અને વેલા ભરાઈ જઈ એને પજવવા લાગ્યાં. એના પગની નિશાનીઓ ખીજાં હરણાંથી જુદી પડતી; કારણકે તેની ફાટેલી ખરીની નિશાની તરી નીકળતી. આખી એ તરત જ ઓળખાઈ જતું. પરંતુ પગનો આ ઘા એને દુઃખદાયક નહોતો દેખાતો, કારણકે એ સાબ્લ હરણાં માફક જલદી લાંબી છલાંગો મારી શકતું.

ત્રીજું વર્ષ તો એણે વિતાવ્યું. પોતાની મા સાથે એણે જંગલ ડોળ્યું હતું, એટલે એ ચોમેર ભટકતું; પણ એના પગલાંની નિશાનીઓ દેખાઈ આવતી. ત્રણ સરખી ને ચોથા પગની ફાટેલ ખરીની નિશાની તરી નીકળે એટલે સહુ કોઈ એ કાળિયારનો પીછો પકડવા તૈયાર થઈ જતું; છતાં એ ભાગ્યશાળી હતું કે કોઈ શિકારીની હડફેટે આજ સુધી તે ચડ્યું ન હતું.

ચોથા વર્ષની શરૂઆતમાં એને જીવનમરણનો પ્રશ્ન આવી પડ્યો. જંગલમાં મોટી મોટી ટેકરીઓ અને તે વચ્ચેની ખીણોમાં એને રખડવાનું હતું. ત્યાં એ પોતાનું જીવન

સ્વતાંત્ર રીતે ગાળતું. એના કાન, આંખ અને નાક ઘણાં જ સાવધ હતાં. ગમે તેટલે દૂરથી પગરવ એને સંભળાતો. દૂર દૂર તગતગતા મનુષ્ય કે હુશ્મનને જોઈ લે ને ગંધ ઉપરથી વાઘરીને કે શિકારીને ઓળખી જાય એટલી સાવધ ઈંદ્રિયો હરણાં વગર બીજા કોને હોય છે ? પણ આજે એનું ભાગ્ય ફરી બેઠું હતું. બપોરે એક વેલાની ડાંડલીમાં પગની ખરી ભરાઈ ગઈ હતી અને ઘણી ખરાબ રીતે છોલાઈને તેને કળતર થતું હતું. ચામડી ચિરાઈ ગઈ હતી ને માંસનો લોચો દેખાતો હતો. વહેતું લોહી માંડ માંડ બંધ થયું હતું, પણ દુઃખનો ધા જરાયે શ્રમ સહન કરી શકે એવો રહ્યો ન હતો.

પણ નસીબ જ્યારે આફત કે ઘાતને ખેંચી લાવે છે ત્યારે પોતે તો નિમિત્ત માત્ર બની રહે છે. એના પગની નિશાનીઓ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. લોહી ઠેરઠેર પડ્યું હતું અને એક વાઘરી એની ગંધે ગંધે ખસે બંદૂક મૂકીને ચાલી નીકળ્યો. વાઘરીની ગંધ માત્રથી હરણાં, સસલાં કે ગમે તેવા ભાગેડું જાનવર પણ નાસી શકતાં નથી; પણ ભાંગી જાય છે ને પાણી પાણી થઈ જતાં એ નિરાશ થઈને પડે છે. ઘણી વખત મૃત્યુ એ ખરું મૃત્યુ નથી હોતું, પણ ફડક અને ભીતિ જ મોતની ગરજ સારે છે.

વાઘરીએ કાળિયાર જોયો. એની ડાઠ ડગડી ને એણે બંદૂકનો અવાજ કયો. જામગરીની કળી હોલવી આગળ વધે તે પહેલાં તો ખરાબર દુઃખતી ખરીનો અડધો ભાગ તોડી નાખી બહાર પડેલી ગોળીએ કાળિયારને ધક્કો માર્યો

ને એ નાસી છૂટ્યો. વાઘરીનો હાથ ઠયો એટલે એણે માન્યું કે કાળિયાર પડ્યો છે, પણ ત્યાં જઈને જુએ તો ન મળે કાળિયાર કે ન મળે લોહીનો ધાંગો. પરંતુ નાસતા કાળિયારના પગલાંની સ્પષ્ટ નિશાનીઓ દેખાતી હતી. એણે પૂંક લીધી. પોતાનો હાથ ઠયો ને ઘા ખાલી જાય એ એના મગજમાં ઊતર્યું નહિ. એ જેટલો બખૂચક હતો, એથીયે વધુ તો એ જકકી હતો. જેરિયાને ઘણી વખત શિકારની પાછળ દોડતાં મેં જોયેલો. આજે તો એ હડીમોઢે કાળિયાર પાછળ દોડયે જતો હતો.

કાળિયાર હંમેશાં ટોળાંમાં જ રહે છે. પોતાની પાછળ અનેક હરણીઓ અને હરણાંનો સમુદાય વિંટાયેલો રહે એ એની મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે અને એ રીતે એક રાજા જેવું સુખ એ અનુભવે છે. માણસ પોતાના કુટુંબમાં વડીલ તરીકેના હક્ક કરતાં રક્ષક તરીકેનું ગૌરવ વધારે અભિમાન-પૂર્વક સ્વીકારે છે; એમ કાળિયાર ટોળામાં બહાદુરીપૂર્વક છાતી કાઢીને સહુનું રક્ષણ કરવા ઊભો રહે છે. તે એક ટોળામાં હતો પણ તેને પડેલા ઘાથી એ ટોળામાંથી જુદો પડી ગયો હતો. એકાંત જીવનમાં દુઃખને વખતે સહાયક ન યજતાં માણસ વલખાં મારે છે, એમ આજે એને એકલવાયું થઈ જવાયું એનું દુઃખ પોતે રિખાવતું હતું, છતાં કાળના જડખામાંથી નાસી છૂટવાની તાલાવેલી કાંઠ ઓછી ન હતી.

એ છલંગો મારતો બળપૂર્વક નાઠો. વારંવાર તે ઊભો રહી જતો હતો. ચોમેર નીરવ શાંતિ ફેલાઈ હતી. એમાં

પવનના અપાટે ઝાડ ઉપરથી એકાદ પાંદડું ખરે તો તે ઠેકડા મારતો નાસી જતો. આમ એ આગળ ને આગળ દોડ્યે જ ગયો. થાક લાગે એટલે વારંવાર ઊભો રહેતો, ચોમેર આંખો ફેરવતો અને શ્વાસથી ધમણ થઈ ગયેલા શરીરને આરામ આપતો. આમ સાંજ સુધી એ દોડ્યે જ ગયો. ને સૂર્ય-નારાયણને ટેકરીઓની હારમાળા પછવાડે સંતાઈ જતા જોઈ એનેય સંતાઈ જવાની ઇચ્છા થઈ. સામેની ઝાડીમાં એ પેઠો ને અંધારામાં ઝાડના ડુંઢાના ઓળાને જોતાં જ એ ભયભીત બનીને નાઠો અને આખીયે જિંદગીમાં નહિ દોડ્યો હોય એટલી ઝડપથી દોડી ગયો. મૃત્યુનો ભય જીવ બચાવવા માટે ઘણી વખત કોઈ અજબ બળ આપે છે ને નાસી છૂટવામાં અપૂર્વ વેગ પૂરે છે.

એણે દૂર દૂર વગડામાં એક બખોલમાં જઈ આશ્રય લીધો. એના પગમાં કળતર અને અત્યંત પીડા થતી હતી. એનો પગ ખાલી થઈ ગયો હતો. વેદનાના દુઃખે એ બેક્રામ અને ચેતનહીન થઈ ગયો હતો. પણ નસીબ ઘણી વખત અજબ કામ કરે છે. આયુષ્યની દોરી લાંબી હોય તો મૃત્યુની ગાંઠ અઘર-ચે પડતા પહેલાં ઢીલો થઈ જાય છે ને જીવન—મૃત્યુનું દ્રંદ શરૂ થતાં આયુષ્ય જીતી જાય છે ને મૃત્યુને ધક્કેલાઈ વીલે મોઢે જતું રહેવું પડે છે. પાસેની ટેકરીમાંથી વહેતા ઝરણાંથી એક ખાડો ભરાયેલો, એમાં એનો પગ પડ્યો અને ઠંડા પાણીએ કોઈ સુંદર દવાનું કામ કર્યું.

સવારમાં એ ઊઠ્યો ત્યારે એનો પગ જરાય ખોડ-ગાતો નહોતો. ગઈ કાલે મહામુસીબતે ઊંચો થતો પગ

સહેજે દહાંદીન બની ગયો હતો, એટલે ભયને બૂલી, નવું જીવન અને તાજગી અનુભવતાં પોતાને રસ્તે નાચતો કૂદતો ઊપડ્યો. પોતાના ટોળાંનું આકર્ષણ એને ઉતાવળે ઉપાડી ખેંચી લાવતું, પણ એનું કુટુંબ વેરણછેરણ બની ગયું હતું. નાસભાગ અને મૃત્યુને લોધે આખું ટોળું દાળોવાટો થઈ ગયું હતું, આથી કાળિયાર પોતાના નવા જીવનની યોજનાનો આકાંક્ષી બન્યો.

બપોરે થાક્યોપાક્યો તડકાને લીધે તે એક ઝાડ તળે પડખેની ધારની બખોલમાં સુકાઈ ગયેલાં પાંદડાં ઉપર લપાઈને બેઠો બેઠો વાગોળતો હતો, ત્યાં અચાનક પોતાના માથે એણે કોઈનાં પગલાં સાંભળ્યાં. એના ચક્રોર અને ચંચળ કાન સતેજ થયા. ભયને આવતો સાંભળી બાણે દીર્ઘ દષ્ટિએ વાઘરીની ગંધ સૂંચવી અને ચક્રોર આંખો ચોમેર ફરવા લાગી. ત્યાં ઉપજી પથ્થર ગળડ્યો ને એ નાસી છૂટે તે પહેલાં તેનું ઢીંકું છુંદાઈ ગયું. કળ ચડી ગઈ અતાંચ એ ગોળી પેઠે ફૂદ્યો અને છદંગો મારતો નાસી છૂટ્યો. ચામડી ચિરાઈ ગઈ ને લોહીના પુવારા ઉડ્યા. ખાલી થઈ ગયેલ કાળિયાર પડી ગયો ને ટાંગા તરફડાવતો ત્યાં પડી રહ્યો. પવન નીકળ્યો અને છાંટા પણ પડવા લાગ્યા. જીવન-મૃત્યુ ઉપર ઝોલાં ખાતો કાળિયાર પોતાના જીવનની ઘડીઓ ગણતો હતો. બૂખનું દુઃખ અને મારની પીડા તેને ફરી વાર ઊભો થવા નહિ દે એમ એને ચોક્કસ ખાતરી થઈ ગઈ. સવારમાં લોહી બંધ થયું, કળ ઊતરી ને એ ધીમે ધીમે ઊડીને મહામુસીબતે એક તળાવડીને કાંઠે છોડવા વચ્ચે

લપાઈને સૂઈ ગયો. કુદરત મોટામાં મોટો વૈદ છે અને આવી રીતે ઘણાય ઘવાયેલાં પ્રાણીઓ કુદરતને ખોળે નવજીવન પામે છે. કાળિયારનો ઘા ફાઈ ગયો ને જગતમાં અનેક પરાક્રમે કરવા એ જીવ્યો.

પછીના વર્ષે એની શીંગડીઓએ એને અનહદ દુઃખ દીધું. ગોળગોળ અને ઘણી શાખાવાળાં બે ઝાડ ઝપાટાપૂર વધ્યે જાય એમ એને માથે બે દુઃખનાં ઝાડ ઊગ્યાં. તાવમાં જેમ લોહી ઊકળી જાય એમ આ પીડાને લીધે એના શરીરમાં અત્યંત દુઃખ થતું ને શીંગડામાં ગરમ લોહી ઊછળતું. ઉપરની ટોચ તો એટલી કોમળ અને નાબુક હતી કે કોઈ એને અથડાય એટલે અપાર દર્દ શરૂ થઈ જતું ને મૃત્યુ ચાર આંગળ દૂર તરવરતું. ધીમે ધીમે શીંગડામાં ચળ ઊપડી. કાળિયારે શીંગડાં ઝાડ સાથે ઘસવા માંડ્યાં. ગિલાડી જેમ પોતાના તલ્લાર ઝાડની છાલ સાથે ઘસીને નાના કરી નાખે છે એમ એનાં ઘસેલાં શીંગડાની ઉપરથી ખોટી ખોળ ઊતરી ગઈ અને ચક્રવર્તિત મજબૂત શીંગડીઓ ખીલો ઊઠી અને શિરમુગટધારી કોઈ રાજવી ફરતો હોય એમ એ શોભી રહ્યો.

શીંગડાં આવી રહેતાં એનામાં કોઈ અજળ પરિવર્તન થયું. મદઝરતો હાથી કે કંતૂડી ફૂટેલું સૂવર જેમ જીવનના ખેલો ખેલવા આકળું બને છે તેમ તેના દેહમાં માંસની પેસીઓ ભરાતાં અને મેદ ચઢતાં એણે જીવન બહેલાવવાનાં સ્વપ્નાં સેવવા માંડ્યાં. સુંદર ચારો શરીરના વિકાસમાં અજળ ફાળો પૂરે છે. એની માતામાં જે જેમ અને બળ હતાં તે

તેણીએ આ કાળિયારને પોષણ આપીને પાયાં હતાં. તે પચપાન કરી જોમ અને જીવન જીવનાર કાળિયારમાં ઊભરાતાં એણે એ પોતાનાં શીંગડામાં ખડકયાં. જ્યાંસુધી એની જીવનશક્તિ તેના શીંગડામાં કામ કરતી ત્યાંસુધી તે શાંત અને નમ્ર હતો અને પોતાના કાર્યમાં જ મગ્ન રહેતો; પણ હવે તો જિંદગી અને જોમ જે અઠવાડિયાં અને મહિનાઓથી વહેતું તે મોજાં પેઠે ઝંઝાવાતે ચઢ્યું ને ઊછળવા લાગ્યું—આખું શરીર ઝલુઝણી ઊઠ્યું. તેનામાં વાસના અને વિકાર ઊપડ્યાં.

એના નવા જીવનની આ શરૂઆત હતી. ખોરાક પુષ્કળ હતો ને નસોમાં નવું લોહી ઝપાટાપૂર ઊભરાતું હતું. એને પોતાના બળને પછાડવાનું મન થઈ જતું. જંગલના બધાં કાળિયારો સાથે પોતે લડી લે એ એની જોરાવર મનેચ્છા હતી.

બપોરે એ એક ઝાડ તળે પડ્યો. પડ્યો વાગોળતો હતો, ત્યાં પાસેની ઝાડીમાંથી બીજો એના જેવડો જ બળમાં ને કદમાં સરખો હરીફ ધસી આવ્યો. કાળિયારે આંખો ખેંચી ને એની પાછળ જ ફૂંદતી આવતી કોઈ નવચૌવના સુંદરી જેવી હરિણી દીઠી. એની આંખોમાં મોહ ઊપડ્યો ને એ ઊભો થઈ ગયો. સામેથી આવતા કાળિયારને પોતાનું સ્વમાન અછકડ રાખતું હતું. પોતાની સ્ત્રી સામે નજર કરનારને મનુષ્ય પૂરો કરી નાખે એમ એ આ કાળિયાર સામે પણ પછાડી મગફળીથી હવામાં પોતાનાં શીંગડાં વીંઝવા લાગ્યો.

પોતપોતાની મઠાઈ બતાવી એ સુંદરીને રીઝવવાનું

કાર્ય શરૂ થયું હોવાયું. પોતાના બગની કસોટી કરવા તલ-
પાપડ થઈ રહેલો કાળિયાર હુશ્મનનું આહ્વાન સ્વીકારી
સામે થઈ ગયો ને બંનેએ સામસામાં શીંગડાં મારવા
માંડ્યાં.

એક જણ શીંગડાની અણીએ સામાના શરીરમાં
ઘોંચી દેવા માયું મારે ત્યારે બીજે એમાંથી બચવા પોતાનાં
શીંગડાં સામે ધરે. આમ મારવામાં હથિયાર અને બચાવ
કરવામાં ઠાલ પેઠે વાપરવામાં બંને જણ કુશળ લડવૈયા
હોવાયા. અડધા કલાકની ઝપાઝપી પછીય થાક સિવાય બીજું
કંઈ નુકશાન એમાંથી એકેયને થયું ન હતું.

તેમનાં મોંમાંથી ફીણ ઊડતાં, શરીર ઉપર પરસેવો
હેખાતો, ખુલ્લાં જડખામાંથી શ્વાસ નીકળતો અને ધમણ
પેઠે છાતી ઊછળતી, દરેકે દરેક સ્નાયુ ફૂલતો અને બંને
એકબીજાને ધક્કાધક્કો કરી આગળપાછળ ધડેલતાં. છેવટે

બન્નેની લડાઈમાં જમીન ખળું બની ગઈ અને સુક્કાં પાંદડાં કચરાઈ બૂકો બની ગયાં; પણ લડાઈમાં કોઈએ નમતું આપ્યું નહિ.

છેલ્લો હલ્લો શરૂ થયો. બન્નેમાં ક્રોધનો આવેશ ઊભરાઈ જતો હતો, એટલે કાળને વશ બની, બન્નેએ જોરથી સામસામાં શીંગડાં અફળાવ્યાં ને એકબીજાના શીંગડામાં ડાંડલીઓ ઘૂસી ગઈ—જાણે વળ દીધેલાં રાંઢવાં વધુ વળ દીધે એકબીજાને વીંટળાઈ જામ એમ બન્નેનાં શીંગડાં એકબીજામાં ગૂંચવાઈ ગયાં ને ખેંચાખેંચી બંધ પડી. લડાઈ અટકી ગઈ અને ખુદ મૃત્યુય જુદા પાડી શકે નહિ એવા એ બન્ને જકડાઈ ગયેલા કેદી જેવા બની રહ્યા ને પછી તો કેટલાંક અઠવાડિયાં સુધી બન્નેએ મહાયાતના લોગવી. એકને પૂર્વમાં જવું હોય તો બીજો પશ્ચિમ તરફ ખેંચે ને એક ડગ ભર્યા સિવાય ત્યાં ને ત્યાં ઘડીક બળ પછાડી સ્થિર થઈ પડ્યા રહે. એકબીજાની સંમતિ સિવાય ક્યાંય ખસી શકાય નહિ, એટલી પરવશતા એમને વીંટળાઈ વળી.

પોતાની આંખના ખૂણામાંથી સામાની આંખો જોઈ શકવા સિવાય તો તેમની આંખે અંધારી ચઢાવી હોય એમ એમને લાગતું. દોડવું, કૂદવું અને ઠેકવું એ તો એમના જીવનમાંથી જાણે નષ્ટ થઈ ગયું હોય એમ એમણે અનુભવ્યું ને દુઃખના ભારથી એમનું હૈયું રૂંધાઈ જવા લાગ્યું.

એમને સૂતી વખતે એકબીજાને ભેટી ગળામાં ગળું પરીવી સૂવું પડતું; જમીન ઉપર નાક ઘસવાં પડતાં અને શુસ્સો, દુઃખ અને દિલગીરી એમનાં કાળજાને કોરી ખાતાં.

એકાઠ કોળિયા માટે દુકાળિયા અકરાંતિયા થઈને પડે એમ થોડા ચારા માટે બન્ને તાણાતાણ કરતા અને એ રીતે થોડું ઘણું મેળવી સંતોષ માનતા.

જીવન અકારું થઈ પડ્યું. મૃત્યુ ઝડપી લે એ હંમેશની માગણી હતી, છતાં 'ડાશી મોતને સાદ કરે ને મોત આવે ત્યારે ના કહે' એમ મરવા માટે તત્પર બનેલા બન્ને કોઈ વાઘરીને જતો જીએ ને ગંધ પારખે તો કાંઈ એ અવાજ ક્યો વગર શાંત પડી રહેતા.

બૂખમરાથી એમનાં શરીર ઘસાઈ ગયાં. જો પહેલેથી જ બન્નેએ વહેંચીને ખાવાનું રાખ્યું હોત તો આટલી વહેલી નબળાઈ આવી ગઈ હોત નહિ, પણ જેને જે મળ્યું તે ખાઈ જવાની દાગતે બન્ને હેરાન થયા. કાળિયારમાં યુવાની અને નવું લોહી હતું. તે પેલા કરતાં વધારે જોરાવર હતો; એટલે ખોરાક પણ એ વધારે ખાઈ જતો, એટલે તેનામાં વધારે શક્તિ હતી અને એ પોતાના કેદી મિત્રને પોતાની ઈચ્છા મુજબ ન વર્તવાની ફરજ પાડતો.

જો બન્નેનાં જીવન ઊગતાં ન હોત તો તે તેઓ ક્યારના મરી ગયા હોત, પણ એમના જીવનની શરૂઆતને લીધે એમનામાં પૂરતી તાકાત હતી.

સૂર્ય ગિરિમાળા પાછળ ચરી પડ્યો ને તિશાદેવી એનાં રોઢડાં રડતી ધસી આવી. અંધારાના ઊતરતા ઓળામાં બન્નેએ બચંકર ધક્કાધક્કી શરૂ કરી ને પાણી પીવા માટે તરફડતા બન્ને વેલાઝાંખરાં ખૂંદતા ને છોડવા ઉપર પડતા તળાવની પાળ ઉપર ધક્કાધક્કી લાગ્યા. પાણી સુધી પહોંચાશે

કે નહિ એ પણ એમને સંભવિત નહોતું લાગતું.

બેમાંથી એક તો એટલો બધો ક્રમતાકાત અને અશક્ત હતો કે ઊઠીયે શકતો નહિ. તેણે પોતાની ગરદન બીજના દેહ ઉપર નાખી ને બીજાએ એ રીતે નાખવા દીધી— મૈત્રીને દાવે નહિ, પણ પોતાની તરફ છિપાવવા માટે વહેંચું પહોંચાય એટલા માટે. છેવટે તે મહામુસીબતે એને પાણી સુધી ખેંચી લાવ્યો. પાંચ છ ફીટ દૂર સુંદર જળથી ભરેલું સરોવર હીલોળા હેતું હતું. ભૂખ્યાના હોઠ સુધી ડોળિયો ધર્યો હતો, પણ પગનાં હાડકાં નયો દોરડાં જેવાં રહ્યાં હતાં. એક કાળિયારનો જીવ ડચકું ખાતાં ઊડી ગયો ને મુઠકાં સાથે બીજે કાળિયાર જીવતો બંધાઈ રહ્યો.

ચોવીશ કલાક પસાર થઈ ગયા. બીજાએ એની જોડે મુઠકું થઈ ને પડ્યો હોત, પણ અચાનક એક બનાવ બની ગયો. કાળિયારને દરેક વર્ષે શીંગડાં ઉપરથી ખોળાં ઊતરે છે. તે ઘણું કરીને આસોથી કાગણુ માસ સુધીમાં ઊતરે છે. આ વખતે ડચારે ઊતરશે તે નક્કી ન હતું; એટલે તેણે તો જિંદગીની આશા મૂકી દીધી હતી. તેણે છેવટનું તરફ-ડિયું માર્યું ને એતું ડાબું શીંગડું ભાંગીને નીકળી ગયું. જમણું સરી ગયું. જેલમાંથી—અંધારી કોટડીમાંથી છૂટેલો કેદી ઠેકડો મારી બહાર આવે એમ છૂટો થતાં તે કૂદીને દૂર જઈ બેઠો.

એણે વેગથી ડગ ભર્યા ને થોડા પગલાં ભરતાં જ એ દડી પડ્યો. આખી રાત એમનો એમ પડી રહ્યો. સવારે જાગ્યો ત્યારે પવનની લહરીઓ એને જગાડવા પંખો નાખતી

હતી. માથા ઉપરની ઝાડની ડાળીઓએના પુનર્જીવન માટે એને અભિનંદન આપતી હતી. એની બેભાન અવસ્થામાં એ સ્વર્ગની સફર કરી આવ્યો હોય એમ એને લાગ્યું. તેણે ઊઠીને પાણીથી ગળું કૂણું કર્યું.

વખત વીત્યો ને તેના ભયંકર અનુભવની ખરાબ અસર બુલાર્ધ ગઈ. એના યૌવનનો મધ્યાહ્ન પૂર બહારમાં પ્રગટ્યો હતો. નવું વર્ષ એની શક્તિઓની ખીલવણી કરતું વધ્યે જતું હતું. કઠ, મજબૂતી અને સૌંદર્યથી ઊભરાતું એતું અંગ ઘણું જ વિકસ્યું હતું. એણે ખચપણનાં રૂપ અને લહેજત શુભાવ્યાં હતાં; પણ કઠ, વજન અને ભેરાવરીની સાથેસાથ મોલો અને ગૌરવ મેળવ્યાં હતાં.

વળી કુદરતે બક્ષિસ આપી. એમાં શીંગડાં ફરી ઊગવાં શરૂ થયાં. આ વખતે તો કદીયે ન હોય એવાં દેખાવડાં શીંગડાંએ કમાલ કરી, પણ ઉનાળો આવતાં એક શીંગડાંમાં સળો પેઠો.

જમણું શીંગડું તો ખરાબર હતું. એનો છેલ્લો વળાંક અને પાંચ નાની ડાંડલીઓ તો ખરાબર સંખ્યામાં હતાં, પણ ડાખામાં ફેર હતો. તે સીધું, આઠ ઈંચ લાંબું ને જન્મના વર્ષે ઊગેલા શીંગડાં જેવું દેખાવે હતું. આવું કેમ બન્યું એ તો એક અણઉકેલ કોયડો જ રહ્યો.

એક દિવસ વાવાઝોડું ઊપડ્યું ને કાળિયાર આશ્રય માટે એક ઝાડ નીચે ઊભો રહ્યો. ઉપરથી ડાળ ફસાઈ ગઈ ને તેનું એક નાનકડું ઠોંડું ઊગતા શીંગડાં પર પડ્યું. આટલા આટલા દુઃખ પછી એ બાકી રહી ગયું હોય એમ

એ પીડા વધારે આવી. શીંગડું ભાંગી ગયું અને ઊંડું ઊતરી જતાં આંખ સદાને માટે ગઈ અને તે પછી શીંગડું તો કદીયે વધારે મોટું થઈ પૂરું થયું જ નહિ.

વળી એક દિવસ એક એવો જ પ્રસંગ સાંપડ્યો. એક હરિણીની પાછળ બીજો કાળિયાર ભ્રમતો હતો. તેની સાથે આ કાળિયારે યુદ્ધ માગ્યું ને એ યોદ્ધાઓ રમણે ચઢ્યા; તે નિહાળતી હરિણી એક બાજુ ઊભી રહી. એક બીજાને થકવવા કે ધકકેલવા સિવાય ઘડીભર તો કાંઈ જ બન્યું નહિ. વળી શીંગડાં વધારે ઘાટાં ન હતાં, તેમાંય આ કાળિયારને તો એક શીંગડું માત્ર ઠોંડું જ હતું, એટલે પેટી ભીતિ એની સમૂળગી નાશ પામી ગઈ. આથી છૂટે જીવે એ લડી શક્યો. પાંચ ઠોંડાંવાળાં શીંગડાંથી તો ઠાલ પેટે હલ્લો ખાળી શકાય અને મારી શકાય એણું; પરંતુ પેલું ભાંગેલ શીંગડું ખંજર જેવું બન્યું હતું. તેણે તેનો ઉપયોગ કર્યો ને ભગાડવાને બદલે દુશ્મનને ચીરી નાખ્યો. શત્રુ મૃત્યુનો ભોગ થઈ પડ્યો ને વિજયી કાળિયાર પેટી હરિણીની પાસે દોડી ગયો.

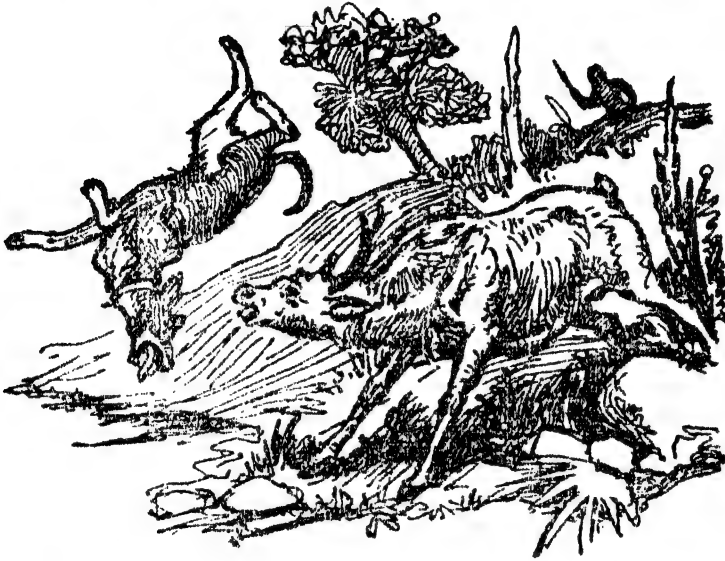
સર્વોપરી સત્તાધીશ જેવો એ બની ગયો હતો. ઠાંઈ પણ કાળિયાર એની સાથે લડવાની હિંમત કરી શકતો નહિ. એ ગર્વિષ્ઠ બની ચોમેર ધૂમતો હતો.

કેટલાક વાઘરીઓએ વાડા કર્યા હતા. તેઓ રાત્રે શિકારે નીકળતા. હરણાંઓનો તેમણે સોથ વાળવા માંડ્યો હતો. વાઘરિયા કૂતરા ગમે તેવા જોરાવર કાળિયારને એક જ હલ્લે ફાડી ખાવામાં પાવરધા હતા. હરિણી ઝપાટે ચડી

ગઈ ને પાછળ કૂતરા વહેતા થયા. ચોમૈરથી ઘેરાઈ ગયેલી હરિણી તળાવની પાળે ચઢી. સામે વાઘરીઓનું જૂથ ઢીકું ને એણે નઘાતિયા થઈ છેલ્લે ઉપાય અજમાવ્યો. એ પાણી-માં વહેતી થઈ ગઈ. કોઈ સુંદર તારાને જેબ આપે એવી તરવામાં તે ઝડપી હતી. વાઘરી તાકી રહ્યા. કૂતરાઓ પાછળ કૂદી પડ્યા ને તેમણે પાણી કાપવા માંડ્યું. હરિણીનું છેલ્લું જોર પણ નિષ્ફળ ગયું. તે દુબકી મારીને આગળ નીકળી ત્યાં તે એક કૂતરે આવી તેની બોચી પકડી ને તેનું જોર તૂટી ગયું. કૂતરે એને ઢાંઠે ખેંચી આણીને બહાર મૂકી ત્યારે હરિણીનું માત્ર ખોળિયું રહ્યું હતું.

કાળિયારની પૂઠે પણ વાઘરિયા કૂતરા અને વાઘરીઓ પડ્યા હતા. કાળિયાર છલાંગો ઉપર છલાંગો દેતો જીવ લઈને નાસી છૂટ્યો હતો. છેવટે પેલું ગોઝારું તળાવ એને પણ માર્ગમાં આવ્યું. તેણે તળાવની પાળ પાછળ આશ્રય લેવાનો વિચાર કર્યો ને ઝાડી સોંસરવી છલાંગો મારી, પણ ભાગ્ય ફરી બેઠું હતું. એની તૂટેલી ખરી વેલામાં ભરાણી ને દોડતાં દોડતાં પગ તરછોડાયો; એટલે વેલામાં એ અટવાઈ ગયો. કાળિયાર પડ્યો ને પાછળ વાઘરિયા કૂતરાના ભસવાનો અવાજ ને વાઘરીના પગલાંનાં પડછંદા નજીક ને નજીક સંભળાયે જતા હતા. કાળિયાર ઊઠ્યો, પણ કૂતરું એટલું બધું નજીક આવી ગયું હતું કે છલાંગ મારતું કાળિયાર ને કૂતરો સામસામાં અથડાઈ પડ્યાં ને બન્ને ઢડી પડ્યાં. કૂતરું શ્વાસથી ધમણ થઈ ગયું હોવાથી દર ઊડી પડ્યું. બે ઘડી તો બન્નેએ બેફામ બની એકબીજા સામે ટગરટગર

જેયા કર્યું. કૂતરું બિડીને પકડે ને પહેલાં તે કાળિયારે ડોકને વાળી દીધી અને પોતાના ભાંગેલ શીંગડાના જોર ઉપર મહાર બાંધી એણે હલ્લો કર્યો ને બિડવા મથતા કૂતરાને

ગોથું મારીને હવામાં ઉછાળ્યું. કૂતરું ચિરાઈ ગયું ને નીચે પડતાં જ ક્ષણવા લાગ્યું. ત્યાં તે બાકી સોંભરવો ચૂપકી-થી આવી પહોંચેલ વાઘરી પોતાની ડાંગ ઉપાડીને માથામાં મારે તે પહેલાં જ સડોસડની લડાઈમાં બિતરેલ કાળિયાર તે માણસ સામે ધસી ગયો. માણસે મોતને લાગ્યું. ડાંગ હાથમાંથી વછૂટી ગઈ અને તે સુઠીઓ વાળીને નાઠો. પાછું વાળીને જોવાનીયે હિંમત એનામાંથી ઓસરી ગઈ હતી.

કાળિયારને શીંગડા ભારે પડ્યાં, એથી યે વધુ એને ઉપયોગી થયાં, પણ પાતળા પગની ખરીએ તે એને જીવનભર કનડયાં કર્યું. એના જીવનની ઘડીઓ ગણાતી

હતી. અશક્ત બની ગયેલ કાળિયાર ઝાડને છાંયે ઊભો હતો, ત્યાં વંટોળ ચઢ્યો ને ઝાડી સોંસરવો જતો કાળિયાર વેલાઓ વચ્ચે શી ગડાં ભરાવાથી ગૂંચવાઈ ગયો. ઘણી મહેનત અને તરફડાટને અંતે તે નરમ ઘેંસ જેવો બની ગયો અને લાંબો થઈને પડ્યો. ત્યાં તે ડાળે ફૂદકા મારી એને દબાવ્યો. ઉપરથી ઝાડની ડાળ પડી ને કાળિયારની આંખો વજનથી દબાઈને બહાર નીકળી પડી. મનુષ્યોની સાથે જીવન સટો-સટની લડાઈઓ જીતનાર કાળિયાર આખરે કુદરતને હાથે કચરાઈ મૂક્યો !

માં જ રી

ચોમાસાની શરૂઆત હતી. આકાશ કાળાં કિખાંગ જેવાં વાદળાંની પર્વત જેવી મોટી મોટી ખોપોની ઝોથે ઢંકાઈ ગયું હતું, તેથી વેળાસર ખડ કઢાવી લેવા અમારા સાથી પાસે હું વાડામાં ગયો, ને ખાટલો ઢાળી સૂતેલા સાથીને વરસાદના ઘેનથી ભારે થયેલી આંખો ચોળતો ઉઠાડ્યો, ત્યાં તો એકઢાળિયામાં રમતાં રમતાં જયંતે નાડ પાડી: ‘ઓ બાપ, સાપ!’ તેનો સાદ ફાટી ગયો ને આખું શરીર ખીકથી ધૂળ ઊઠ્યું. હું અને સાથી દોડતા ત્યાં ગયા અને જોઈએ તો પૂંછડું બહાર ફેખાય. ‘ગમાભુની અંદર પાળની ઝોથે કાંઈક છે’ એમ મેં કહ્યું, એટલે સાથી ડાંગ લઈને પાસે ગયો ને ખડખડાટ હસતો બોલ્યો: ‘અરે, આ તો બિલાડી વિચાણી છે.’ એ સાંભળતાં જ મને જોવાની ઉત્કંઠા થઈ.

હું અને જયંત દોડતા ત્યાં ગયા પણ ફરી પાછી બિલાડી છીંકોટી ને સાપ જેમ ભયને આવતો ફેખી કૂંફાડા નાખવા માંડે છે એમ બિલાડીએ અમને પાસે આવતા જોઈ છીંકોટો કર્યો. જયંત પાછો હઠ્યો. પણ હું તો ઠેઠ પહોંચી ગયો હતો. અંદર જોયું તો મોટા ઉંદર જેવડા પાંચ છ બચોળિયાં પડેલાં ને સૂતેલી બિલાડીને ધાવવા

વળગી પડેલાં—જાણે વેલાને નાનાં તુંબડાં ખાજ્યાં હોય ! પણ સાથીએ મારો હાથ પકડીને મને ખેંચ્યો : ‘ ભાઈ ત્યાં ન જવાય. બિલાડી અત્યારે ખાલી પેટે હોય અને નાનાં ખજ્યાં પાસે આપણને આવતાં દેખી તે ઉફકેરાઈ જાય. એ ભિછળીને ઓપિતી હૈડિયે વળગે અને ટોટે. પીસી નાખે. એનાં અટક્યાળાં અત્યારે ન હોય. એને અત્યારે છંછેડવામાં મજા નહિ ’ ને અમને ત્યાંથી બહાર કાઢી એ વખારમાં ખડતી ગાંસડી ખાંધવા ગયો.

પણ અમારાથી તે રહેવાય કેમ ! અમે તો દોડતા ઘરમાં ગયા ને બા પાસે તેલનો શીરો કરાવ્યો. અમારી ખાવણી કૂતરી વિચાળી ત્યારે તેલનો શીરો અમે એને ખવડાવેલા ને પછી એ અમારી સાથે હળી ગયેલી. અમે રોજ એનાં આંધળાં કુરકુરિયાંને રમડવા જતા, પણ એ જરાય ભસતી કે ફરડતી નહિ, એટલે અમે તો બિલાડીનેય શીરો ખવરાવીને રોજ એનાં બચોળિયાં રમડવા જવાની લાલચે બા પાસે શીરો કરાવ્યો; નહિ તો બિલાડીને શીરો કેાણુ વખારાવે ? શીરો દેખી એણે ગમાણુમાંથી ફૂદકો માર્યો ને બહાર પડેલી ઠીબમાંથી શીરો ઉડાવવા માંડ્યો; પણ ઘડી ઘડી ખાતી જાય ને ચોતરફ જોતી જાય. બચોળિયાં ઝીણું ઝીણું અવાજ કરે અને એના કાન ચમકે, કારણકે બિલાડી જન્મથી જ વહેમી અને બીકણુ હોય છે. એને કોઈનોય વિશ્વાસ આવતો નથી, એમ અમને પાછળથી ખબર પડી. એ શીરો ખાતી હતી ત્યારે અમે ગમાણુ તરફ ગયા, ત્યાં તો એણે ફૂદકો મારી એક છલંગે ગમાણુમાં

પડતું મૂક્યું ને બચ્ચાને ઢાંકીને બેસી ગઈ. માંજરી આંખો તગતગાવતી એ અમારી સામે શંકાની નજરે જોઈ રહી. અમે પાછા હઠ્યા, પણ બચોળિયાં આંધળાં હતાં એમ તો અમે જોઈ શક્યા.

બીજે દિવસે સવારમાં વહેલા અમે વાડામાં ઊપડ્યા, ને જઈને જોઈએ તો ત્યાં ન મળે બિલાડી કે ન મળે બચોળિયાં. અમે તો હાંફળાંફાંફળાં બા પાસે આવ્યા ને બાને કહ્યું કે, ‘બિલાડી અને બચોળિયાંને કોઈક ઉપાડી ગયું!’ પણ બા કહે કે, ‘બિલાડીને કોણ લઈ જાય? બિલાડી બચોળિયાંને બીજે ઠેકાણે લઈ ગઈ હશે.’ અમને લાગ્યું કે અમે ગયા તેથી એણે ઠેકાણું ફેરવ્યું હશે, પણ એમ નહોતું. બા કહે કે, ‘બિલાડીનાં બચોળિયાં જન્મે ત્યારથી આંધળાં જ હોય છે અને તે નવ દિવસે કુરકુરિયાં પેઠે દેખવા માંડે છે. કૂતરી ત્યાં સુધી ફેરવતી નથી, પણ બિલાડી તો બહુ જ વહેમી હોય છે એટલે હમેશાં એ બચોળિયાં ફેરવ્યા જ કરે, અને તેથી જ જો કોઈ પોતાના સામાન ઘડીઘડી ફેરવ્યા કરે તો આપણે કહીએ છીએ કે, ‘મીંદડીનાં બચોળિયાં પેઠે શું ઘડીઘડી ફેરવ્યા કરો છો?’ અને ‘બચોળિયાં સાત ઘર ફેરે ત્યારે દેખતાં શાય એવું કહેવાય છે પણ ખરું.’

અમે તો પાછા એ બહુ બૂલી ગયા, પણ આઠેક દિવસ પછી સહુ રમતા હતા ત્યાં બિલાડીને તેના મોંમાં બચોળિયું લઈને પાછી આવતી જોઈ. અમે ધાયું કે બિલાડી ઊંદરને પકડી લાવી. પણ ઊંદર કાંઈ એવડો મોટો હોય!

એ તો બચોળિયું હતું. જ્યંત કહે કે, ‘બચોળિયું મરી ગયું હશે, નહિ તો કાંઈ આમ મોઢામાં પકડીને ઊંદરને ઉપાડી બચ એમ બિલાડી પોતાનાં બચોળિયાંને ઉપાડે ખરી?’ બા કહે કે, ‘બિલાડી તો બચોળિયાંને અને ઊંદરને એમ જ ઉપાડે, પણ એને હાંત બેસાડવામાં ફેર.’ શત્રુ અને મિત્રની કસોટી એના હાંત કરે છે. ઘડી થયું ત્યાં તો બિલાડી વારાફરતી બધાંય બચોળિયાં ઉપાડી લાવી અને કોઠારમાં એક ખૂણામાં મોટી કેડી હતી તેની આથે એ બધાંને સંતાડ્યાં. હવે તો બચોળિયાં દેખતાં થઈ ગયાં હશે એમ અમે ધાયું” અને બિલાડી બહાર ગઈ ત્યારે જોયું તો હજી તેઓ દેખતાં ન હતાં. ધીમું ધીમું તેઓ છંછુંદર પેઠે ચૂંચું ક્યાં કરતાં હતાં.

બીજે દિવસે તેઓ દેખતાં થયાં. દિવસે દિવસે બચોળિયાં મોટાં થયાં. પછી તો તેઓ બિલાડીની ઉપર પડાપડી કરતાં. બિલાડી પણ એમની દરકાર બહુ ઓછી કરતી. ક્રૂર ધવરાવવા આવતી. બાકી તો આળુઆળુ કર્યા કરતી અને પોતાને ખોરાક મેળવ્યા કરતી, અને છતાંય સુધારનું મન બાવળીએ એમ એની દૃષ્ટિ તો બચોળિયાં ઉપર જ રહેતી.

શરૂઆતમાં તો બચોળિયાં રૂના દડા જેવાં સુંવાળાં હતાં. બે સફેદ હતાં ને માંહી સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ જેવા બે ચાર કાળા ડાઘા હતા. એક તો તદ્દન કાળું હતું: બાણે નયોં મેથનો ઢગલો. ને બીજાં બે બૂખરા રંગનાં અને ઉપર વાઘના જેવા પટા: પણ બહુ રૂપાળાં તો પેલાં બે સફેદ લાગતાં. બે દિવસ પછી પેલાં બૂખરાં

બન્ને મરી ગયાં ને કાળાને કોઈક ઉપાડી મથું એટલે બિલાડી રથવાઈ થઈ. ટાંટિયો વાળીને જરા જ'પીને બેસે જ નહિ. ચોતરફ ખોળાખોળ કરે. કેટલાંય વાસણોનો ફેડીને ખૂરદો કરી નાખ્યો, પણ એને નિરાંત ન થઈ. અંતે કાયર થઈને રડવા જેવો તીણો અવાજ કરતી તે ઓશિયાળી બનીને કોઠી પાસે આવીને બેઠી. આજ તો બાએ અમનેય પાસે જવા ન દીધા. વેરના નશામાં બાન બૂલેલી બિલાડી કાંઈનું કાંઈ કરી બેસે એવી બાને બીક હતી. એવામાં એક બિલાડો પાસે થઈ ને નીકળ્યો ને બિલાડી છલંગ મારીને એના ઉપર ફૂદી પડી. જેમ કોઈ અભણ્યો સુસાફર નિજન વગડે ચાલ્યો જતો હોય અને પાછથી ચોર-લૂંટારા આવી બેચી-માંથી પકડે ત્યારે એ ભયભીત બની જાય એમ બિલાડો પણ ભયભીત બની ગયો અને પૂંછડી પાછલા બે પગ વચ્ચે ઘાલીને બેસી જઈ ધીમે છીંકોટો નાખવા મંડ્યો. બિલાડી પણ ઊભડક પગે બેસીને છીંકોટા ઉપર છીંકોટા નાખી ધૂરકવા મંડી. પાચેક મિનિટમાં તો બન્ને બાથ-બથા આવે એમ એક બીજા ઉપર નઘાતિયાં થઈ તૂટી પડ્યાં. બિલાડી જીવ ઉપર આવી ગઈ હતી. બિલાડો જોરાવર હતો, છતાંય એક મરણિયો સોને ભારે પડે એમ રિસાળ અને ઝનુની બિલાડી સામે એ ટક્કર ઝીલો શક્યો નહિ ને ફૂદીને માળ ઉપર ચઢી ગયો. બિલાડી પાછળ ફૂદી, પણ ત્યાં તો એ નાસીને અદૃશ્ય થઈ ગયો. ચોતાનો કોધાગ્નિ શાંત પાડતી ગર્વથી ઉન્મત બનીને પગ પછાડતી પછાડતી એ આવીને કોઠી પાસે બેઠી અને ધીમે ધીમે

ધુરધુર અવાજ કરવા લાગી. તરત જ કોડી પછવાડેથી એય નાનાં બચ્ચાં નાચતાં કૂદતાં ગેલ કરતાં આવીને એની ઉપર કૂદવા લાગ્યાં ને આંચળે વળગી ચસચસ ધાવવા લાગ્યાં— બાણે દૂધ ઉપર નાગ એઠો ! બિલાડીએ બચ્ચાંને ચાટવા માંડ્યાં. માને વહાલ આવે ત્યારે બચ્ચાંને ખોડી—બચ્ચી ભરે એમ બિલાડી તેનાં બચ્ચાંને ચાટે છે.

ધીમે ધીમે બચોળિયાંને દાંત આવવાની શરૂઆત થઈ. રોટલીની ઝીણી કરચો તેઓ ખાઈ શકતાં હતાં; અને બિલાડીને ધાવતી વખતે આંચળ ઉપર બચ્ચાં પણ ભરવા માંડે, એટલે બિલાડી બિચારી કૂદીને બચોળિયાંને તરછોડી નાખી આધી લાગે. પછી ધીમે ધીમે એણે એ જાંબળ પણ તણ દીધી. એ મહિને તો બચોળિયાં પોતાની મેળે પોતાનો ખોરાક મેળવી શકે એવાં થઈ ગયાં હતાં. બિલાડીને બીજાં પ્રાણીઓ પેઠે દર, ખોડ કે ઘર હોતાં નથી; એટલે એમને કાંઈ પંચાત હોતી નથી. જ્યાં ત્યાં પડ્યાં રહે ને મળે તે ખાઈ લે. ઝીણાં જીવડાં, ઊંદર ને અનાજ એ એમનો ખોરાક; પણ ધી અને દૂધ એને બહુ ભાવે. શરૂઆતમાં તો અમે એમને ખાવા આપતા, પણ મોટાં થયાં એટલે અમારી ગરજ એમણે છોડીને પોતાનું પોતાની મેળે શોધી લેવા માંડ્યું. તેમનું શરીર પણ વિકસ્યું હતું. મૂછોના વાળ જરા મોટા થયા હતા અને રાક્ષસીઓ પણ મજબૂત બની ગઈ હતી. અચાનક એક બચ્ચું મરી ગયું ને બીજું એ બે દિવસ સુધી એના વિયોગે અણોસરું થઈને ફર્યા કયું. પણ ધીમે ધીમે વાત ઠાઠે પડી ને દુઃખ વિસરાઈ ગયું.

હવે તો એને અમારી સોબતની જરૂર પડી ને અમારું મિત્ર બની રહ્યું.

મોઢું થતાં થતાં તો એનું અંગેઅંગ વિકાસ પામ્યું. નવથી દશ ઈંચ લાંબી પૂંછડી ને શરીરની લાંબાઈ પણ ૧૭ થી ૧૮ ઈંચની હશે. ઊંચાઈ પણ ખાસી મજાની નવથી દશ ઈંચની થઈ ગઈ. હવે તો એ મોટી બિલાડી બની ગઈ હતી. એની મૂછો પણ બિલાડાના જેવી લાંબી થઈ ગઈ હતી. માણસોને મૂછો એ મરદાઈનું નિશાન છે, પણ બિલાડોને તો તર માદા બનેને મૂછો હોય છે અને તેનો ઉપયોગ તેઓ અંધારામાં આંધળાની લાકડી પેઠે કરે છે. મૂછને કંઈ પણ અડે તે ઉપરથી એ વસ્તુને ઓળખી જાય છે. વાઘ-સિંહને પણ મૂછો એટલી જ ઉપયોગી હોય છે. આગલા પંજામાં પાંચ અને પાછલા પંજામાં ચાર નહોતર પણ ફાડી નાખે એવા તીણા થઈ ગયા હતા.

જ્યંત એક દિવસ એને રમાડતો હતો અને બિલાડી ગેલમાં આવી જઈ એના ઉપર કુઠાકુદ કરતી હતી. બીજાં છોકરાંઓ બિલાડીની પૂંછડી તાણે ત્યારે તેની તરફ ધુરધુર અવાજ કાઢીને ખિજઈ જતી; છતાંય જ્યંતને તો કાંઈ ઓલતી નહિ ને એના ગાદીવાળા પંજા એના શરીર ઉપર ઘસતી. એના નહોતર એવા તીણા હોય છે કે, જો આપણા શરીર ઉપર ઘસે તો ચામડી ફાડી જ નાખે, પણ જેમ તલવારને મ્યાનમાં નાખી દેવાય છે તેમ નહોતરને એ પોતાના પંજામાં સંતાડી દે છે અને જરૂર પડ્યે જ બહાર કાઢે છે, એટલી એની નવીનતા. બીજાં પ્રાણીઓને આવી

સગવડ હોતી નથી. જ્યંતે એના કાન ઝાલી અમળાવ્યા, પણ એનું ધ્યાન ન હતું. એ તો બગલા પેઠે ધ્યાન ધરીને બેસી ગઈ હતી.

સંધ્યાનું અંધારું ઝપાટાખંધ વધ્યે જતું હતું અને આછી કાળી ચાદર પૃથ્વી ઉપર પથરાતી હતી, તેવે વખતે બિલાડીએ અચાનક જ્યંતના ખોળામાંથી કૂદકો માર્યો ને અમે બધા ગભરાઈ ગયા. પરંતુ સહેજ પણ અવાજ, ખખડાટ કે સંચળ વગર એ બે કૂદકે સીધી એને ધારેલે ઠેકાણે જઈ પહોંચી અને ખણ્ણ કરતો વાસણનો ઢગલો થયો. અભરાઈ ઉપર એના બે આગલા પગ ચોંટ્યા હતા અને પાછલા બે પગ નીચે લીંત ઉપર લટકતા હતા. એનું મોઢું કાંઈક ખોળાનું હતું. અમે બત્તો લઈને જોઈએ, ત્યાં તો એણે એક મોટો ઉંદર પકડી પાડેલો. દિવસે ઘેરાયેલી રહેતી આંખોમાંની નાનકડી પટો જેવી કીકી રાત્રે ખૂબ જ પીળી રેડ જેવી ને દીવા જેવી ચળકતી બની ગઈ હતી. રેડિયમ પેઠે એ પોતાની આંખે આવા ડિમાંગ જેવા અંધારામાં પણ દીવા જેવું સ્પષ્ટ દેખી શકે એ જોઈને અમને તો ખૂબ જ નવાઈ લાગી. એની આંખો માંજરી હોવાથી એનું નામ અમે માંજરી પાડ્યું, પણ ઘેર તો એને બધા માંજરી જ કહેતા.

માંજરી હવે તો ઘરમાં ઉંદરોનો સોથ બ્રાહ્મણતી. દિવસે ઘરમાં અંધારામાં અને રાત્રે વાડામાં એ એનો શિકાર કરતી અને ઉંદરોને ભાળ્યા ન મૂકતી. કોઈ કોઈ વખત તો એના કોઈ જ્ઞાતિજનો આવીનેય ચોરીછૂપીથી પોતાનું

હોજન કરી જતા, કારણકે માંબરી તો કોઈનેય પોતાની હદમાં આવેલાં ભેટી તો એની ભેડે લડાલડ કરી મૂકતી, બચકાં ભરીને તોડી નાખતી અને લોહીલોહાણુ બનાવી મૂકતી; છતાંય ઘણાંય બિલાડાં આવીને ઊંદરનો શિકાર કરી જતાં. અમારો વાડો હતો અગોચર જેવો અને વખારોમાંય અંધારું ખૂબ રહેતું. વળી વખારોમાં અનાજ પુષ્કળ મળતું એટલે ઊંદરો તો ખૂબ જ રખડતા ફરતા. બિલાડાં ઊંદરોનો સોથ ભાલાવતાં, પણ ઊંદરો ખૂટે જ નહિ. બા કહે કે, દુર્યોધનની પેઠે બિલાડાંને પગે પદ્મ હોય છે. એ ગમે તેટલા ઊંદરો મારે પણ ખૂટે જ નહિ, એવી કહેવત છે. પણ અમારો સાથી કહે કે, એવું હોય ? ઉંદર વર્ષમાં બે વખત વિંચાય અને એકી સાથે દશ બાર બચ્ચાંને જન્મ આપે. બાર મહિને પાછાં એ વિંચાવા માંડે. આમ ઉંદરોનો ઉછેર ખૂબ છે. બે બિલાડાં એનો શિકાર ન કરી નાખે તો તો દુનિયામાં ક્યાંય એ માય જ નહિ.

માંબરીને શિકારનો ખૂબ શોખ હતો. પોતાના ખોરાક ઉપરાંત પણ એ આખો દિવસ શિકાર ઉપર મીટ માંડીને બેસતી. સૂતી હોય તો પણ જરા સરખો સંચળ થાય ત્યાં બડાક દેતી બેઠી થઈ મોટી મોટી ડાંફો ભરીને તલપો મારે, એટલા તો એના કાન સરવા અને કાગડાની પેઠે ઊંધ પણ એને ઝોછી. બે કોઈ બીજી બિલાડી બૂલે-ચૂકે આવી ચડી હોય તો તરત જ ધૂરકવા માંડે ને એને કાઠે ત્યારે જ એ જ'પે.

શિયાળાની ઠંડીનાં પૂર ઓસરતાં હતાં ને હુતાસણી

પર્વ નજીક આવતાં હતાં, તેવે વખતે એક દિવસ માંજરી પોતાની જોડે એક બિલાડાને લઈ આવી. જે કાંઈનેય પાસે ઢૂંકવા ન દે, તે પોતાની જોડે સોળતી લાવેલી જોઈને અમને બધાંને ખૂબ જ કુતૂહલ થયું, પણ તેઓ તરત જ પાછળ વાડામાં ચાલ્યાં ગયાં. પણ કાંઈક નવાઈ જેવું હોય તો છોકરાંઓ ઝાલ્યાંય શેનાં રહે ? અમે તો બધાય વાડામાં બિપજ્યાં. માંજરી ને બિલાડો બન્ને ખૂબ જ ગેલ કરતાં હતાં અને એક બીજાને વડાલનાં બચકાં ભરતાં હતાં. મને લાગ્યું કે માંજરી હવે ઉંમરલાયક થઈ છે, માટે પોતાના ધણીની શોધ એ કરી આવી છે; એટલે અમારી જિજ્ઞાસા શાંત થઈ અને અમે બધાં તરત જ પાછાં આવ્યાં.

સાંજનો નમતો પહોર હતો અને વાડામાં કોઈ ન હતું. અમે બધાં આંગણામાં રમતાં હતાં. એવામાં બિલાડીએ કાળી ચીસ પાડી, એટલે અમે બધાં હોડતાં વાડામાં ગયાં. જે દિવસથી માંજરીએ અમારી સોળત તણ દીધી હતી. અમને લાગ્યું કે ગરજ સરી એટલે વૈદ વેરી. પોતાનો સોળતી મળ્યો એટલે અમને બૂલી ગઈ, એટલી એ નગુણી થઈ ગઈ; પણ જે દિવસથી તે અણોસરી અને રઘવાઈ થઈ હતી અને એને ક્યાંય ગમતું નહિ, એટલે અમેય એની પાછળ ફરતાં નહિ. પણ આજે જઈને જોઈએ તો બિલાડો એક બાજુ બેસો હતો અને માંજરી જમીન ઉપર ગોળ ગોળ આળોટી ગલોટિયાં ખાતી હતી. ચીસ તો બિલાડાની હતી પણ માંજરીને આમ વાઈ આવી હોય ને માણસ આળોટે તેમ આળોટતી જોઈ, અમને થયું કે માંજરીને

ખિલાડાએ કાંઈક કરી નાખ્યું. ત્યાં તો અમારો સાથી આવી પહોંચ્યો. તે અમને બધાંને ત્યાં જોડેલાં જોઈ હસ્યો. તેણે અમને કહ્યું: ‘માંભરી હવે ચાર પાંચ મહિને વિચાશે.’ ને અમે બધાં એના મોઢા સામે જોઈ રહ્યાં. મેં પૂછ્યું: ‘કેટલાં બચોળિયાં આવશે?’ સાથી હસી પડ્યો ને જોડ્યો: ‘એને જેટલાં આંચળ હશે તેટલાં કે એથી ઓછાં. વધુ તો નહિ જ.’

પાંચેક મહિના વીત્યા ને માંભરીએ છ બચોળિયાંને જન્મ આપ્યો. એની મા પેઠે એ કાંઈ અમારાથી અભણી ન હતી, છતાંય એનાં બચ્ચાં પાસે અમને ઢૂંકવા ન દેતી; એટલી તો એ પણ બિકણુ અને અવિશ્વાસુ હતી. માંભરી જરાય ખસતી નહિ, એટલે આઠ દિવસ સુધી તો બચોળિયાં આંધળાં હશે એમ ધારી અમેય ફક્ત એને ખવરાવવા જતાં, તે સિવાય એને પજવતાં નહિ. એની મા પેઠે જોણેય પોતાનાં બચોળિયાં સાત ઘરે ફેરવ્યાં ને પછી તો એનું એ નાનકડું લંગર લઈને વાડામાં ફરતી. બચોળિયાં એમની મા જેવાં રૂપાળાં ન હતાં, એટલે અમને એકેય પાળવું ગમ્યું નહિ, પણ એની માને તો એ જીવથીયે વહાલાં હતાં. સીદીભાઈને એનાં કદરૂપાં બચ્ચાંય સહુથી રૂપાળાં લાગે છે, એમ એને મન એનાં બચોળિયાં રૂપરૂપના અવતાર હતાં અને વહાલથી એ એમને ચાહતી.

વરસાદનું આપદું પડી ગયું હતું અને આકાશ ધોયેલા મોં જેવું સ્વચ્છ હતું. અમે બધાં વખારની ઓશરીમાં ગરિયો ફેરવતા હતા અને માંભરી પોતાનું લશ્કર લઈને એક

ખાણુ બેઠી હતી. એનાં છયે બચોળિયાં એના છયે આંચળે વળગી પડ્યાં હતાં; તેવામાં માંબરીએ ફફડેા માર્યો. બે હાંફે તો તે સામેની ગમાણુ પાસે પહોંચી ગઈ ને કૂં.... અવાજ સંભળાયો. સાપ ફેણુ માંડીને લડતો હતો અને બિલાડી સામે બેઠી બેઠી પણ પછાડતી હતી અને છીંકોટા કરતી હતી. સાથી બહાર ગયો હતો, એટલે અમે બધા ગભરાઈ ગયા. સાપ બે માંબરીને કરડ્યો તો માંબરી મરી જશે અને આ બિચારાં બચોળિયાં રખડી પડશે એ બીક હતી, પણ માંબરી કાંઈ ત્યાંથી ખસે? એણે તો લડાઈ જાહેર કરી હતી. સાપ પણ ગુસ્સે થઈને મોત સામે યુદ્ધ ખેલવા તૈયાર થયો હતો અને કૂંકાડા મારી ફેણુ પછાડતો હતો. એવામાં માંબરીએ ફફડેા માર્યો ને લોંચ પર પડેલી ફેણુને મથાળે નહોર ભરાવી બચકું ભચું ને ફેણુ ઊંચી થાય તે પહેલાં કૂદીને દૂર જઈ બેઠી; પોતાની જીભ વડે પગના નહોર ચાલ્યા ને પાછી બીજે ફફડેા મારવા તૈયાર થઈ ગઈ. આમ બે ચાર વખત સાપને હેરાન કર્યો એટલામાં સાપ મોળો ધા જેવો થઈ ગયો ને અધમૂઆ જેવો જમીન ઉપર ઠરી ગયો, એટલે બિલાડીએ એને ચીરી નાખ્યો ને ઠકડા કરી નાખ્યા; ત્યાં તો અમે દોડી પહોંચ્યા અને માંબરીને હાંકી કાઢીને પછી નાગને લાકડાં ઉપર ગોઠવી, ઉપર ઘો રેડીને બાળ્યો. અમને લાગ્યું કે માંબરીને ઝેર ચડશે, પણ અમારો સાથી કહે કે બિલાડીને ઝેર ચઢતું જ નથી. એની જીભ એવી કાંટાવાળી હોય છે કે એના શરીરને ચાલ્યા જ કરે છે અને ઝેર ઉખેડી નાંખે છે. માર તો

સાપ આખા ને આખા ગળી જાય છે પણ એને તો કાંઈ થે થતું નથી, એટલે અમને નિરાંત વળી.

હવે તો માંબરીનું તોફાન ઘટતું જતું હતું. પહેલાં એ કોઈનેય ગાંઠતી નહિ; પણ બચોબચાં મોટાં થઈ ગયાં હતાં અને એમને રસ્તે પડી ગયાં હતાં, તેથી માંબરી પાછી એકઠી થઈ ગઈ હતી. ખાવાનું મળે ત્યાં પડી રહે ને ન મળે તો નાસી જાય, એવી એ ગરબડ બિલાડી ફૂતરા જેટલી વફાદાર ન હતી. હવે એની જુવાનીનું જોર નરમ પડ્યું હતું. શોખની ખાતર શિકાર કરવાનું એણે છોડી દીધું હતું અને અમે આપીએ તે ખાઈને પડી રહેતી. એક જ સુવાવડે એનું શરીર નંખાઈ ગયું હતું. છતાંય ભાંગ્યું ભાંગ્યું તોય બરુચ. ડરપોક એ નહોતી બની. જરૂર પડ્યે એ પોતાના જોરનો પરચો બતાવવામાં પાછી પડતી નહિ. કેટલાક પોતાના નામથી રળો ખાય છે એમ એની જુવાનીની ધાકે કોઈ બિલાડી એની હાજરીમાં અમારા વાડામાં પેસી શકતી નહિ.

ઉનાળાના સખત તાપમાં ચોતરફ ઊની લૂ વરસતી હતી. આખું શરીર બળુંબળું થઈ રહ્યું હતું. પંખીઓ પણ આવા સખત તાપથી ઝળી જઈને પોતાના માળામાં લપાઈને બેસી ગયાં હતાં. ચોતરફ નીરવ શાંતિ ફેલાઈ ગઈ હતી. અમે બધા ખાટલો નાખી વાડામાં લીંબડાના ઝાડ નીચે સૂતા હતા, તેવામાં ખખડાટ થયો ને મારી ભ્રમ બીડી ગઈ. ડોકું ઊંચું કરીને જોઈ તો માંબરી પોતાના નહોર બહાર કાઢીને ઝાડના થડ સાથે ઘસતી હતી, કારણ

કે જ્યારે એના નહોર વધી જાય છે અને પંજમાં સમાઈ શકતા નથી ત્યારે તે પોતાના નહોરને ઝાડ સાથે અથવા હોઠા જેવી મજબૂત વસ્તુ સાથે ઘસી નાખે છે. સાપ પોતાની ઠાંચળી ઉતારવા ઝાડ સાથે વીંટળાય છે અને પછી પૂંછડી છાલમાં ભરાવી સડેઢાટ બહાર નીકળી જાય છે, એમ બિલાડી પણ પોતાના નહોર ઉતારવામાં ઝાડના થડની છાલનો ઉપયોગ કરે છે. માંજરીને પોતાના કાર્યમાં નિમગ્ન જોઈને હું પાછો ખાટલામાં સૂતો. પવનની ઠંડી લહરી ને લીંબડાના ઝાડનો ઠંડો શીળો છાંયડો એટલે ઊંઘ પણ મીડી આવતી હતી. એવામાં અચાનક પક્ષીઓનો કળેળાટ થયો ને ઊંઘ ઊડી ગઈ. જોઈ તો માંજરી નીચે નહિ. ઊંચે જોઈ તો પક્ષીઓનો કળેળાટ અને એમના ઊડવાથી પાંખોના થતા ફફડાટ વચ્ચે ઝાડ ગાજી ઊઠ્યું હતું ને માંજરી પોતાના બે આગલા પગના નહોર વડે ડાળ પકડીને નીચે લટકી રહેલી. માંજરીને આજે પોતાના આગલા શોખ યાદ આવ્યા હતા અને નીચે પડેલા એકાદ ઇંડાના સ્વાદે એની જૂની સ્મૃતિઓને ઉત્તેજ હતી, પણ વાંદરાની પેઠે એક ડાળેથી બીજી ડાળે ફૂંદવા જતાં એ લપસી અને આગલા પંજ ડાળ ઉપર ચોંટી રહ્યા, ને નીચલા પગ હવામાં લટકી રહ્યા; તેથી તેની સ્થિતિ કફોડી થઈ પડી. ઉપર ચડી શકાય નહિ ને આટલા પંજ વડે ડાળ પકડી હતી તે મૂકી દે તો નીચે પડીને મરે. એવામાં ઝાડની છાલ માંજરીનું વજન સહન ન કરી શકવાથી ઊખડી પડી ને માંજરી સીધી નીચે પડી. મને લાગ્યું કે એ . . . પડી . . . ને મરી ગઈ; પણ અમારી સહુની અજાયબી વચ્ચે એ તો સીધી

પડી, ને કાંઈ પણ પછાડ વાગ્યા વગર સાજીતાજી દોડી ગઈ. સાથી કહે કે, ‘ખિલાડીને ગમે તેટલે ભયેથી બાંધી રાખીને નીચે પટકો પણ જમીન ઉપર તો એ સીધી જ પડવાની. પગમાં ગાદી હોવાથી એને પગમાં વાગતું નથી, એટલે સહેજમાં બચી જાય છે અને તેથી જ એ ઘણી વખત પ્રાણુધાતક સાહસો ખેડે છે.’

માંભરી હવે તો ખૂબ જ હિંમતવાન બની હતી. પોતાની લોંકી ખાવાની કળા ઉપર એને સંપૂર્ણ કાબૂ હતો અને ધારેલે સ્થળે ઝડપથી ચોંટવાની એને ચોંટ હતી. એક દિવસ બપોરે માંભરી જરા ફરવા નીકળી. આંજણમાં આવળી પડી હતી અને તેની બાજુમાં ડાઘિયો જીભ ખહાર કાઢી હાંફતો હાંફતો એકો હતો, તેવામાં ઠાંકનેય ખબર ન પડે એવા ધીમા પગલે મીનીબાઈ નીકળ્યાં ને ડાઘિયો આ માસીને જોઈને ફૂંચ્યો. માંભરી દોડી, પણ સામેથી વળી એક બીજા કૂતરાને આવતો જોઈ એ ગભરાઈ ગઈ અને ઠાંક કાઢીને ફૂં... કરતી ચારે પગે ભિંચી થઈને, જેવા કૂતરાઓ નજીક આવ્યા તેવો જ કમાનમાંથી તીર છૂટે એમ ફૂંકો માર્યો ને લોંકી ખાઈ કૂતરી બેઠી હતી તે તરફ દોડી, પણ આવળી જાગી ગઈ હતી. પોતાના ઘણીનું અપમાન કરનાર માંભરીની પાછળ એ પડી અને વાડામાં પેસી જવાની ધારણાએ દોડતી માંભરી વાડાનું ખારચું બંધ ફેળી અટકી ગઈ. પાછળ મોત દોડયું આવતું એને લાગ્યું. સેવટે નધાતિયાં કરી જીવ ઉપર આવી જઈ એ ખિલાઈ ભેડી ને આવળી લગોલગ નજીક આવે તે પહેલાં લોંકી ખાઈને

પાછળ ફરી પડી. ત્યાં તો અમે પહોંચી ગયા અને માંભરીને બચાવી લીધી. હવે માંભરી બહાર ફરવા જતી વખતે બહુ જ સાવચેતી રાખશે એમ અમને લાગ્યું; કારણ કે કાળ આવી પહોંચ્યો હોય એમ એનાં રૂવેરૂવાં બિંભાં થઈ ગયાં હતાં. એ ખૂબ જ ગભરાઈ ગઈ હતી.

માંભરી અંધારામાં એક ખૂણામાં સૂતી હતી ત્યાં અચાનક એક કાળી બિલાડી લપાતીછપાતી છાપરેથી ઊતરી. અંધારામાં ખૂણામાં ઊંઢરેનો જરા સળવળાટ થાય તોય ચક્રોર માંભરી એકદમ ઢોડી પહોંચે, એના ધ્યાન બહાર આ કેમ જાય ? એ એકદમ બહાર આવી ને પેલીને નસાડવા એના ઉપર ફરી પડી. પછી તો જૂનું વેર ઉખેળાતું હોય એમ બંને ભયંકર જીવ સ્ટોસટની લડાઈ ઉપર આવી ગયાં. એવામાં જ્યંત કહે કે, બિલાડાં બહુ ઇર્ષાખોર હોય છે. એ કેઈ બિલાડું બીજા બિલાડા ઉપર પેશાબ છાંટે તો તેઓ સામાને કાં તો મારે કે મરે, પણ બેમાંથી એક બીજા ઉપર વેર લીધા વગર ન રહે. એવામાં રમણ આવ્યો. એ જરા અટક્યાળો હતો અને આવી નવતર વાતો સાંભળી એને અખતરા કરવાનું બહુ મન થતું, એટલે એણે બાળિયામાં સંતાઈને ધીમેથી પાણીની અંજલિ ભરીને છાંટી. બંને સમજ્યાં કે પેશાબ પડ્યો. પછી બેઈ લો મભ ! મારું કે મરું એ જ રટણ બંનેની ખુન્નસભરી આંખોમાં ઢેખાતું હતું. આવે વખતે પાસે જવું પણ ભયંકર હતું. બંને જીવ ઉપર આવી ગયાં હતાં. બંને જોરાવર હતાં. માંભરી આટલી ઉમ્મરે નંખાઈ ગયેલી હતી છતાં પણ તે

જીવાન પેઠે લડતી હતી. સમરાંગણમાં ઊતરેલો ચીંથરાનો નામદં માણસ પણ ક્યારેક શૂરવીરને શરમાવે તેવું પરાક્રમ કરી બતાવે છે એમ માંબરીએ સામી બિલાડીને લોહીકુહાણ કરી મૂકી હતી. અમને લાગ્યું કે માંબરીએ ઘાતુણ યુદ્ધ કરી વિજય મેળવ્યો છે, માટે હવે બન્નેને છોડાવીએ તો ઠીક, એમ માની લાકડી લઈ હું અંદર ગયો ને મહામુસ્લી-બતે બન્નેને બુઢાં પાડ્યાં.

પણ માંબરી કાંઈ ઓછી બવાઈ ન હતી. કેટલેક ઠેકાણેથી એની ડુંવાંટી ખેંચાઈને નીકળી ગઈ હતી, આખે શરીરે લોહીના રેગાડા નીતરતા હતા, કાન તૂટી ગયો હતો, છતાંય એના ઊભરાઈ જતા શૌર્યમાં એને જરાયે હાંફ ન હતી. અમે તેને એ વખતે તો એક ચોરડામાં પૂરી દીધી, કારણકે ઊભરાઈ જતું શૌર્ય એકદમ દબાવી દેવાથી રખે લોહી માથે ચડી જઈને એનું અકસ્માત્ મૃત્યુ થાય ! પાણી તો એના ઉપર રેડાય તેમ ન હતું, કેમકે બિલાડી પાણીથી સો ગાઉ દૂર નાસે છે, એટલે એને એમ ને એમ પૂરી રાખ્યા વગર છૂટકો ન હતો.

પણ એનો કાળ ભરાઈ ગયો હતો. સાંજે અમે એને ખવરાવવા ગયા ને ચોરડો ઉઘાડ્યો ત્યારે એમાંથી દુર્ગંધ વછૂટતી હતી. માંબરીનું મડદું એક ખૂણામાં પડ્યું હતું. એનું શરીર વીંખરાઈ ગયું હતું, છતાંય એના ચહેરા ઉપર વિજયનો નસો હતો, શૌર્યનું તેજ હતું અને ગર્વનો મદ હતો.

અમે ભાંગીને બોલાવી લાવ્યા. ભાંગીએ એના પગે

દોરડી બાંધી અને ઢસડવા માંડી. એની આવી કરુણ અને
 હયાજનક સ્થિતિ જોઈ અમારી આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં.
 એકદર જગત એની સેવાઓ ભૂલી જઈ એના મડદાને જમીન
 ઉપર ઢસડાવે તે અમારાથી સહન ન થયું; તેથી લાંગીને
 બે પૈસા આપી સૂંઝલામાં નાંખાવી, તેને લાંગી સાથે બહાર
 મોકલાવી દીધું અને એના વિયોગને અંતે અમે બખ્ખે
 આંસુ સાર્યા.

રાની બિલાડો

મોટા મોટા ડુંગરાઓની હારોની વચ્ચે આવેલા એક પહોળા મેદાનને ખૂણે હમેશા એક વાઘરી, બ્યારે બ્યારે હું ફરવા નીકળતો ત્યારે ત્યારે મને મળતો. વળ દીધેલી મૂછોવાળો, કાળા રંગનો, તાડના ત્રીજા ભાગ જેવો પડછંદ આદમી એ હતો. જેરિયો એનું નામ. શરીર તો સાવ સૂકલકડી હતું, પણ એના હાડકાં એના હાથમાંની લાકડી જેવાં નક્કર હતાં. એક લાકડી મારતાં સામાના રામ રમી જાય, એમ એના હાથની એક જ મુકડી સામાને ઓકાવી નાખતી અને તેથી જ ગામના લોકોએ એને સીમની રખેવાળી કરવા ટોચો બનાવ્યો હતો.

અમારા ગામની આસપાસનો પ્રદેશ બધો ડુંગરાળ હોવાથી આબુખાબુમાં ગામ ન હતું અને તેથી જેરિયાને આખી રાત એ વાઘળાંની ખોપ જેવા ડુંગરાની ટોચે ઉપરા-ઉપરી લટાર લેવી પડતી. કડકડતી ઠંડી પડતી હોય કે બળતો બપોર હોય, ધોધમાર વરસાદ પડતો હોય કે અંધારી ઘેર કાળી રાત્રી હોય, પણ જેરિયાનું હૃદય ડરતું નહિ. એના કાળા મેશ ચહેરામાં રતાશ પડતી એની ખૂની આંખો સામાને ડરાવતી, એનો પડછંદ દેખાવ હેબક પમાડતો અને એનું બળ સામાને મારી નાખતું. આવા કાળના સગા ભાઈ જેવા

જેરિયાનો પોતાનો પાળેલ ડાઘિયો કૂતરો સંગાથી હતો. પછી ગમે ત્યાં એકાંત સ્થળમાં ફરતાં એને બચની કંપારી આવે જ શાની ? બીક તો એનાથી સો ગાઉ દૂર નાસતી.

જાંટિયાની ડેાંઢ પેઠે નીકળેલી ડુંગરાની એક ખોપ ઉપર જેરિયો ડાઘિયાને ગેલ કરાવતો કરાવતો ચાલ્યો જતો હતો. ચોતરફ ચાંદની પૂર બહારમાં ખીલી હતી અને ખોપ ઉપરની ભયંકર ઝાડીના પડછાયા બિહામણા લાગતા હતા. તે વચ્ચે જેરિયો આજે નિડર બનીને આગળ વધ્યો જતો હતો, એવામાં અચાનક એના પગ નીચે કંઈક કચરાયું. ટૂંકી પૂંછડીવાળી ને સુંદર રંગવાળી ઘોળા રંગની એક રાની બિલાડી જેરિયાની આંટીએ ચઢી ને ભયભીત બનીને ફૂટી અને પાંચેક ફૂટ છેટે બાણુની પેઠે કુદી પડી. પછી ઊડીને ગોળ ચક્કર ચક્કર ફરીને સામું મોઢું કરીને બેઠી. અચાનક થયેલા હુસ્મનના હલ્લાને ખાળવા એણે પોતાની પીઠને કમાન પેઠે વાળી, જાંટ પેઠે ઢેકો કાઢ્યો, પોતાના એક પગના નહોર બહાર કાઢીને ઢાલ પેઠે પંખો સામે ધર્યો અને ચમકતી આંખો વડે ડારતી ગળામાંથી ઘોઘરો કાઢીને ધૂરકવા લાગી.

ડાઘિયો આ ઓચિંતી ચીટકચી ડરી, પોતાના બે પગ વચ્ચે પૂંછડી ફાપવી, જેરિયાના પગમાં ભરાયો. જે મોટા મોટા કાળિયારને એક ઝપાટે મારી નાખતો એ વાઘરિયો કૂતરો પણ આજે ભયભીત બની ગયો હતો; પણ જેરિયો ક્યાં કોઈની ફરકાર કરે એવો હતો ? એણે ડાઘિયાને માથે હાથ ફેરવ્યો અને ઠંડે કલેજે બેઠરકાર બનીને એણે બિલાડી

તરફ જોયા કર્યું. ફૂતરો વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો અને ખિલાડી ઉપર તેને ફાડી નાખવા વિકરાળ બનીને ફૂંધો; પણ તે પહેલાં તો પોતાની જિંદગીનો અંત લાવનાર કાળ જોવા કાઢિયાને ધસતો જોઈ, પગને આંટીએ ચઢાવતા વાળ ગૂંચવાઈ ગયા તેનીએ દરકાર કર્યા વગર પાસેની ખાડમાં તે ફૂટી પડી.

ફૂતરો પાછળ ફૂટી પડે તે પહેલાં જેરિયે એને અટકાવ્યો અને ખિલાડી નાસી ન જાય તેનું ધ્યાન રાખવાનું સમજાવી તે બાજુના ઝાડ તરફ વળ્યો. પોતાની પાસે છરી હતી તે વડે એક નાની પરોણી કાપી અને તેને પરોણીએ બાંધીને ધારિયા જેવું બનાવ્યું. પછી તરત જ ખાડ પાસે આવી, ફૂતરાને સાવધ રહેવાનું કહી એણે એ ખિલાડીને કાપી નાખવા ધારિયું ખાડામાં ઝીક્યું, પણ ખિલાડીએ ફૂટીને લા ચૂક્યો. વિકરાળ બનેલી ખિલાડી ભાન ભૂલી અને તેણે ફૂટીને જેરિયાનો હૈડિયો પકડી ટોટો પીસી નાખવા ફૂંકે માયો. ઝનૂની બનેલી ખિલાડીને ફૂતરાનીયે ખીક લાગી નહિ, પણ જેરિયો ચેતુકાળ હતો. તેણે પોતાની હડપચી છાતી ઉપર દાબી દીધી અને તેથી હૈડિયાને બદલે ખિલાડીના પંજા ધારિયા ઉપર ભટકાયા ને ધારિયું હાથમાંથી છૂટી ગયું. પછી તો ખિલાડી અને જેરિયાનું ઢંઢ યુદ્ધ બન્યું. કાઢિયો પણ આમથી તેમ ફૂંકાફૂંક કરી રહ્યો હતો. વિકરાળ ખિલાડીના પંજામાં સપડાયેલો જેરિયો પોતાના જીવન અને મૃત્યુ ઉપર ઝોલાં ખાતો બાથબાથા કરી રહ્યો હતો. ઠેસરિયાં કરી નીકળેલા લડવૈયા જેવો તે આખો શરીરે લોહીલોહાણ

અની રંગાઈ ગયો હતો. છેવટે ફૂતરે નહોતર બરાબી પગ
એચ્યો, ત્યાં તે જેરિયે બિલાડીને મારી નાખી.

આજે શરીરે ઉઝરડાઈ જવાથી લોહીની છોળો છૂટી
હતી, તેથી જેરિયે બાબુમાં ઝરો વહેતો હતો તેમાં પોતાનું
મોં ઘોવા ઊતર્યો. સ્વચ્છ પાણીમાં હાથપગ ધોઈ થાક ઉતાર્યો
અને નવું કૌવત મેળવી જે જગ્યાએ બિલાડી પોતાના પગની
અડફેટે ચઢી હતી તે રસ્તે પાછો વળ્યો. એવામાં એક

નાનકડી ખાડને મથાળે એણે બચોળિયાનો તીણો અવાજ સાંભળ્યો. એની આંખો ચમકી ને છાતી સંસ્કાર ચઢાણ ઉપર બકરાની પેઠે ચાર પગે ઢોળાવ ચઢી ગયો. જુએ તો ખાડામાં એણે સુંદર બચોળિયું રમતું દીડું. બિલાડીએ પોતાના ઝનૂન નીચે બચોળિયાના રક્ષણ માટે લડાઈ કરી પોતાનો જીવ આપ્યો હતો એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ એને સમજાઈ અને હવે માતૃત્વની મીઠી હૂંફ વિના એ બચોળિયું કેમ જીવશે એ વિચારે એ કંપી ઊઠ્યો. એ સ્નાયુએ કઠોર અને કઠણ હતો તેટલો જ દયા છૂટતા હૃદયે પોયો હતો. બચોળિયું એટલું તો સુંદર હતું કે એને મૂકીને જવું પણ કાઠને ગમે નહિ. એણે પોતાનું ફાળિયું છોડીને અંદર બચોળિયાને લપેટયું અને તેને પોતાના હાથમાં નાના બાળક પેઠે ઉપાડીને ઘેર લઈ ચાલ્યો.

એની ઝૂંપડી સાંઠીઓની બનાવેલી હતી. લોકો એને કૂબો કહેતા. પંડે એકલો હતો અને તેથી એને દુનિયાની ઉપાધિ બહુ ઓછી જ હતી. ટોચાપણમાંથી જે મળતું એ વડે એ ગુજરાન ચલાવી લઈ, સ્વચ્છ હવાની ગોદમાં મીડું પાણી પી, પોતાના તંદુરસ્ત શરીરને લોખંડી બનાવતો. એનો ડાઘિયો કૂતરો એના સ્નેહનું સ્થાન હતો; એની આંખની કીકી હતો; પણ આ બિલાડીનાં બચાવને લાવ્યા પછી એના સ્નેહનું વલણ બદલાયું હતું. ડાઘિયા તરફની અમીદૃષ્ટિ હવે બચોળિયાં ઉપર ઠરતી. તે હવે જેરિયાના કૂબામાં ચોતરફ ફરતું, ચીંથરેહાલ ફેંદાઈ ગયેલા ગોદડામાં આજોડતું અને થોડા પડેલા ઘાસમાં ખૂણે સૂઈ રહેતું. રાની

બિલાડી કોઈ સાથે હજે નહિ અને તેમાંય આ તો મા વગરનું બચોળિયું ! એ દિવસ સુધી તો એ અણોસરું થઈને રાડેરાડો પાડ્યે જતું, પણ પછી તો જેરિયાના કેળવાયેલા હાથ એના શરીર ઉપર ફરતા ત્યારે એ ગેલમાં આવી ફૂટતું. જેરિયો એની માતાને સ્થાને બિરાજ્યો હતો. જેરિયો ગોઠડાના પડ જેવા જડા રોટલા કરતો; એના કટકા ધીમે ધીમે છાશમાં પલાળીને બચોળિયાંને ખવડાવતો. આમ ધીમે ધીમે તે હળી ગયું અને વહાલસોયું બની જેરિયાનો ખોળો ખૂંદવા લાગ્યું. તેણે રૂના પોલ જેવા બચોળિયાંનું નામ ભૂરિયો પાડ્યું.

થોડા મહિનામાં તો ભૂરિયો બીજાં બિલાડાંઓ કરતાં મોટો દેખાવા લાગ્યો. એણે બાળપણ તજ્યું અને યુવાનીના જોમ કેળવ્યાં. રાત્રે જેરિયો ટેકરીઓ ઉપર લટાર મારવા ઊપડતો ત્યારે ડાઘિયો અને ભૂરિયો એની સાથે સાથે જ એના અંગરક્ષક તરીકે પાછળ પાછળ ચાલતા જતા; પણ ભૂરિયો લાડધેલો બની કોઈ કોઈ વખત જેરિયાના પગમાં આંટીએ આવતો.

ડાઘિયા કરતાં ભૂરિયો રાતને વખતે આંખે તેજ હતો, બિલાડીની પેઠે રાત્રે એ કૂતરા કરતાં વધારે દૂર અને ચોખ્ખું જોઈ શકતો અને તેથી જેરિયાને મન, રાતને વખતે, ડાઘિયા કરતાં ભૂરિયો વધારે ઉપયોગી હતો. ભૂરિયાને રાત્રે રખડવું બહુ ગમતું, એટલે જેરિયાનો વિચાર એ સમજી જતો અને અપાટાપૂર આગળ વધતો જતો.

એક દિવસ સાંજે જેરિયો વાઢીમાંથી રીંગણું લઈ

આવ્યો. તેણે શેકીને તેનું લડથું કર્યું. અંદર મૂડી ભરીને મસાલો નાખ્યો અને સવારના બનાવેલા બે રોટલા ફૂખામાં છીંકે રાખી મૂક્યા હતા તે લઈ આવીને, ફૂખાની પછવાડે પથરા ઉપર તે હંમેશાં રાંધતો ત્યાં ખાવા બેઠો. એવામાં ડાઘિયો અને ભૂરિયો બહાર ઊપડી ગયા. જેરીએ ખાંધને લૂગડાં પહેર્યાં. ખલે ચોકાળ નાખ્યો. લાકડી લીધી ને ફૂદડીઓવાળા જોડા પહેરીને ફૂખામાંથી બહાર નીકળ્યો. હંમેશાં ડાઘિયો અને ભૂરિયો આવીને વધેલા રોટલા ખાવા ફૂદાફૂદ કરતા, પણ આજે ક્યાં ગયા હશે એમ વિચાર કરતો જેરિયો ફૂખાની બહાર હાથમાં રોટલા ઝાલીને ચોતરફ જોતો ચિંતાતુર બનીને ઊભો રહ્યો, પણ બેમાંથી એકે કળાયા નહિ.

અંધારું ધીમે ધીમે વધતું જતું હતું અને જેરિયાને સીમમાં આંટો મારવા જવાની ઉતાવળ હતી; એટલે પેલા રોટલા પથરા નીચે ફૂખામાં ઢાંક્યા અને આખી જિંદગીમાં આજ પહેલવહેલો એકલો સીમમાં આંટો ફેવા ઊપડ્યો.

પરોઢમાં એ વહેલો ઘેર આવ્યો, પણ હજીયે બેમાંથી એકે નજરે પડ્યા નહિ. એને અનેક અમંગળ શંકાઓના ભણકારા વાગવા લાગ્યા. આખી રાતના ઉબગરાને લીધે સવારમાં તો એણે ખાધું ન ખાધું ને ગોઠડામાં લોથપોથ થઈને પડ્યો. છેક સાંજના નમતા પહોરે એ જાગ્યો. ગામ-માંથી બશેર લોટ અને દોણીમાં છાશ લઈ આવ્યો અને ચણચણતા હૃદયે રોટલા ટીપી નાખીને તે ખાવા બેઠો. તેવામાં પાછળથી ડોઈ તેના કેડિયાની ચાળ ખેંચતું હોય

તેમ એને લાગ્યું. પાછું વળીને જુએ તો ત્યાં ભૂરિયો ઊભેલો. એને પગે બટકાં ભરેલાં હોય તેમ દેખાયું. એ આખે શરીરે ઉઝરડાઈ ગયો હતો અને કેટલેક ઠેકાણે ઘવાયો હોવાથી લોહી નીકળતું હતું. જેરિયાને કંપારી છૂટી. એણે ધીરથી ભૂરિયાને બટકું રાટલો નાખ્યો. ને પોતે ખાતો જાય અને એને બટકું બટકું નીરતો જાય, એમ બન્નેએ સાથે બેસીને આજે ખાધું. ભૂરિયા તરફના વધતા જતા પક્ષપાત અને સ્નેહને લીધે ડાઘિયો એને યાદ ન આવ્યો. ડાઘિયો બેચાર દિવસ સુધી દેખાયો નહિ, એટલે જેરિયે જાણ્યું કે ભૂરિયે પોતાની માનું વેર વાળીને ડાઘિયાને વિદાય કર્યો લાગે છે. પણ ભૂરિયો ડાઘિયાની ગરજ સારે એમ હોવાથી જેરિયાને કાંઈ ઓછું આવ્યું નહિ.

સાંજે હંમેશ મુજબ જેરિયો અને ભૂરિયો ઊપડ્યા. પણ જેરિયાના હૃદયમાં આજે કોઈ અકથ્ય આનંદ હતો. તે એની નાતમાં જતો હતો. સીમમાં આંટો મારીને વધતી જતી રાતના અંધારામાં એક ટેકરી ઉપર થઈને ઊંડી ખીણમાં જેરિયાની પાછળ પાછળ ભૂરિયો ઊતર્યો. નીચે કેટલાક માણસો ટોળાં વળીને ઊભા હતા અને કેટલાક માતાના મઠની આસપાસ સિંદૂરના થાપા વગેરે કરીને બકરાંનો ભોગ આપવાની તૈયારીમાં હતા. જેરિયો જરા મોટો હતો. માતાને ભોગ દેવાયો ને પછી પ્રસાદી વહેંચાઈ. પછી દારૂના બાટલા ઊડ્યા અને સૌએ ઢીંચ્યા. જેરિયે પણ હદ ઉપરાંત દારૂ પીધો ને પછી જંગલી દરેયોમાં બીલતસ વાતાવરણ જાણ્યું. આખી રાત આમ આનંદ કરીને જેરિયો

લથડતે પગે મહામુશીળતે સવારમાં ઘેર પહોંચ્યો અને આખી રાતના ઉબગરા તથા હઠ ઉપરાંત દારૂ ઢીંચવાને લીધે લાંબો થઈને પડ્યો. લૂગડાં કાઢવાનું પણ ભાન એને રહ્યું ન હતું. ફૂળાનું બારણું વાસ્તુ હતું, એટલે એને દોઢ બિલાડે એમ પણ ન હતું. ખાસી મબ્બની એણે બાર કલાકની બાંધ કાઢી.

ભૂરિયો બહાર રખડ્યો, પણ આજે એને ખાવાનું મળતું ન હતું. જોરિયો રોટલા કરે ત્યારે ખાવા મળે ને! જોરિયો તો મીઠી નીંદમાં આળોટતો હતો ને બારણું બંધ હતું. છેવટે એ સીમમાં આંટો મારી આવ્યો, પણ બારણું બંધ હતું ન હતું. અંતે તેણે ફૂળામાં બાંકું પાડ્યું અને અંદર પેઠો. જોરિયો ભરબાંધમાં પડ્યો હતો, એટલે એને જગાડવા એના ગાલ ઉપર ઘણાં ઝીણાં નખોરિયાં ભરાવ્યાં, પણ દારૂના નશામાં પડેલા જોરિયાની બાંધ બિડી નહિ. છેવટે સંધ્યા વખતે જોરિયે આળસ મરડીને આંખો ઉઘાડી ત્યારે થોડે છેટે ભૂરિયો બેઠો હતો. તેણે એકદમ હર્ષમાં આવી જઈને પગ પછાડ્યા અને ઝીણો ઝીણો ઘૂઘવાટો કર્યો. જોરિયે બિડીને બારણું ઉઘાડ્યું, ત્યાં તો ભૂરિયો છાણાં અને લાકડાં વચ્ચે આણીને સંતારેલો શિકાર ઢસડીને આગળ લાવ્યો. જોરિયો ચમક્યો. ભૂરિયો આખો દિવસ ભૂખ્યો રહ્યો? એણે તરત જ ભૂરિયાને એ શિકારમાંથી થોડું ખાવા આપ્યું અને પોતે ખાઈ લીધું, પણ એક કોયડો એને યૂંગળાવવા માંડ્યો કે ભૂરિયો પોતાની કુધા-તૃપ્તિ માટે શિકાર કરી લાવ્યો હતો કે પોતે માંદો પડ્યો

છે એમ સમજીને પોતાને માટે શિકાર તે ઉઠાવી લાવ્યો હતો ? પોતે દારૂના નશામાં હતો એટલે વધુ વિચાર કયા વગર ક્રુધાતુષિ કરીને પોતાના હંમેશના રિવાજ મુજબ ભૂરિયાને લઈને તે સ્ત્રીમમાં ઊપડ્યો.

જેરિયાને લાગ્યું કે ભૂરિયા માટે કંઈક ગોઠવણ કરવી જોઈએ. એટલે એણે કૂખાની અંદર ભૂરિયો પસાર થઈ શકે એવું એક બાંકુ પાડ્યું અને ત્યાર પછી તેા હંમેશાં જેરિયો ઊઘતો ત્યારે ભૂરિયો રખડવા નીકળતો અને એકાદ શિકાર ઉપાડી લાવતો. આમ જેરિયાને મન ભૂરિયો અડધો પોષક થઈ પડ્યો હતો.

વાસ્તવેવારે જેરિયો ગામમાં જતો ત્યારે પાણકૌરાનું કસોવાળું નવું કેડિયું પહેરતો, માથે મધરાશિયું બાંધતો, ચોરણાની નાડીને કૂમતાં ટિંગાડતો ને એની ચલમ તથા બજર અને ચક્રમક સાથે લોઢાનો કટકો તેમ જ રૂની વાટ વીંટાળી બધું ચામડાની થેલી જેવા પદ્ધિયામાં નાખી ખલે લટકાવતો. હાથમાં લાકડી અને ભેટમાં છરી એ તેા એનાં પ્રિય હથિયાર પાસે હોય જ. આમ કેટલાક છેલબટાઉ જીવાનિયા પોતાની પાછળ ખેરાંઓ જોઈ રહેશે એમ ધારી વરણાગિયા બનીને નીકળે છે, એવી રીતે જેરિયો પણ બનીઠનીને નીકળતો. ભૂરિયો પણ આ વખતે સાથે હોય. તે તેના પગમાં લપાતો છુપાતો ચિત્તા જેવી તેની આંખોથી ડારતો આગળ વધતો. રસ્તામાં કોઈ કોઈ વખત ભૂરિયો ઊભો રહી જતો, ધ્યાન દઈને સાંભળતો અને પછી આડ-ફેટ રસ્તે ઊપડતો. આમ કોઈ કોઈ વખત એને અદૃશ્ય

ઘઈ જવાનું કારણ ખીબ માણસોની હાજરીનું હતું. ખીબ અબણ્યા માણસોની હાજરી એને બહુ ગમતી નહિ.

જેરિયો રસ્તામાં આવતા ધૂબાઓમાં જઈને ચલમ પીતો પીતો આગળ વધતો અને આવી રીતે તેઓ એક-ખીબનો સંઘાત શોધતા શોધતા શહેરમાં જઈ આવતા અને પાછા આવતી વખતે જે જગ્યાએ ભૂરિયો ભુદો પડ્યો હોય ત્યાં કે તેટલામાં થોડે દૂર, કલાક બે કલાક કે છ કલાક બંધ તો પણ તે લગભગ એટલામાં જ આવી મળતો. અને એ કુરસદના વખતમાં કોઈ ભભકાદાર રંગની આડ, હરણ કે સસતું તે ઉપાડી લાવ્યો હોય. આમ એકખીબને મળતા સ્વભાવના બંને શિકારીઓને બહુ જ ફાવી ગયું હતું.

જેરિયાને લાગ્યું કે ભૂરિયાને માણસની સૂગ મટાડવી જોઈએ; અને તે એની દૃષ્ટિએ જરાય અશક્ય વાત ન હતી. આ ઉપરાંત એના બળની પણ એણે પરીક્ષા કરી જોઈ. ભૂરિયો એમાં ફતેહમંદ નીવડ્યો. આમ જેરિયો ભૂરિયા સાથે આનંદમાં પડવાથી સીમમાં એની બેઠરકારી વધતી ગઈ; જો કે જેરિયાના નામમાત્રથી કેં ફાટતો અને કોઈ એની હદમાં ચોરી કરી શકતું નહિ, પણ હમણાં હમણાં જેરિયાની આજસનો લાભ લઈને ચોરીઓ થવા લાગી હતી, જંગલી પશુઓએ રંબડ આહર્યો હતો અને પાકને નુકસાન થતું હતું. આથી ગામમાં રાડ પડવા લાગી અને જેરિયાને ટોચાપણ બંધ થવાની ધમકી પણ મળી.

જેરિયો સાવચેત બન્યો અને ચૌર પકડવાની તેને તાલાવેલી લાગી. અંધારી રાતમાં એ આવીને માથોડાઢંઢ

લીલાછમ જેવા ઊભેલા ચાસટિયામાં છુપાઈને સૂતો અને થોડે દૂર ભૂરિયો કાન માંડીને અધૂકડો થઈને બેઠો. જળ જમ્યું અને રાત ઠરી, એવામાં સંચળ થયો. ઠોંધ ખાતું હોય એવો ધીમે ખખડાટ થયો. એ એક હરણ હતું. એક જ અપાટે ભૂરિયો ત્યાં પહોંચ્યો. એણે હરણ ઉપર આંચિતો હલ્લો કરી, તેનો હેડિયો પીસી નાખ્યો અને તેને ઉપાડીને કૂબા તરફ ઊપડ્યો. જેરિયો પણ ચોરી પકડવાના આનંદમાં ભાન ભૂંચ્યો અને પોતાની ફેશી જામગરીવાળી બંદૂક ખભે નાખી ટેકરીઓ ઉપર ફરવા ઊપડ્યો રસ્તે થોડે દૂર પાણીના એક ખાખોચિયા પાસે તેણે સાળરને બેંચું. એની ઠાઠ ડળકી અને તેણે બંદૂકની જામગરી ચાંપી. ભડાકો થયો અને સાળર નીચે ઢળી પડ્યું. જેરિયાનો હાથ ઠયો, એટલે એણે જાણ્યું કે શિકાર પડ્યો.

જેરિયાનો હાથ બહુ ચપલ હતો. એનો ઘા ભાગ્યે જ ખાલી જતો અને આવા લો એણે ઘણા શિકાર કર્યા હતા; એટલે એને વધુ ચોકસાઈ કરવાની જરૂર ન હતી; પણ આજે તો જેરિયાતું મૃત્યુ એ જગ્યા પોકારતી હતી. જેરિયો નીચે ઊતરી આવ્યો, એટલામાં સાળરે ઊઠીને અસાવધ જેરિયાની ઉપર શીંગડા વડે હલ્લો કર્યો ને એની ચામડી ચીરી નાખી. જેરિયે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ આ બળવાન સાળર આગળ એનું જોર ચાલ્યું નહિ. બહુ જ મારને લીધે એના હાડકાં ભાંગી ગયાં ને સાળર પાછલે પગે ખોડંગાતું ખોડંગાતું નાહું; એના પકછંદા વાતાવરણમાં ગાળ રહ્યા.

ડાઘિયો ને ભૂરિયો ફરવા ગયા હતા તે વખતે અસા-
વધ ડાઘિયાને એક ફવાને કાઠે ભૂરિયા સાથે ઝપાઝપી થતાં
ફવામાં ધડેલી દીધેલો, તે ભાગ્યબળે કટલાય દિવસ પછી
જીવતો બહાર નીકળ્યો ને માલિકની પાસે રાવ કરવા ફૂળે
આવ્યો; પણ જેરિયાને ન જોતાં તે સીમમાં ઊપડ્યો. વહેલા
પરોઢમાં એક ટેકરી નીચે ખાડામાં એણે જેરિયાને ઊંધમુખ
પડેલો જોયો. એ પાસે આવીને જુએ તો જેરિયો પડ્યો

પડ્યો ટાંગા ઢસડતો હતો ને ડુંખથી કણસતો હતો. આથી ડાઘિયો પોતાના સુકાઈ ગયેલા ઢેહની દરકાર મૂકી, તેની ચોકી કરવા રાતદિવસ ત્યાં રહેવા લાગ્યો.

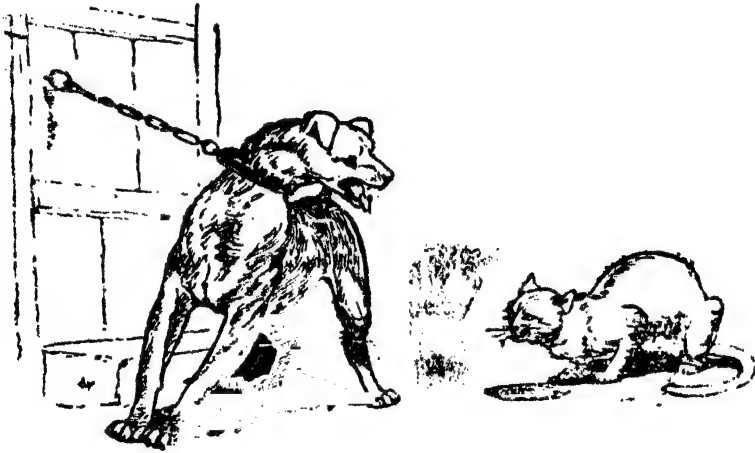
ભૂરિયે કૂબે જઈ જેરિયાની રાહ જોઈ, પણ તે ન આવવાથી પોતાની ક્ષુધાતૃપ્તિ કરી સીમમાં નીકળ્યો. દૂરથી ડાઘિયા અને જેરિયાને લાંબા થઈને પડેલાં જોઈ તે પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવા બીજે રસ્તે ઊપડી ગયો ને તે સ્થળને તેણે જિંદગીભરના નમસ્કાર કર્યો.

અનહદ મારને લીધે જેરિયાને કાંઠે લોહી પડ્યું હતું, તેથી તેની બચવાની આશા બહુ ઓછી હતી, એટલે બે દિવસમાં તો જેરિયો આખી સીમનું ટોચાપણ ડાઘિયાને સોંપી અકાળે આ સંસારમાંથી વિદાય થયો.

એના શબને કોઈ પ્રાણી નુકસાન ન કરે એ બીકે ડાઘિયો ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. ભૂખ્યો ને ભૂખ્યો તે ત્યાં પડી રહ્યો. તેને અકથ્ય ડુંખ થતું હતું, પણ અખોલ પ્રાણી પોતાનું ડુંખ કોને કહે ? છેવટે એક દિવસ એકાએક વાવા-ઝાડું થયું. ઉપરનું ઝાડ કડાકા મારવા લાગ્યું, એટલે શબને એક બાળુ મૂકવા તેણે ઉપર ખેંચવા માંડયું; એટલામાં એક જખરજસ્ત કડાકો થયો ને આખું ઝાડ ઢળી પડ્યું. સાથોસાથ ઉપરથી ખોપ પણ તૂટી પડી. જેરિયાના શબને ઉપર ખેંચી જતો ડાઘિયો ઝાડનું કફન ઓઢી જેરિયાની ચાકરી કરવા તેની પાછળ સંચર્યો !

પૂર્વજન્મના સંસ્કારે એકઠાંમળેલાં જેરિયો, ડાઘિયો
અને બૂરિયો લેણુદેણુ પૂરી થતાં પોતપોતાને માળે જીપડી
ગયાં !

ગલબો

ગલબો તો મારો જમણો હાથ છે. પોતાનું કામ કોઈનીયે મદદ વગર પૂરું કરવામાં એ પોતાના બચપણથી મોજ માણી રહ્યો છે. જિંદગીની બીજી બાજુ માણવાનો વિચાર તો એને કદી ઉદ્ભવ્યો જ નથી, કારણકે પોતાનું બચપણ પણ એ પૂરું અનુભવી શક્યો નથી. જીવાનીમાં આવતાં પહેલાં તો એ પોતાના કાર્યમાં ટેવાઈ જઈ, આજ્ઞા-કિત બની રહ્યો હતો; કારણકે એના પૂર્વજો અમારે ત્યાં જ ઊછર્યા હોવાથી એ સંસ્કારો એનામાં જન્મથી જ આવ્યા હતા અને તેથી અમારું હૃદય વાંચવાની શક્તિ એણે કેળવી હોય એમ અમારો હુકમ થયા પહેલાં તો એ પોતાના કાર્ય ઉપર પહોંચી પણ ગયો હોય.

ગલબો ખાસ કરીને બહુ શરમાળ પ્રકૃતિનો હતો અને જ્યારે હું તેને મારી સાથે સ્ત્રીમમાં લઈ જતો ત્યારે પોતાની જિંદગીનાં સ્વપ્નાં અનુભવતો હોય અને ગૂંચવણો ઉકેલતો હોય એમ ઘણું ખરું તો એ, હું ભેસતો ત્યારે મારા પગ વચ્ચે માથું ઘાલીને જ પડ્યો રહેતો અને બાજુ પોતે ખૂબ જ ગંભીર વિચારોમાં ગરકાવ થઈ ગયો હોય એમ પોતાના નખો મારાં પગમાં ઘોંચતો કે એને ગળે બાંધેલો પટો હલાવતો.

એ કે ગામમાં તો બધા એને અક્કલ વગરનો ગણતા, પણ પોતાની દૃષ્ટિએ તે, ડાહ્યા માણસ કરતાં પણ પોતાને વધારે બુદ્ધિશાળી લેખતો અને જ્યારે હું પાછો ઘર તરફ આવવા ઊઠતો ત્યારે પટો ખેંચાવાથી એ ઝબકી ઊઠતો; તરત જ એની આંખમાં વફાદારીનું તેજ ચમકતું અને ગંજીયાનો રમનાર પત્તાં ચીપતાં ચીપતાં અમુક પાનું જલદી શોધી કાઢે છે એમ મારો વિચાર એ ઝપાટામાં સમજી જતો.

ખેતરો અને ઢારઢાંખરના વાડાની ચોકી કરવી એ સહેલી વાત નથી. ઊંચી ઊંચી પર્વતોની હારોની ગોઠમાં આવેલા પહોળા મેદાનમાં અમારો નિવાસ હતો અને તેથી ગલબોને અમારા વાડાઓની ખૂબ જ સાવચેતીથી ચોકી કરવી પડતી હતી. તેને ખૂબ જ વિસ્તારમાં રાતભર ખેચાર વખત લટાર લેવી પડતી; અને એ લાંબી રખડપટ્ટીથી એને થતું દુઃખ હું સમજતો. ઘણીયે વખત એ ધાકી જઈને લોથપોથ બની પોતાની ભૂરી આંખોમાં ભરાયેલી ઊંઘ અને આખા શરીરે લાંબા લાંબા કેશવાળી જેવા વાળના ઝુમખામાં એ થાકને સંતાડતો આવીને માણસની પેઠે ભરઊંઘમાં પડતો. એના પગનાં તળિયાં તળવાઈ ગયાં હોય, છતાંય એ સવારમાં પાછો ઊઠીને વગર આનાકાનીએ કામે ચડતો અને હંમેશના જેટલો પાછો આનંદી દેખાતો, ત્યારે મને લાગતું કે ઈશ્વરે આરામને માટે ઊંઘ બનાવી ન હોત તો ?

ગલબો પોતાનું જીવન એકલવાયું ગુજારતો નહોતો. તેણે પણ પોતાની જીવનસહચરી શોધી હતી. અમારી પાટાશમાં મારો મિત્ર દેવજી રહેતો હતો. એણે પોતાના ઢાર-

હાંખરની સંભાળ લેવા એક બાવળી કૂતરી પાળી હતી. એ બાવળી અને ગલ્લો એ યુગલ હતું. મારી અને દેવજીની હદ પાસે હોવાથી એ બન્નેએ સરહદ ઉપરનું ચોકીનું કામ વહેંચી લીધું હતું અને આમ તેઓ એકબીજાની ખૂબ જ નજીકમાં આવ્યાં હતાં. એ મિત્રતાના રૂપમાંથી તેઓનું યુગલ બન્યું હતું.

સાંજના વખતે આ કૂતરાઓને મુખ્યત્વે કરીને બહુ જ ઓછું ખવડાવવામાં આવતું; કારણકે ખૂબ ખાવાથી કદાચ ઊઘને ઝોકે ચડે ને ચોકી કરતાં મુશ્કેલી નડે એ ભીતિ અમને લાગતી. થોડી ખીચડી ને બટકું રોટલો એ એમને હંમેશનો સાંજનો ખોરાક હતો, પણ મને લાગતું કે આખી રાતની રખડપટ્ટી માટે એટલો ખોરાક પૂરતો ન હતો, છતાંય વધારે આપતાં જીવ ચાલતો નહિ; પણ ગલ્લો કંઈ ઓછો જ ભૂખ વેઠે એવો હતો ? એ તો મને કે કમને પણ પોતાનો ખોરાક શોધવા ઊપડી જતો અને બાવળી પણ એનાં પગલાંને સગડે પાછળ ઊપડતી. દિવસે એમને ખખર પડતી કે અમુક જગ્યાએ ભરવાડનું કોઈ ઘેટું મરી ગયેલું છે, તો જેને પહેલી ખખર પડતી તે પહેલું પહોંચવા પ્રયત્ન કરતું; પણ ત્યાં જઈને જુએ તો અનેક કૂતરાઓ વીંટળાઈ વળ્યા હોય અને એક મુઠ્ઠા ઉપર અનેક વરુઓ વળજવાથી ખેંચાખેંચ ને તાણાતાણી થાય એમ એ કૂતરાઓમાંથી પણ કેટલાકને તો ભૂખ્યા પાછા આવવું પડતું; મહેનત નિષ્ફળ જતી ને ફાયદામાં થાક લાગતો. આલું કેટલીયે વાર બનતું, છતાંય ગલ્લો કે બાવળી ધીરજ રાખી

શકતાં નહિ. તેઓ આખી સીમ અને ત્યાંના રહેવાસીઓના એટલાં બધાં બાણીતાં થઈ ગયાં હતાં કે રજેરજની માહિતિ તેમને હતી. આમ તેઓ જંગલમાં પોતાની ક્ષુધાને તૃપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતાં, પણ કદીયે ઘરમાંથી ચોરીને કે ઝડપ મારીને લેવાની દાનત એમને થતી નહિ, એટલાં તો તેઓ એકનિષ્ઠ અને આશાંકિત હતાં.

દિવાળીના દિવસે વીત્યા હતા. કડકડતી ઠંડીના ચમકારા પડતા હતા. શિયાળાના આગમનની નિશાનીઓ સ્પષ્ટ થતી જતી હતી. એક વખત હું બેઠો બેઠો સૂર્યના તડકે ટાઢ ઉડાડતો ચોટલો બેસીને ફાતણ કરતો હતોઃ એવામાં અચાનક દેવજીને આવતો બેયો. એનો ચહેરો ચિંતાતુર દેખાતો હતો અને એ હાંફલોહાંફલો બનેલો થેલા જેવો લાગતો હતો. એણે દૂરથી મને બેયો ને હડી કાઢીને મારી પાસે આવી ‘જજબ થઈ ગયો !’ કહી બેસી ગયો.

હું ભડક્યોઃ ‘છે શું ?’

‘મારી બાવળી ખોવાઈ ગઈ.’

‘ખોવાઈ ગઈ ?’

‘હા, ખોવાણી. છેલ્લા ત્રણ દિવસથી એ ઘેર નથી આવી, પણ આ વાત આટલેથી અટકતી હોત તો સારું.’

‘કાં ? વળી શું છે ?’

‘જઈ રાત્રે એ પાછી આવી લાગે છે અને બારી ઉઘાડી રહી ગઈ હતી, તેમાં થઈ ને એ ઘરમાં આવીને ઠેઠાર ઉપર ગોળની લેલી પડી હતી, તે ઉપાડી ગઈ છે, આપણાં

કૂતરાં આવું શીખે એ ઠીક નહિ. ’ રડતે હૃદયે એ બાલ્યો.
મારી આંખો ચમકી.

‘મેં મારી જિંદગીમાં એને કદીયે ખટકું રાટલો
હપાડી જતાં જાણી નથી. સામે થાળીમાં ખીચડી પડી હોય
છતાંયે હું કહું નહિ ત્યાંસુધી તો એને એ અડતી પણ નહિ. ’

હું તો વિચારમાં રૂખી ગયો, પણ પાછું મને તરત
જ યાદ આવવાથી મેં પૂછ્યું: ‘એને વિચાજણ ક્યારે
આવવાનું હતું?’

‘તૈયારી હતી. ’

‘બસ ત્યારે. તે માતા તરીકેની ફરજો બજાવવામાં
ચપલ બની લાગે છે. આવું વારંવાર બનતું નથી, પણ
મેં અગાઉ કાંઈક એ વિષે સાંભળ્યું છે અને હું જાણી શકું
હું એટલા પૂરતું કહું છું કે, બાવળીએ પોતાનાં કુરકુરિયાં
ક્યાંક સંતાડ્યાં હશે અને જ્યાંસુધી પોતે તંદુરસ્ત અને
મજબૂત નહિ બને ત્યાંસુધી ઘરે આવવાનો ઈરાદો નહિ
કરે. ’

મારા શબ્દોથી એના મગજમાં પણ એ વાતની પ્રેરણા
થઈ, છતાંય દેવજી અને બાવળી વચ્ચે એવો સરસ અને
હિલાસાજનક સંબંધ હતો કે આવી વાતો માનવાની એની
છાતી ચાલી નહિ. બાવળી વિચારે અને તેનાં સુંદર કુર-
કુરિયાં રમાડવાની મજા આવશે, એ વિચારે બાવળી માટે
સુંદર ખખેલ ગળાવીને અંદર શણિયાના જાભા નંખાવી
સરસ બનાવી હતી, છતાંય બાવળીને અણુવિશ્વાસ લાવી
આમ ચાલ્યા જવાનું કેમ સૂઝ્યું એ કોયડો અણુજીકલ્યો

જ રહ્યો અને રાત્રે ચોરની ચેઢે આવી ગોળની ભેલી કેમ ચોરી ગઈ એ વિચારે એને ગૂંગળાવી નાખ્યો.

મં તો ભાંધું ઘાલીને બોલ્યા જ કર્યું: ‘ ગમે તેમ તોય એણે જંગલનાં જીવન માણ્યાં છે, એણે પોતાની અકબી જિંદગી સીમમાં ગાળી છે, ને ઘણી ખરી કૂતરીઓ તો પહેલે વેતરે જંગલી વડુ જેવી બની જાય છે, કુરકુરિયાં પાસે કોઈને આવવા દેતી નથી. બીજે વેતરે એ કાંઈ જ બોલતી નથી. આ પહેલવહેલું હોવાથી નાનાં બચ્ચાંઓ જોઈને એનું મગજ ફરી ગયું હશે તેથી એણે આમ કર્યું હશે, પણ જ્યારે એ ઘેર પાછી આવશે ત્યારે તો એની આંખો અને ચહેરા ઉપર શરમ અને ગ્લાનિની છાપ સ્પષ્ટ દેખાતી હશે. ’

હું દેવજી કરતાં ઊંમરે મોટો છું અને તેથી સ્ત્રીઓ સાંખંધી મારા જ્ઞાનમાં એણે વિશ્વાસ રાખ્યો. આખરે મને પૂછ્યું: ‘ કુરકુરિયાં ક્યાં હશે ? મારે તે જોઈએ છે. તેમનાં માબાપ જેવાં તે સુંદર થવાનાં ? ’ અને તેણે મારી પાસે મારા પગ વચ્ચે માથું ઘાલતા ગલબો તરફ દ્રષ્ટિ કરી. ગલબો બાણે એકેએક શબ્દને ચીવટથી સાંભળતો હોય અને બધા શબ્દો એણે પોતાના પેટમાં ઉતાર્યા હોય એમ એ ગંભીર બનીને બધું સાંભળ્યા કરતો હતો.

‘ કુરકુરિયાં જીવશે ? જીવતાં રહ્યાં હશે ? ’ દેવજીની અધીરાઈએ હદ વાળી.

‘ કદાચ જીવતાં હશે, પણ જો હું તમારી જગ્યાએ હોઉં તો તો આટલી બધી અધીરાઈ ન બતાવું. દરરોજ

બાવળી આવે ત્યારે બારી ઉઘાડી રાખજો અને થાળીમાં જરા તેલનો શીરો બનાવી મૂકજો. એમ કરતાં જો એ શીરો ખાતાં ખાતાં હજે તો એને ધીમેથી થાળડાં. પછી તો એને બધું અતડાપણું વિસરાઈ જશે અને જ્યાં કુરકુરિયાં પડ્યાં હશે કે સંતાડ્યાં હશે ત્યાં તમને સીધી લઈ જશે; અને જ્યારે એને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ બેસશે ત્યારે એ વગર-આનાકાનીએ રાજ થઈને બધાં કુરકુરિયાં ઘરે ઉઘાડી લાવશે.

હું જાણે કૂતરાં વિષે ખૂબ જ જાણતો હોઉં એમ માની દેવજી સંતોષ પામીને ઘેર ગયો.

ઝલખામાં જો બોલવાની શક્તિ હોત તો તો એણે બધી બાબત ચોખ્ખી કરી નાખી હોત; છતાંય એને કદાચ પરમેશ્વરે એ શક્તિ આપી હોત તોપણ મનુષ્ય-મિત્રોને એણે એ વાત કહી હોત કે કેમ, એની મને ખૂબ જ શંકા છે; કારણકે આ તો તેમના જંગલી જીવનનું એક સ્ત્રી પૂરતું એક બાબતનું પ્રકરણ છે અને તેટલા માટે જ એ ખૂબ ગુપ્ત રાખવા જેવું છે.

તેમની નસોમાં હજીયે જૂનું ખમીર ગુપ્તપણે વહી રહ્યું છે. માણસોને ચાહનારા અને માણસોમાં કેળવાયેલા કૂતરાઓમાંથી ચોરી કરીને ખાવા કરતાં બૂખે મરી જવું બહેતર માનનારા કૂતરાઓથી આ જુદી જાતના હતા. કૂતરાઓમાં આવી બે જાત હોય છે. કેટલાક આશ્રય પામીને ને કેટલાક જ્યાં ત્યાં પડી રહીને જિંદગી ગુબારે છે; છતાંય જંગલી વરુઓ ખરેખર કદીયે ઉત્તેજન આપવા લાયક હોતાં નથી. પોતાની ગુપ્ત વાત નહિ કહેવાનું સૂચવનાર જંગલી

ઝોલાદનો આ કૂતરો હતો અને તેથી ગલબોની સેંકડો પેઢીઓનો ઉતાર વડુની ઝોલાદમાંથી હોવાથી પોતાની ગુપ્ત વાત એ કહી શકે એમ નહોતો.

મારી શિખામણ દેવજીને ગળે ઊતરી ગઈ હતી. તેણે બારી ઉઘાડી મૂકી અને શીરાની થાળી ભરીને તેની હંમેશની જગ્યાએ મૂકી દીધી. તે કદીયે ભરજીંઘમાં પડતો નહિ કે ઘસઘસાટ ઊંઘતો નહિ. તેથી જ્યાંસુધી પોતાનાથી બની શક્યું ત્યાંસુધી તો એ સૂતો જ નહિ, પણ આખી રાતમાં એકે વખત બાવળીનાં દર્શન થયાં નહિ અને ઉપ:- કાલના પનોતાં પગલાં થયે જોયું તો થાળી એમની એમ ભરચક પડી રહી હતી; એથી દેવજીએ ઊઠીને કપડાં પહેરવાં માંડ્યાં અને બારીમાં જોયું તો કૂતરાના પગની નિશાનીઓ કચરાવાળા ઉંબરા ઉપર હતી અને બાખરીઓનો ખડકલો ઠોઠારિયામાં પડ્યો હતો. તે ગૂમ થયો હતો. વળી ઠોઠારનું બારણું ઉઘાડું હતું અને ત્યાં પણ કચરાઓના ડબકા પડ્યા હતા.

દેવજી તો ગુસ્સામાં લાલચોળ બની રહ્યો હતો. ત્યારે શું બાવળી ખરેખર ચોર બની હતી? જ્યારે સારું સારું ખાવાનું મળતું ત્યારે પોતાનો ખોરાક પણ પૂરો ખાતી નહિ ને આજે શીરો મૂક્યો, છતાંય બાખરીઓ કેમ ઉપાડી ગઈ હશે? શું ચોરીનો માલ વધારે મીઠો હશે? છતાંય દેવજી ભરમાયો હતો અને તેથી તેને ઝોલું દુઃખ થયું ન હતું. ત્યાં સાબિતીઓ ચોક્કસ અને તે ભરમાય તેવી હતી, છતાંય આ કામ તેની કૂતરીનું હશે એમ તે માની શક્યો નહિ.

દેવજીએ આ વાત મને નહિ કહેવાનો ચોક્કસ ઠરાવ

કયો હતો. આમ કરવામાં તેને મગફરીએ ઉશ્કેર્યો હતો; કારણકે અમારી તરફના માણસો પોતાના કુટુંબ કરતાંય વધારે વફાદારી અને વધારે ગૌરવ પોતાના હૃદયના દૂકડા સ્વરૂપ પોતાના કૂતરાઓ તરફ હાખવે છે; પણ દેવજી તો હજી અવિવાહિત હતો; એટલે જ્યારે પેલો શીરો પડી રહ્યો ત્યારે પાછળથી વિચાર કરતાં તરત જ તે બાબતનો નિકાલ કરી નાખવાની દેવજીને સ્પુરણા થઈ. શીરો પડતો મૂકીને ભાખરીઓનો ખડકલો તે ઉપાડી ગઈ, ત્યારે જરૂર તેનો વિચાર આ બધું ચોરીને ભેગું કરી રાખવાનો હશે એમ એણે અટકળ ખાંધી.

પણ બાવળીને એવી સુંદર તક આપ્યા છતાંય, એ વાત સ્પષ્ટ હતી કે, તેની ઇચ્છા દેવજીની દૃષ્ટિએ પડવાની કે એનું આપેલું લેવાની ન હતી અને તે મુદ્દાનો સવાલ હોવાથી મેં દેવજીના આવવાની રાહે મારો સીમમાં જવાનો વખત તે દિવસે નકામો ગુમાવ્યો.

બીજા રાત્રીએ દેવજીએ નહિ બિંધવાનો ઠરાવ કરીને જ્યાં હમેશાં થાળી મૂકવામાં આવતી તે જગ્યાએ માવાની પેશી મૂકી અને પોતાની પથારીમાં જાગતો બેઠો. ગઈરાત્રે કૂતરું તદ્દન ગુપચુપ હાખત થઈ ગયું અને છતાંય તે ગુપચુપ કઈ રીતે નાસી ગયું એ ભેદ ભરેલી વાત હતી. તેથી બિલાડી જેમ ઉંદર ઉપર તાકીને બેસે એમ એને આજ રાત્રે ફાટયે ડાળે બેસવાની જરૂર જણાઈ. તેણે બારણું ખંધ કર્યું ને બારી બેઠ કરી, કારણકે તેથી બારણું બંધકર્તા એના આવવાની ખબર પડે, પણ પાછી ભીતિ લાગી કે બારી

અંધ જોઈને કદાચ તે પાછી જતી રહેશે તો? છેવટે ખારી અધખોલી કરીને જાગતા બેસી રહેવાનું નક્કી કર્યું. દીવો તદ્દન ધીમે કરી નાખ્યો અને જરા ખખડાટ થતાં દીવાની પાટ સતેજ કરી ધીમેથી ને નરમાશથી એની સંભાળ લેવાનું એણે ધાર્યું.

નિશાદેવી ધીમે ધીમે વિદાય થવા લાગ્યાં. ગગનમંડળે ગૂંથાયેલી તારતિયાની ફૂલચાદર ચીમળાવા લાગી. ઉપાદેવીના આગમન આગે સવિતાનારાયણના સ્વાગત માટે કુંકુમના સાથિયા પુરાવા લાગ્યા. તેવામાં દેવજીએ સહેજ ખખડાટ સાંભળ્યો કે તરત જ ઊંઘથી ઘેરાયેલી આંખો ચોળતો એ ઊઠ્યો. ખખડાટ એટલો બધો ધીમે હતો કે જો તે અંકેર થઈને બેઠો ન થયો હોત તો એને ખબર જ પડત નહિ. દેવજી ઊઠીને ખારીએ આવ્યો. એણે ઘરના પડ-છાયામાં એક જોળો જોયો. તરત જ એણે પોતાના હાથ-માનો દીવો જાણે કર્યો ને અજવાળું એ જોળા ઉપર પથરાયું. એક માથું ખારી પાસે ઊંચું થઈ રહ્યું હતું. તેની નસોમાં વહેતા વરૂની ચોલાહના લોહીના ધબકારા અને જંગલી ઝનૂનના થડકારા સંભળાતા હતા.

દેવજીએ ખારી અંધ કરી, પણ તે પહેલાં પોતાના ઘરમાંથી ચોરી કરી જતાર પોતાની ખાવળી ફૂતરી નથી એમ પોતાના આત્મસંતોષ માટે એણે ધારી ધારીને એ જોળાને જોઈ લીધો.

સવારમાં તો એ ઠોડતો મારે ઘેર આવ્યો. ઉંબરામાં મહાત્મા સવારની ઠંડીમાં ધૂજતો ટૂંટિયું વાળીને પડ્યો હતો,

પણ તેની આંખમાં હંમેશના જેવી ચપળતા કે આનંદ ને ખુમારી ન હતાં. બન્નેની આંખો સામસામી મળી કે તરત જ ગલબાએ પોતાની આંખો નીચી ઢાળી દીધી. એના ચહેરા ઉપર ગ્લાનિ તરવરતી હતી અને મોઢા ઉપર શરમના ચેરડા પડ્યા હતા. એ દેવજીની આંખોનું તેજ ઝીલી શક્યો નહિ, તેથી એણે નજર ચુકાવીને આડું જોયું.

દેવજી સાથે જેવી રીતે હું વર્તતો એવી જ રીતે ગલબો પણ એની સાથે આનંદથી ગેલ કરતો. પણ આજે આમ કેમ બન્યું? આ ફેરફાર કેમ? દેવજીની શંકાને સમજા પુરાવો મળ્યો હતો અને ગુનેગાર તરફ કરડી નજર કરી નાક ઉપર આંગળી ધરતાં એ આવેશમાં બોલી બિડ્યો: 'ચોર!' અને તરત જ ગલબો બિડ્યો, ચોરની પેઠે પાછું વાળી જોયા વગર લપાતોછુપાતો નાઠો ને સંતાઈ ગયો.

મેં આવીને બારણું ઉઘાડ્યું. દેવજી અંદર આવ્યો. મેં હસતાં હસતાં કુતૂહલથી પૂછ્યું: 'કાંઈ નવીન?'

દેવજી બિંડાણમાં માર્મિક શબ્દો બોલ્યો: 'હા, હર-શન મારા ઘરમાંથી ચોરી કરી જનાર મારી બાવળી નથી, પણ એ પરાક્રમે તો તમારા ગલબાનાં છે.'

મારા હેયામાં કમકમાટી આવી ગઈ, શરીર ધ્રુજી બિડ્યું, હૃદય ઉપર અકથ્ય બોલો પડ્યો અને મહામુસીબતે હું બોલી શક્યો: 'મારો ગલબો?'

'હા, હા; તમારો ગલબો.' દેવજીએ મશ્કરીમાં ટોણા માર્યા; ને મારો ચહેરો ગુસ્સામાં સળગી બિડ્યો. હું આવેશમાં આવીને બોલ્યો: 'ભુકું.' પણ દેવજીના ચહેરા

ઉપરની શાન્તિએ મારા ગુસ્સાની ચિનગારીઓને ઠારી નાખી. 'જૂઠું નથી.' દેવજીએ દૃઢતાપૂર્વક કહ્યું. 'ગઈ રાત્રે મેં મારી સગી આંખે એને જોયો છે. માવાની પેશી ઉપાડતાં મેં એને પકડ્યો અને એમ છતાંય જો ખાતરી ન હોય તો બોલાવી જો એને! મારી સાથે જે ગલબો ગેલ કરતો તે આજે આવવાની તો શું, પણ મારી સામે જોવાનીયે હામ બીડી શકતો નથી. ખરેખર, શુનો રાંક છે. આટલી સાબિતી શું ઓછી છે ?'

હું તો શરમનો માયો જિંચું જ જોઈ શક્યો નહિ. જો મેં પોતે જ ચોરી કરી હોત તો પણ મારા ચહેરા ઉપર આટલી બધી શરમ અને ફજેતીની છાપ ન દેખાત. માનભંગ થવા જેવી બીજી કોઈ વાત હવે બાકી હતી ?

'દેવજી ! બાદ્ય દૃષ્ટિએ આપણે જોઈએ છીએ તેના કરતાં ભીતરમાં કાંઈક બીજી વસ્તુ હોવી જોઈએ; પણ આપણે તે જોઈ શકતા નથી, એ જ દુભોગ્ય છે. જો હમણા જ આપણે ચડલડી ઊડીયું તો લોકો આપણને મૂખાં બનાવશે. કહેવત છે કે, માણસો પોતાની સ્ત્રી માટે લડે તેના કરતાં કૂતરા માટે લડે તે વધારે ખરાબ છે અને આવા ઝગડા પાછળથી હૃદયને એવાં વિખૂટાં પાડી દે છે કે, ફરીથી સંપ-સંપીને બેસાતું નથી અને અંધારા ઉલ્લેચવા જેવું કે અવાળે બાચકાં ભરવા જેવી વાત થાય છે; પણ ચાલો, આપણે આની ભીતરે જિંડા જિતરીએ. બાવળી ક્યાં છે ?'

'અરે ! એ જ વાંધો છે ને ! જો બાવળીનો પત્તો લાગે તો તો પછી તપાસ કરવા જેવું જ શું બાકી છે ?'

પણ મેં તો એ અણસાંભળ્યું કરીને આંખ આડા કાન કર્યા અને ચલાવ્યે જ રાખ્યું: ‘મારો કૂતરો ચોરી કરવા કરતાં બૂખે મરી જવાનું વધારે પસંદ કરે છે. એના બચપણની જ એક વાત છે. તે કુરકુરિયું મટી જીવાન થતો હતો. મેં બૂલથી ખારણું બંધ કરી દીધું હતું. ભાખરીએ બહાર પડી હતી. આખી રાત એ અંદર રહ્યો, છતાં એક બટકુંયે એણે ખાધું નહોતું, ને બૂખ્યો ને બૂખ્યો સવાર સુધી ઉંખરામાં પડ્યો રહ્યો હતો. આવા ટેકીલા કૂતરાને એકદમ ચોરી કરવાનું સૂઝે જ કેમ?’ મેં હસીલ કરી.

દેવજીએ પોતાના ખભા વીંઝ્યા: ‘તમે ખાવળી ચોરી કરવા કેમ શીખી એ શોધી કાઢવા મથો છો અને સાથો-સાથ તમે શોધી કાઢ્યું કે ખાવળી એ મુદ્દો મારી પાસેથી ચોરી ગઈ છે, પણ ગલખા ચોર છે એ કેમ માનતા નથી?’

‘મને એ નથી સમજતું કે તમે ખાવળીની સાથો-સાથ ગલખાને પણ આટલો બધો નીચ બુદ્ધિવાળો ચોર કેમ માનો છો?’

પણ દેવજી બોલ્યા વગર ઊઠીને ઘેર ચાલ્યો ગયો.

તે રાત્રે દેવજીએ ખારી ઉઘાડી રાખી નહિ. તેણે ખારીની આડો પથરો મૂક્યો કે જેથી તે ઊઘડી શકે જ નહિ, પણ થોડી વારમાં તીણાં નહોરના ઉઝરડાનો અવાજ સંભળાયો ને તે જરા બેચેન બની ગયો.

અહીંયાં તે રાત્રે મેં ચોતરફ ખારીખારણું બંધ કર્યું અને ગલખાને મારી પથારી પાસે જ બેસાડ્યો. એક ખારીને

નરમાદા હતા ને તે નરમાદાવાળી બારી કેમ ઉઘાડવી તે મલબાને સારી પેઠે આવડતું હતું. હું બરડોઘમાં પડ્યો હતો, તેવામાં ઠંડા પવનનો એક ઝપાટો આવ્યો ને મારું શરીર ટાઢમાં ટૂંટિયું વળી ગયું. હું બેબાકળો બિઠ્યો ને બેઉં તો બારી ખુલ્લી હતી. ગલબો ચોરડામાં દેખાયો નહિ. મેં તરત જ કપડાં પહેરી લીધાં અને પથારીમાંથી બિઠીને બિલવાનો ડોળ કરતો હોઉં એમ આંખો બંધ કરીને ખાટલા ઉપર લાંબો થઈને પડ્યો. સામે નાનકડો દીવો બળતો હતો, તેની વાટ સતેજ કરી.

દરરોજની પેઠે ગલબો દેવજીની બારી પાસે ગયો, પણ બારી બંધ હતી. બારી ઉઘાડવા તેણે બારણા ઉપર પગના નહોર વતી પ્રયત્ન કર્યો, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ; એટલે શરમ, થાક અને દુઃખથી ઘેરાયેલી નીચી મૂંડીએ તે પાછો ફર્યો. ફક્ત પાંચેક મિનિટ થઈ હશે ત્યાં તો મેં મારી પછવાડેની બારીએ ખખડાટ સાંભળ્યો. મારું હૃદય ખળભળી બિઠ્યું, પણ આંખો બંધ કરીને બિલવાનો ડોળ રાખી હું શાન્ત પડ્યો રહ્યો.

ગલબો અંદર આવ્યો. બિલાડી જેટલી ચુપકીથી અંદર ધૂસી જાય એથીયે વધારે ચુપકીથી એ પગલાં ભરતો હતો. એ આવીને મારા પગમાં બે મિનિટ સુધી બિલો બિલો મારી આંખો તરફ જ તાકી રહ્યો અને જંગલી ફતરાઓની પેઠે પોતાના લાંબા કાન અને માથું નીચું રાખી મારી હિલચાલ તપાસવા લાગ્યો. હું બિધું છું એવી ખાતરી કરી લઈ, સતોષનો દમ મૂકીને, એ ધીમેથી, ચુપકીથી

પાછો વળ્યો, રસોડાના અધખુલ્લા બારણાને પોતાના પંજા વડે ધકેલ્યું અને એકાદ મિનિટમાં મોઢામાં બાખરીઓ ભરેને ચુપકીથી બહાર નીકળી ગયો.

હું ગુસ્સામાં બિછળીને બેઠો થઈ ગયો. ફતરાઓની ભાતમાં જે ખૂન જ અપહૃત્ય ગણાય છે એવી ચોરીના મુદ્દા-માલ સાથે એને જતો રોકવા માટે, એની નજરોનજર પડવા માટે ઉઘાડી બારી પાસે દોડી આવી, બારી બંધ કરીને હું રસ્તો રોકીને બિલો. ફુનિયામાં ગુનેગારો અનેક ભાતના હોય છે, પણ ચોરીનો ગુનો તો ખૂન કરતાં પણ

વધારે ભયંકર ગણાય છે અને ખૂનીને જે બદ્દો લાગે છે તે ચોરીની બદનામી કરતાં કાંઈક ગવિંદ હોય છે. દસેક સેકન્ડ મુઘી અમે એકઠીબની આંખમાં આંખ પરોવીને તાકી રહ્યા.

મારી આંખમાંથી શરમની ગ્લાની ઊડી ગઈ હતી અને ક્રોધથી અગ્નિની ચિનઝારીઓ છૂટતી હતી. મેં આંગળી ધ્રુજાવીને એના તરફ ગુસ્સામાં પોકાર્યું: ‘ ચોર ! ’

આ અવાજ સાંભળી ગલખાની વર્તણૂંક એકદમ બદલાઈ ગઈ. એનો અહેસા ખૂબ જ ભયંકર બન્યો. આ શબ્દના પડલાએ એના શરીરમાં ઝણઝણાટી આણી. એને એનું અપમાન સાહ્યું. એણે ધૂરડીને જમીન ઉપર નહોર ધસ્યા અને મારે ગળે બાઝવાની તૈયારીમાં તે આવી ગયો.

પણ મારી આંખમાંથી શિશ્વા કરવાની ભાવના અદૃશ્ય થતી એણે જોઈ. ગુસ્સો અને ગુનેગારી સમાઈ ગયાં અને એને બદલે પૂછપરછ, દિલાસો અને શાન્તિ એણે વાંચ્યાં. મેં ધીમેથી એને પૂછ્યું: ‘ ગલખા ! બચ્યા ! આ બધું તે શું કર્યું છે ? અત્યારે મારી દૃષ્ટિએ દેખાય છે તેમાં કાંઈક ભેદ મને લાગે છે. તારે જરૂર હતી તો મારી પાસે માગ્યું હોત તો ? ’

મેં એની પીઠ ઉપર વહાલથી હાથ ફેરવ્યો અને એણે પૂંછડી પટપટાવી. હું ખીંટી ઉપરથી એનો પટો લઈ આવ્યો અને તરત જ મેં એને કહ્યું: ‘ ચાલો, આપણે ત્યાં જઈએ. ’

મારા હાથમાં ભાખરોનો ખડકલો જોઈને એને નિરાંત વળી અને એ ગેલમાં આવી જઈ કૂદતો કૂદતો મને રસ્તો બતાવવા માટે આગળ ને આગળ ચાલ્યો.

આ રસ્તો ક્યાં જાય છે અથવા તો ફેરવે મને ક્યાં

ખેંચી બાય છે એની મને મુદ્દે ખખર નહોતી. એના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને હું એની પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો હતો:

કારણકે આ ભાખરીઓ તે ક્યાં લઈ જવા માગતો હતો તે જ ફક્ત મારે બાણુલું હતું અને બીતરી ઇતિહાસનો એ પ્રકાશ હતો.

ગલબો સમજી ગયો હતો કે, આજે મારા શેઠે પોતાની શ્રુત વાત શોધી કાઢી હતી; અથવા તો પોતે જ્યાં એ ભાખરીઓ પહોંચાડવા ઇચ્છતો હતો તે જગ્યાએ પહોંચાડવાની એને તાલાવેલી લાગી હતી. આમ એને તો પોતાના કાર્યની સિદ્ધિની જરૂર હતી.

ગમે તે હોય, પણ દોરડાંને જરાયે દીર્ઘ પડવા દીધા સિવાય એણે મને ટેકરીઓની વચ્ચેની કેડીએ થઈને બખોલ પાસે ઉપાડ્યો. ઉપર ઊંચી ઊંચી લેખડો વચ્ચે નાનકડી બખોલમાં ઝીણા પથરાઓની ગડગડ ઉપર બાવળી લાંબી થઈને સૂતી હતી. તેનો એક આગલો પંજો જમીન ઉપર મજબૂત ચોંટ્યો હતો અને બીજો પંજો કેટલાય મહિનાથી ઘસાયા વગરના બિલાડીના જેવા તીક્ષ્ણ નહોરવાળો ખાઉ-ધરો થઈને ભયંકર બન્યો હતો. વળી બાવળીની બાજુમાં ભાખૂરિયાં ભરાવાથી વિખરાયેલી ગડગડ ઉપર બખોલમાં ગ્રણી સુંદર નાનાં આંધળાં ગલૂડિયાં ઝીણા અવાજે રડતાં પડ્યાં હતાં. આ ઉપરાંત આ બચ્ચાંઓ પ્રત્યેના સ્નેહના આકર્ષણ અને દુઃખથી અધમૂઠ થયેલી બાવળી રક્ષક બનીને પડી હતી. અને તેની બાજુમાં ભાખરીઓના ટુકડા અડધા ખાધેલા ચોમેર વેરાયેલા પડ્યા હતા.

દષ્ટિ પડતાં જ બધી વાત સ્પષ્ટ થઈ ગઈ અને જેવો મેં તેના કટાઈ ગયેલાં જડબાંને ખોરાક આપવા મારો પગ બખોલ પાસે મૂક્યો કે તરતજ ગલબાએ ગેલમાં આવી જઈ મારો હાથ ચાટવા માંડ્યો.

મારું અંતઃકરણ આનંદમાં ખળભળી ઊઠ્યું, આંખ-
માંથી અશ્રુઓ વહેવા માંડ્યાં અને બાણે મારા વહાલા
દીકરાઓને ખવડાવતો હોઈ એમ પાસે બેસીને મેં એ બધી
ભાખરીઓ વહાલથી એમને ખવરાવી.

અને હું સમજ્યો કે જે કૂતરાઓને આપણે જંગલી,
દુર્ગુણી અને ગંભીર ગણીને અવગણીએ છીએ તેમનામાં
કાંઈક થોડી ઘણી અગમચેતી અને અઘલ પણ હોય છે ખરાં.

શેળો

વૃષાઋતુએ વિદાય લીધી હતી. પાકથી લીલાં ખેતરો સર્વત્ર લચી પડતાં હતાં. વરસાદ કોઈ કોઈ વખત ઝાપડું નાખી જતો અને વાદળું વિખરાતાં લીલા મોલ ઉપર ટકી રહેલાં જળખિંડુ ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડીને રમણીય દૃશ્ય બની રહેતું. એ જળમોતી વીણવા અમે પાકમાં ચોતરફ દોડાદોડ કરી મૂકતાં. ટીપુ આવડો મોટો તો હવે લાગે છે, પણ એ વખતે તો એ નાનું કુરકુરિયું હતું. તે અમારી વચ્ચે કૂદાકૂદ કરી ખૂમ ઘેલ કરતો અને ઘડીકમાં પાકની વચ્ચે અદૃશ્ય થઈ જઈ અમારી જોડે સંતાકૂકડી રમતો.

એક દિવસ હું અને ટીપુ: બન્ને અમારાં ખેતરો વચ્ચેની તળાવડી પાસે બેઠા બેઠા ગમ્મત કરતા હતા અને કાંકરા ફેંકી પાણીમાં થતાં કુંડાળાં જોઈ અવનવા વિચારોમાં લીન થઈ ગયા હતા, એટલામાં ક્યાંક નાનું બાળક રડતું હોય એમ મને લાગ્યું. પણ સતેજ અને ચંચળ ટીપુ તો મોટી મોટી ફાળો ભરતો જે દિશાએથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ જિપડ્યો. હું પણ એની પાછળ પાછળ ગયો. ચારે તરફ જિગી નીકળેલા મોટા મોટા છોડની વચ્ચે નાનકડો ટીપુ દેખાતો નહિ, એટલે ઘડીક થંભી જઈ તેનો પગસંચાર સાંભળતો હું તેની પાછળ ગયો. એવામાં અચાનક એ લાંબી ચીસ નાખી કૂદી જિઠ્યો. મને બહુ કુતૂહલ

થયું કે એટલી વારમાં આ શું થયું ? જોડે તો કાંટાનો એક નાનકડો ગોળો જમીન પર પડ્યો હતો અને ટીપુ ચીસો નાખતો હતો. પણ મેં તો બાળક રડતું સાંભળ્યું હતું ને આ શું ? બાળક ક્યાં ગયું ? હું જરા કમકમ્યો. પણ એટલામાં ટીપુએ ધીમે ધીમે પગ માંડી, લાંબું મોઢું કરી, એ કાંટાના ગોળા તરફ જવા માંડ્યું. હું સમજ્યો કે બાળકનું રડવું અને કૂતરાનું ભસવું તે બધું આ કાંટાના ગોળામાં સમાયેલું છે: ત્યાં તો ટીપુએ પોતાનું નાક એ ગોળા પાસે લઈ જઈ સૂંઘવા માંડ્યું. પણ કૂતરાનું નાક એટલું બધું તીવ્ર હોય છે કે ઘણે દ્રવ્યથી એ વસ્તુઓની ગંધ પારખી શકે છે. કીડી અને મંકોડા જેટલી તીવ્ર એની ગંધની શક્તિ હોય છે, પણ ટીપુને આ ગંધમાં કંઈ સમજ પડી લાગી નહિ હોય, એટલે એણે ફરી ધીમે ધીમે એ ગોળા પાસે નાક આણ્યું. તરત જ એ ગોળાના કાંટા તેના નાક ઉપર પેસી ગયા અને ફરીથી લાંબી ચીસ નાખી એકદમ કૂદીને તે દૂર નાઠો. હું તો આશ્ચર્યથી એ ગોળા તરફ જોઈ જ રહ્યો.

ત્યાં તો ટીપુની ચીસ સાંભળીને અમારી ટોળીનાં બધાં છોકરાં આવી પહોંચ્યાં. મેં મૂંગામૂંગા તેમને આંગળી વતી પેલો કાંટાનો ગોળો બતાવ્યો. એ નાનકડા ગોળાથી થયેલી મારી લયલીત દશા ને આકુળ આંખો જોઈને એ સૌ હસવા લાગ્યાં અને એક જણ બોલી ઊઠ્યો: ‘એમાં હરે છે શું ? એ તો શેળો છે !’ બધાં છોકરાં આવી પહોંચ્યાં એટલે ટીપુને પણ જરા ધરપત વળી અને પોતાની

પૂંછડી બે પગ વચ્ચે ઘાલીને પટપટ કરતો અમારા પગ વચ્ચે પેસવા લાગ્યો.

શેળાનું નામ સાંભળતાં મને ખૂબ આનંદ થયો. અમે તેને સાચવીને ઉપાડી લઈ, મારી થેલીમાં નાખી લીધો અને ઘેર સૌને બતાવવા લઈ ચાલ્યા, પણ ટીપુને એ ન ગમ્યું. પોતાને કાંટા મારનાર દુશ્મનને આટલું બધું મહત્ત્વ ને માન અપાતું જોઈ એને માડું લાગ્યું ને ગુસ્સે થયો હોય એમ સૌની આગળ દોડતો દોડતો ઘેર જઈ પોતાના ખાડામાં કોથળા ઉપર બેસી ગયો.

ઘેર લાવીને મેં શેળાને ફાદમાં જમીન ઉપર મૂક્યો. છોકરાંઓને તો આવું નવતર મળે એટલે જાણે દિવાળી ! હાંથ ને આનંદનો પાર નહિ. સૌ ટોળે મળીને ગમ્મત કરવા લાગ્યાં. એક અટકચાળો વળી પાણીનો લોટો ભરી લાવ્યો ને શેળાને બહાર ચોકમાં લાવી તેના પર પાણી રેડ્યું. પાણી પડવાથી ગભરાઈને એણે પોતાનું આખું શરીર બહાર કાઢ્યું ને પછી એકદમ નાઠો. હવે અમે એને બરાબર જોયો. નયો જાણે ઉંદર ! ઉંદર જેવું મોડું ને નાક; પણ પાછળ પૂંછડી તદ્દન બાંડી. રંગે પણ ઉંદર જેવો ભૂરો. લાંબો પણ એક ફૂટ કરતાં વધારે નહિ; પણ તેના શરીર ઉપર કાંટા; ઇચ્છા પ્રમાણે ગોળ દડો બની જવાની કળા અને નાનું બાળક રડતું હોય તેવો અવાજ એ એની નવીનતા.

સામાન્ય રીતે શેળો બહુ એકલવાયું જનાવર છે. એને કોઈની સોબત ગમતી જ નથી. તે હમેશાં એકલો જ ફર્યા

કરે છે અને એ હોય ત્યાં ઠાઈ અબાણું આવી ચડે કે તરત જ ગોળ હટો થઈ જાય છે. એનો રંગ જમીનની સાથે મળી જાય તેવો હોવાથી અબાણે ત્યાંથી પસાર થઈ જાય પણ શેળાની એને ખબર પડે નહિ. આવી રીતે એના જીવનનો ખચાવ કરવાનું એની પાસે મોટું સાધન તેના કાંટા અને હટો બની જવાની કળા છે. પણ આમ એકલવાયો સ્વભાવ હોવા છતાં એનામાં બીજી વિચિત્રતા એ છે કે એને એક જગ્યાએ પડી રહેવું ગમતું નથી. એ પ્રાણી બહુ રખડુ હોય છે. એવાને બેસી રહેવું કેમ પાડવે? એકાદ ભરવાડને ક્યાંક બેસાડી મૂકો કે એકાદ દરજીને ખૂબ વાર મુધી બિલો રાખો તો બંને મરવા પડે, એમ શેળાને પણ એક જગ્યાએ પુરાઈ રહેલું એ કેદ કરતાં પણ કપરું લાગે છે. એટલે તે હમેશાં ચારેકોર ફરતો ફરે છે. પણ એ હેળવી શકાય એવો વહાલસોયો ને સંતોષી બહુ હોય છે. પેટ-પૂરતો ખોરાક મળી રહે તો તમને છોડી જવાનો નહિ.

શેળો જેવો રખડુ તેવો જ પાછો આળસુ અને ઊંઘ-જુશી પણ ખરો. દિવસે તો એ લગભગ ઊંઘતો જ હોય છે; પણ રાત પડી કે ફરવા નીકળે. ધ્રુવડ અને ચામાચિડિયાં પેઠે નહિ; દિવસેય ઠાઈ ઠાઈ વખત નીકળે ખરો, નહિ તો અમારે હાથ એ ક્યાંથી ચડત? પણ ખોરાક મેળવવાનો એનો સમય રાતનો. રાતને વખતે જીવજંતુ થાકીને જંપી ગયા હોય છે એટલે એને ખોરાક મેળવવો થયો. મુગમ થઈ પડે છે. અળસિયાં, ગોકળગાય, ઉંદર, બીજાં જીવડાં અને રડયાખડયા પડેલા અનાજના ઢાણા એ

એનો મુખ્ય ખોરાક છે. એની ચઠાર ને આતુર આંખો એટલી તીવ્ર હોય છે કે એની નજરે ચડેલું જીવડું ભાગ્યે જ બચે. એના જેટલી સ્ફૂર્તિ ને ચપલતા પણ એાછાં જનાવરોમાં હોય છે; શિકાર નજરે પડ્યો કે પલવારમાં ઝડપાયો જ છે અને છત્રીસ દાંતનો ખોરાક થઈ જઠરમાં પહોંચ્યો જ છે. અમારે ત્યાં એને વળી ઠાઠમાં ઘોડાની ચંદીમાંથી કે ફૂતરાના ખાવાનામાંથી પણ વધ્યુંઘટ્યું મળી રહેતું, એટલે એ કદી નાસી જવાની ઈચ્છા નો ન કરતો; પણ કોઈ કોઈ વખત પોતાના જૂના ઘર તરફ આંટો મારી આવતો હવે તો ટીપુ પણ એની સાથે એટલો બધો હળી ગયો હતો કે તે બંને સાથે જ રહેતા. રૂના દડા જેવો ટીપુ અને કાંટાનો દડો શેળો—એ બંને અમારા મંડળમાં ખૂબ પ્રિય થઈ પડ્યા હતા.

એક દિવસ અમે રમતાં હતાં, એવામાં એને પોતાનું ઘર ચાદ આવી ગયું કે ગમે તેમ, પણ એ અચાનક દોડતો પોતાના જૂના ઘર તરફ નાઠો. અમે પણ કુતૂહલથી તેની પાછળ ગયાં. તેનું મૂળ રહેઠાણ અમારા ખેતરને શેઠ પાળી પાસેના એક મોટા ઝાડની પોલાણમાં હતું. એક નાના ખાડામાં સૂકાં ખરી પડેલાં પાંદડાં એકઠાં કરી એણે પોતાનું ઢૂંકાણું બિછાનું બનાવ્યું હતું અને તેમાં એ કોઈ કોઈ વખત બેસી આવતો. ‘ઘરતીનો છેડો ને ઘરનો નેડો’ એ કહેવત ખોટી નથી. ઘરનો પ્રેમ આવાં પ્રાણીથી પણ મૂકી શકાતો નથી. પણ ત્યાં કોઈ તેનાં માળાપ કે ભાઈભાંડુ અમને જણાયાં નહિ, તેથી અમે એમની શોધમાં ચોતરફ ફરવા લાગ્યાં.

એટલામાં અમારો એક જૂનો સાથી ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે કહ્યું કે, ‘શેળો હમૈશાં એકલો જ હોય છે. શેળીને વર્ષમાં બે વખત બચ્ચાં આવે છે: વૈશાખ ઊતરતાં અને આસો તથા કારતકની વચ્ચે. કુતરાની પેઠે ચાર, પાંચ કે છ બચ્ચાંને તે જન્મ આપે છે. એ પણ કુરકુરિયાંની જેમ જન્મ વખતે બધાં આંધળાં હોય છે; પછી ધીમે ધીમે એમની આંખો ઊઘડે છે. નાનાં હોય ત્યારે તેમના શરીર ઉપરના કાંટા ઘણા જ સુંવાળા હોય છે અને બિલકુલ ઊભા થઈ શકતા નથી, તેથી બે માસ સુધી શેળી તેમનું રક્ષણ કરે છે અને તેમને ધવડાવે છે. બચ્ચાં જન્મે ત્યારે સફેદ હોય છે, પણ પાછળથી ભૂરાં થઈ જાય છે. બચ્ચાં બે મહિનાનાં થયે હરતાં ફરતાં અને ખોરાક શોધતાં થઈ જાય છે એટલે શેળી તેમને હાંકી કાઢે છે અને તે સૌ પોતાનું નવું ઘર અને ગુજરાન કરવા માટે ખોરાક શોધી લે છે. આમ દરેક લાંડુ પોતપોતાને રસ્તે જુદાં પડી જાય છે.’ આ હકીકત સાંભળી અમે બીજાઓની શોધ કરવાનું માંડી વાળ્યું. એ જનાવરના એકલસૂરાપણાનું કારણ હવે અમને સમજાયું. આપબળે જિંદગી જીવતું આ પ્રાણી એટલું એકલ-સૂડું બની જાય છે કે પોતાની પાસે બીજા પાડોશીને પણ રહેવા દેવા ઈચ્છતું નથી. બે પાડોશી બળવાન હોય તો પોતે ત્યાંથી ખસી જાય છે અને નબળું હોય તો તેને નસાડી મૂકે છે. આમ છતાં ટીપુ સાથે એ આટલો હજ્યો એ જોઈ અમને બહુ નવાઈ થઈ.

અંધારી રાત એવી ઘનઘોર જામેલી કે હાથે હાથ

સૂઝે નહિ. તારલાઓનો પ્રકાશ તદ્દન આછો હતો. શેળો પોતાની પથારીમાં બેઠો હતો. થોડી જ વારમાં તે ખોરાક મેળવવાની સફરે નીકળવાની તૈયારીમાં હતો. તેવામાં દૂરથી ઝીણા તારલા જેવી બે આંખો તગતગતી એણે જોઈ. મેશના ઢગલા જેવી કોઈ કાળી વસ્તુને બે રત્ન જડયાં હોય એમ દૂરથી દેખાતું હતું. શેળો એના તરફ જરા ભય અને આતુરતાથી એ શું છે એ જાણવા પોતાની ચપળ આંખો ફેરવવા લાગ્યો. ત્યાં તો પગસંચારની ખબર ન પડે એમ ધીમે ધીમે પોતાનાં પગલાં પગલાં પાડતાં બિલ્લીબાઈ આવી પહોંચ્યાં. તરત શેળો તેને ઓળખી ગયો; પણ પોતાની પીંગી રેડ જેવી આંખોથી બિલ્લીબાઈ શેળાને ઓળખી શક્યાં નહિ. એણે તો ઉંદર જ ધારેલો. એની ચતુર આંખો પણ છુલાવામાં પડી ગઈ અને એણે લાગ શોધી શેળા પર ફૂંકેા માર્યો, પણ સાવધાન શેળો તરત જ હડો થઈ ગયો અને ફની ગાદી જેવા બિલાડીના નરમ સુંવાળા પગમાં

તેના કાંટા પેસી ગયા. બિલ્લીબાઈ તો કાંટા વાગવાથી ગભરાઈ જઈ ફૂંકાડા અને છીકોટા નાખીને ફૂંક્યાં, પણ શેળો

એને શાનો ગણકારે ? બિલાડીએ પોતાના ગળામાંની ઘોઘરો બોલાવીને શેળાને ડરાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરી બેયો; પરંતુ હુચ્ચો માણસ જરાક બોલી પોતાના ઘરમાં પેસી જાય ને પાછળ મોટી લકાઈ સળગી ઊઠે એમ શેળાભાઈ તો ગુપ-ગુપ દડો બનીને બેસી જ રહ્યા. અંતે બિલ્લીબાઈ હારી-થાકીને પોતાને રસ્તે પડ્યાં. અને તે દહાડાના કદી એ શેળા તરફ ખાટીમીટી નજર ફેંકતા નથી.

ખેતરની ચોતરફ વાડ હોય એટલે સાપનાં દર પુષ્કળ હોય. ઉંદરો પાકમાં રંજાડ કરે અને પાણીઓ ઉપર મોટાં મોટાં દર પાડે, પણ ખોરાકની શોધમાં નીકળેલા સાપ એ દરમાં પેસી જઈ ઉંદરનો શિકાર કરે અને પછી એ ખાલી પડેલાં દરનો ઉપયોગ પોતે જ કરે. સાપમાં જાતે દર ખોદવાની શક્તિ જ નથી અને તેથી જ ‘ખોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરિંગ’ એ કહેવત પડી છે. સીમમાં તો સાપ રખડતા જ હોય; એટલે સાપથી અમારું રક્ષણ કરવાને અમે નોળિયો પાળ્યો હતો. જેમ બિલાડી ઉંદરનો કાળ, તેમ નોળિયો સાપનો કાળ; છતાં ઉંદરની પેઠે સાપ નોળિયાથી ડરીને નાસી જતો નથી. તે તેની સામે થાય છે અને બહા-દુરી સાથે મૃત્યુને ભેટે છે.

સવારનો પહોર હતો. અમે બધા લેગા થઈ ઉનાળાના શુભાષી પ્રભાતમાં ટીપુ અને શેળા સાથે આનંદ કરતાં હતાં. તેવામાં અમારી ટોળીમાંથી એક જાણુ બૂમ પાડી: ‘એ....સાપ !’ અમારું ધ્યાન તે તરફ જતાં જ અમે તો બૂમાબૂમ કરી મૂકી. એક જાણુ જઈને નોળિયાને લઈ આવ્યો.

નોળિયાને જોતાં જ સાપ કૂંદાડા મારી સામે થયો અને લડવા લાગ્યો. ત્યાં તો બિલ્લીબાઈ પણ પધાર્યા. નબળા ધ્રુવડને કાગડા ઘેરી લે એમ સાપને શેજાએ, નોળિયાએ અને બિલ્લીબાઈએ ઘેરી લીધો. એ બધા એક બીજાના દુશ્મનો હતા, એટલે કોઈની છાતી હુમલો કરવા માટે ચાલતી ન હતી. નોળિયો ઝડપ મારવાની તૈયારી કરતો ત્યાં બિલાડીની આતુર આંખો જુએ ને નાસે. બિલાડી નહોર કાઢી જમીન ખોતરે એવામાં સાપ ઊંચો થઈ કૂંદાડો મારે ને બિલાડી પાછી પડે; પણ નોળિયા અને બિલાડી કરતાંયે સાહસમાં શેજો વધુ ગણાય છે. એ છે તો નાનું સરખું પ્રાણી, પણ પોતાના જીવની દરકાર ક્યાં વગર એ ગમે તેવા દુશ્મનની પણ સામે થઈ પ્રાણુઘાતક સાહસ કરે છે. નામદાની પેઠે નાસી જઈ જિંદગી બચાવવી તે કરતાં બળવાન શત્રુને અછલ, ચતુરાઈ, યુક્તિપ્રયુક્તિ અને હિંમતથી હંકારી નસાડવો કે મારવો તે એને વધુ ઉત્તમ લાગે છે. સાપ બિલાડી ને નોળિયા સામે લડવામાં રોકાયેલો હતો, એવામાં શેજાએ લાગ સાધીને તરત દોટ મૂકીને સાપની પૂંછડી પોતાના મોંમાં પકડી લીધી અને ગોળ દડો બની ગયો. ત્યાં તો નોળિયો તૈયાર થઈ ગયો, પણ બિલ્લીબાઈને તો સાપ કે નોળિયો એમાંથી ગમે તે એક શિકાર જોઈતો હતો, એટલે તેણે સાપને પડતો મૂકી નોળિયા ઉપર તવાઈ આઢરી. પરંતુ અમારો ટીપુ એના મિત્રની સહાયે તૈયાર જ હતો. એણે ચટ દઈને બિલાડી તરફ કૂદકો માર્યો, પણ ત્યાં તો નોળિયો નાસીને પોતાના દરમાં ધૂસી ગયો અને બિલ્લીબાઈ

કૂદીને છાપરે ચડી ગયાં ને ત્યાં બેઠાં બેઠાં પગ ચાટવા લાગ્યાં.

આ તરફ શેળાના મોઢામાં પૂંછડી પકડાઈ જવાથી સાપ ક્રોધે ભરાયો અને ભયંકર કૂંકાડા સાથે એના ઉપર પોતાની ફેણ પછાડી. પણ એને એ નાનકડા ગોળા પરના જીવલેણ કાંટાનો ખ્યાલ ન આવ્યો અને ફેણ પછાડતાં જ ઊભા તીર જેવા કાંટા તેની સુંવાળી ઠોમળ ફેણમાં પેસી ગયા ને લોહીનાં ટશિયાં ફૂટી આવ્યાં. એની વેદનાથી પીડાતા સર્પે બેવડા ક્રોધથી ભાન ગુમાવી, ફરી ભેરથી ફેણ પછાડી અને મૃતપ્રાય થઈ પડ્યો. અમે તો બેઠા જ રહ્યા. સૌનાં મોંમાંથી સિત્કાર નીકળી ગયો. સાપને નિશ્ચેતન થઈ ગયેલો બેઠા શેળો તેની પૂંછડી મૂકી નાહો. સાપના મોઢામાંથી ઝેરનો સફેદ ગરળ નીકળી ગયો અને તે ઢગલો થઈ પડ્યો. અમે બધા ઘરમાંથી લૂગડું, નળિયેર અને ઘી લાવ્યા અને નાગદેવને અગ્નિચંદ્રકાર કર્યો. નામ અને વાંદરાઓને એવી જ રીતે બાળવાનો ગામડાંઓના હિંદુઓમાં રિવાજ અને માન્યતા છે.

થોડા વખત પછી અમારા ખેતરમાં રાત્રે ઠોઈ જનાવર પેસી જઈ ખૂબ રંજાડ કરવા લાગ્યું. કુમળા મોલ તથા કંદમૂળનો તો એ દાટ જ વાળી દેતું. અમે માળે બેસીને મોટા જનાવરની તો ખબર રાખતા, પણ આ ચોરનો કંઈ પત્તો લાગતો નહિ. એક દિવસ રાત્રે તો અમે બધા છૂટા-છૂટા વહેંચાઈ જઈ બરાબર ચોકસાઈથી તપાસ કરવાને ચોમેર લપાઈ બેઠા. એટલામાં શેળો પોતાનો ખોરાક શોધ-

વાને નીકળ્યો. અમે તેને જોયો, પણ જરા વાર નહિ થઈ હોય એટલામાં તો એ એકદમ હાંફોડાંફોડો દોડીને કોઠમાં પોતાની પથારીમાં છુપાઈ ગયો. એ જોઈને અમને બહુ નવાઈ લાગી. શેળો કોઈથી ડરે નહિ, તે આજે આમ અચાનક કેમ સંતાઈ ગયો હશે ? એવા તે ક્યા જનાવરથી બીતો હશે ? ખૂબ કાળજીથી અમે ધીમે પગલે એ દિશા તરફ ચાલ્યાં.

શેળાની જ જાતનું, શરીર ઉપર તેના જ જેવા કાંટાવાળું પણ શેળાથી મોટું એક પ્રાણી ત્યાં નજરે પડ્યું. શેળા અને એની વચ્ચે દેખાવમાં થોડો ફેર હતો. મોઢા ઉપર મોટા ખરબચડા વાળ, મોટી લાંબી મૂછો, અરધો કૂટ લાંબી પૂંછડી અને શરીર ઉપર શેળા કરતાં ઘણા જ લાંબા અને જીદી જાતના મોટા શૂળાઓવાળું તે પ્રાણી હતું. અમે તો એને જોઈ જ રહ્યાં. એટલામાં અમારો ઘરડો સાથી પણ આવી પહોંચ્યો. એને પ્રાણીઓ સંબંધી ઘણું જ્ઞાન હતું. તેને આવતો જોઈ અમે હાથથી ત્યાં આવવા ઈશારત કરી. ચંદ્ર વાદળાંથી ઢંકાયેલો હતો તે ચોખ્ખો થઈ ગયો અને ચોમેર ઝોકાર ચાંદની પથરાઈ ગઈ. હવે એ પ્રાણીને સ્પષ્ટ જોઈ શકાતું હતું. અમારા સાથીઓ તેને જોતાં જ અમને દૂર હડસેલી ધીમેથી કહ્યું : ‘ અરે નાસો ! એ તો શાહુડી છે. ’

શાહુડી એ પણ શેળાની જાતનું પ્રાણી છે. શેળાની જેમ એ પણ રાત્રે જ બહાર નીકળે છે અને કંદમૂળ ખાતું હોવાથી એને પાણી પીવાની બહુ જ ઓછી જરૂર રહે છે. દુશ્મનની સામે એ શેળાની જેમ દડો નહિ થઈ જતાં

પોતાનાં સિસોળિયાં (એના શરીર પરના કાંટા) ઊંચા કરીને સામે દોડે છે અથવા પાછે પગે દોડે છે, અને તીર જેવાં એ સિસોળિયાં સામા દુશ્મનના શરીરમાં પેસી જાય છે. શાહુડી તરત બીજા હુમલા માટે પાછી હઠે છે અને સિસોળિયાં શાહુડીની પીઠ પરથી ઊખડી દુશ્મનના શરીરમાં પેસી જાય છે. શાહુડી તરત બીજા હુમલા માટે પાછી હઠે છે અને સિસોળિયાં શાહુડીની પીઠ પરથી ઊખડી દુશ્મનના શરીરમાં જ પરાવાઈ રહે છે, કેમકે સિસોળિયાં અને શાહુડીની આમડીને બહુ જ ઓછો મેળાપ હોય છે. એ સિસોળિયાં પેસી ગયા પછી તરત જો ખેંચી કાઢવામાં ન આવે તો માંસમાં તે બહુ જ ઊંડાં ઊતરતાં જાય છે અને ઘાયલ પ્રાણીનું મૃત્યુ થાય છે.

હવે અમે સમજ્યા કે શેળો શા માટે જહીને નાઠો. એ દરો બની જાય તો પણ સિસોળિયું લાંબું હોવાથી તેના શરીરમાં તો પેસી જ જાય ને તીરની પેઠે આરપાર નીકળી તેનો જાન લે. આ રીતે શાહુડી શેળા કરતાં વધારે ભયંકર

અને જોરાવર છે.

અમે તો હજી કુતૂહલથી ઊભા જ હતા, એવામાં અમારો સાથી એક લાંબી કડિયાળી લાકડી લઈ આવ્યો અને લપાતો લપાતો પોતાના પગના ફણા ઉપર ચાલતો ચાલતો પાસે ગયો. શાહુડીનું ધ્યાન એના તરફ નહોતું. લાગ જોઈ તેણે શાહુડીના મોઢા ઉપર લાકડી ફટકારી. થઈ રહ્યું ! મોટા વાઘ સરખાને પણ પોતાનાં સિસોળિયાંથી જોર કરનારી શાહુડીના શરીરનો નખળામાં નખળો ભાગ તેનું મોં અને માથું છે. તેનો એ બહુ બચાવ કરે છે. અમારા સાથીએ બરાબર મોઢા ઉપર લાકડી મારી. ઘા એટલો ભારે નહોતો, છતાં એ નીચે ઢળી પડી અને મરણ પામી. પછી અમે એની પાસે જઈ નિરાતે નીરખીને જોઈ અને અમારા સાથીએ એને વિષે ઘણી હકીકતો કહી.

શાહુડી એક સાથે ચાર બચ્ચાંને જન્મ આપે છે; પણ તે બધાં જન્મથી જ દેખતાં હોય છે: એટલો શેળા અને શાહુડી વચ્ચે ફેર છે. અમે તો અમારા સાથોની વાતો જેમ જેમ સાંભળતાં જતાં હતાં, તેમ તેમ અમારાં કુતૂહલ, સાહસ અને એવા અખતરા કરવાની હામ વધારે ને વધારે વધતાં જતાં હતાં.

ધીમે ધીમે ઉનાળો આવી પહોંચ્યો. અમે હવે તદ્દન નવરાં હતાં. પાકની મોસમ ઊતરી ગઈ હતી. હવે તો ફક્ત ફેરીઓના રક્ષણ સિવાય બીજો ધંધો ન હતો એટલે અમે આંખા નીચે પડ્યાં રહેતાં. અમે સૌ મિત્રો ખાટલા પર એસી વાતોઓ કહેતાં હતાં અને શેળો તથા ટીપુ આમતેમ

ફરતા હતા. શેળાનો સુખ્ય ખોરાક નાનાં છવજંતુ, પણ કોઈ કોઈ વખત એને અટક્યાળાં કરવાનું મન થઈ જાય ખડું. અમે બેઠાં હતાં ત્યાં એક ખિસકોલી ફરતી હતી, તેના પર શેળાએ તરાપ મારી. પરંતુ ખિસકોલી તો બહુ ચંચળ. એ તો પૂંછડી માથે અડાડીને ઢોટ મૂકી સડસડાટ ઝાડ પર ચડી ગઈ ને શેળાભાઈ પાછળ તાકતા બેસી રહ્યા; કેમકે ઝાડે ચડવાની તેનામાં શક્તિ નથી.

એવામાં એની નજર દૂર એક આંખાના ઝાડના થડ ઉપર ગઈ મોટા સસ્રણાં જેવા જનાવરને આખાં ને આખાં ગળી જાય અને પછી ઝાડના થડ સાથે વીંટળાઈ ભરડો લઈ તેના અંગ-ઉપાંગના ભૂકા કરી નાખે એવો એક અજગર ઝાડ ઉપરથી પક્ષીઓનાં ઇંડાં ચોરી ખાઈ જઈ નીચે ઊતરતો હતો. સાપ અને અજગરને દીડા ન મૂકે એ શેળાની ઢાઢ સળવળી ને એ તો તરત ત્યાં દોડી પહોંચ્યો. પરંતુ અજગર અને સાપને મારવામાં બહુ ફેર હોય છે. સાપને મારવા તેની પૂંછડી મોઢામાં લઈને તે પડ્યો રહે છે, પણ અજગરને એમ કરતો નથી. અજગરને તે ગરદન ઉપર દાંત બેસાડી દડો થઈ જાય છે, અને ગુસ્સે થયેલો અજગર તે ઉપર પોતાનું મોઢું પછાડે છે. એમ બે ત્રણ વખત કરે એટલે અજગર શક્તિહીન થઈ જાય છે—જે કે એટલો વખત સુધી શેળાને પણ એ જોરદાર પ્રાણીના પછાડા સહન કરવા પડે છે. અંતે અજગર મરી જાય છે. એના ઠાંટાને લીધે એને ગળી જવાની અજગરની હિંમત ચાલતી નથી. અમારી નજર આગળ આ રીતે જોતજોતામાં એણે

અજગર જેવાનો જીવ લીધો; તે જોઈ અમને એનાથી ચેતતા રહેવાની ઇચ્છા થઈ, પણ એ અમારી ભૂલ હતી. માણસ પાસે એનું કશું જોર ચાલતું નહીં.

અમારા ખેતરની આસપાસ અમે કોઈ જાતની દુર્ગંધ થવા દેતાં નહિ, પણ એક દિવસ અમે બધા રખડતાં હતાં, તેવામાં પવનની ફટકી સાથે એવી દુર્ગંધ આવવા લાગી કે અમારાં માથાં ફરી ગયાં અને અમે બધા નાક આડાં લૂગડાં રાખી ચોમેર એ ગંધ ક્યાંથી આવે છે તેની ખોળમાં નીકળી પડ્યા. તરત શેળાભાઈ અમારી સોબતમાંથી જુદા પડી ગયા. એણે તો એ ગંધ ઉપરથી શું હશે તે પારખી લીધું હતું. અમે હાથમાં લાકડીઓ લઈ દોડાદોડ કરતા હતા, એવામાં દૂર એક લોંકડીને કૂદાકૂદ કરતી જોઈ. એને પૂંછડે શેળો ચોંટેલો હતો અને લોંકડીનું મોં કાંટાના ઉઝરડાથી લોહીલુહાણ થઈ ગયું હતું. અમને આવતા જોઈ એ બીની અને જીવ પર આવી જઈ, એ પ્રાણીએ નાસી જવાની ઝાંટ કરી. તે પ્રયત્નમાં તેની પૂંછડી છેડેથી તૂટી ગઈ અને એ જીવ લઈને નાઠી.

લોંકડીની પૂંછડી લાંબી હોય છે અને તેને છેડે વાળનો મોટો ગોફળો હોય છે. શેળો પોતાના મોઢામાં એ લઈને દડો વળી ગયો હતો. પણ એ દુર્ગંધ શાની આવતી હતી તેની અમને ખબર ન હતી. અમે પેલા સાથી પાસે જઈને એ હકીકત પૂછી. એણે કહ્યું કે લોંકડીની પૂંછડીમાંથી એવો એક પદાર્થ ઝરે છે કે જેની દુર્ગંધ ચોમેર

ફેલાય છે. એની એ દુર્ગંધ સહન ન થવાથી મોટાં મોટાં સિંહ અને વાઘ જેવાં જનાવર પણ પોતાનો ખોરાક ખાધા વગર તજીને ચાલ્યાં જાય છે, પણ શેજો એવા પ્રાણીને પણ હેરાન કરી નાખે છે અને છેવટે એ લોંકડી માથું પછાડીને મરે છે. આજે તો વળી એ નસીબદાર કે પૂંછડી તૂટી જવાથી બચી જવા પામી.

આ લડાઈમાં શેજાને બહુ શ્રમ પડ્યો હતો, એટલું જ નહિ, પણ અજગર જેવાને મારતાં જેને લોહી ન નીકળે તે આ ઝપાઝપીમાં સહેજ ઘવાયો પણ હતો.

શેજો હવે બહુ બહાર ન જતો. એને પોતાના શરીર ઉપર ખૂબ જ દુઃખ થતું હતું. એવામાં વળી એક દિવસ રાત્રે તે ફરવા નીકળ્યો. જેના માથે ખૂબ દુશ્મનો ગાજતા હોય તેણે ચેતીને ચાલવું જોઈએ એમ આપણે સહુ માની-એ છીએ; પણ શેજાને પોતાનાં બળ, બુદ્ધિ અને અંધાઈનું અભિમાન હતું, એટલે એ કદી કોઈની ગણના કરતો નહિ. એ તો પોતાની મરજી મુજબ જ ફર્યો કરતો.

તે રાત્રે એક શિયાળ તેની પાછળ પડ્યું. શ્રમથી થાકી ગયેલો શેજો પથ્થરોના ઢગલા પાસે વિશ્રાંતિ લેતો બેઠો હતો, એવામાં શિયાળે પછવાડેથી પથ્થરના ઢગલા ઉપર ચડી પથ્થર ગબડાવ્યો અને ઢડો બની શાંત પડેલા શેજાને કચડી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો. આ અચાનક હલ્લાથી ચપળ શેજો પણ ગભરાઈ ગયો અને પોતે અસ્વસ્થ હોવાથી નાસી જવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં નાસી શક્યો નહિ. નાસ-

વાના પ્રયત્નમાં પથ્થર આવી પડવાથી તેની નીચે કચરાઈ જઈ, અમારી હોસ્તીને તિલાંજલી આપી તેણે સદાની વિદાય લીધી.

પ્રભાતમાં અમારું કચેરીમંડળ ભરાયું, પણ શેળો ન હતો. અમે ધારેલું કે એ રાતના ઉબગરાને લીધે કદાચ ઊંઘતો હશે, પણ અમારી એ માન્યતા ભૂલભરેલી હતી. થોડા વખતમાં તો અમારો ટીપુ એના પ્રિય મિત્રને ઘસડી લાવ્યો. ટીપુની આંખમાં દુઃખનાં આંસુ હતાં.

મરેલું પ્રાણી ફેંકી દેવા સિવાય બીજા શા ઉપયોગમાં આવે? પણ અમારી એ બાળકબુદ્ધિ ઉપર અમારો સાથી હત્યો. એણે કહ્યું: ‘શેળાઓ જીવતા કરતાં મરેલા વધારે ઉપયોગી છે. હાથી જેમ જીવતાં લાખનો અને મૂવે સવા લાખનો કહેવાય છે તેમ મૂએલો શેળો ફેંકી દેવો એ મૂખાઈ છે. અગાઉ જ્યારે દવાખાનાં ન હતાં ત્યારે નાનાં છોકરાંઓ ભરાઈ જાય (વરાધ થઈ હોય) ત્યારે મરેલા શેળાના થોડા કાંટા દેવતા ઉપર મૂકી તેની ધુમાડી બચ્ચાંને આપતા. આથી તે રોગમુક્ત થઈ જાય છે. હજીયે આપણું ગામડાં-ઓમાં આ ઉપાય ચાલુ છે અને દરેક ઘરમાં મરેલા શેળા-નું ચામડું લોકો સાચવી રાખે છે. વિલાયતી દવાઓને લીધે એનો ઉપયોગ હમણાં હમણાં ઓછો થયો છે.’

આવા અળખામણા દેખાતા, પરંતુ જીવતાં અને મૂઆ પછી પણ અતિ ઉપયોગી પ્રાણીની લોકો બહુ ઓછી પરવા કરે છે, એ જાણી મને નવાઈ લાગી. અમે તો તે પછી થોડા જ દિવસમાં બીજો શેળો શોધી લાવ્યા છીએ અને એ અમારો અને ટીપુનો હોસ્ત બની ગયો છે.

નો જિયો

ગ્રીષ્મ ઋતુને વિદાય કરીને વર્ષાએ પગલાં માંડ્યાં. અને વાદળાંની જોષો ચોતરફ આકાશમાં ચડીને મોટા પર્વતની લગી પડતી જોષ પેઠે ઝળૂંબી રહી હતી. કાંડા-પુર પાણી ખેતરોમાં ભર્યા હતાં. તેવે વખતે વાદળામાં સંતાકૂકડી રમતાં ફિરણોમાં નહાતાં અમે ખેતરને ફરતી વાડ કરી રહીને પાસે વહેતા નાનકડા વહેણામાં પગ ધોવા બિતર્યા. મરડિયા પથ્થરને લીધે વહેતા પાણીના ઉછાળા અને નીચે પડતો ધોધ મધુર સંગીત ગાઈ આહ્વાદક વાતાવરણ ઉપ-જાવતાં હતાં. વરસાદના પાણીથી થતા પ્રતિબિંબે આકાશમાં સુંદર મેઘધનુષ્ય બનાવ્યું હતું. અમને બે ઘડી ત્યાં બેસવાનું મન થઈ ગયું.

નીરવ શાન્તિમાં હું ચોતરફ જોતો બેઠો હતો, એવામાં લેખડના એક ખૂણે નાનકડી બખોલમાં ઉંદરના જેવું કાંઈક ડોકિયાં કરતું મને લાગ્યું. ને એ કુતૂહલ જોવા હું બિલો થયો ત્યાં તો નોજિયો બળક કરતો એ બખોલ જેવા નાન-કડા કાણામાંથી નીચે સર્યો. ‘એ સાપ !’ કહી હું ભાગવા જતો હતો ત્યાં મને મારી જોડે બિલેલા દેવજીએ કહ્યું: ‘એલા સાપ નથી, આ તો નોજિયો છે !’ ને મને નિરાંત વળી. હું પછી તો એ બધાની સાથે બિલો રહી જોવા લાગ્યો, પણ નોજિયો તો અમને બાળીને પાછો દરમાં જતો રહ્યો.

નોળિયાને ખૂબ જ નીરખીને જોવાનું મને મન હતું એટલે અમે બન્ને છુપાઈને જોવા લાગ્યા. ઘડી બે ઘડી નહિ થઈ હોય ત્યાં તો નોળ્ય (માદા) નીચે ઊતરી અને તેની પાછળ ધીમે ધીમે એનાં બચ્ચાં પણ ઉપરાઉપરી ઠોકિયાં કરવા લાગ્યાં. મારી કુતૂહલવૃત્તિ વધતી ગઈ. ને પછી તો નોળ્યે એ બધાંને મોંમાં ઘાલી નીચે લાવવા માંડ્યાં. મેં બિલાડીને ઉંદરને પકડી જતાં જોયેલી એટલે મારાથી ભયમાં ચીસ નાંખાઈ ગઈ ને હું કંપી ઊઠ્યો. પણ દેવજી તો પીઠ અને અનુભવી હતો. એ તો કહે: ‘ એમાં શું ? બિલાડી બચોળિયાં ફેરવે છે એમ આ નોળ્યે પણ પોતાનાં બચ્ચાંને મોંમાં ઘાલીને ઊપાડ્યાં છે. એ કંઈ એને મારી નહિ ખાય ! ’ ને હું શરમાઈ ગયો.

નોળ્ય બધાંય બચ્ચાંને વારાફરતી નીચે લઈ આવી ને એમને ધવરાવવા લાગી. નવી દુનિયામાં પણ મૂક્યો હોય એમ એ બચ્ચાંઓનો આનંદ ઊભરાઈ જતો હતો. ધાવ્યા કરતાં નવું નવું જોવામાં એમને વધુ પડતો આનંદ આવતો હતો અને બાળકોને પહેલવહેલાં મેળો કે કૌંઠ નવીન ચીજ જોતાં આનંદ થાય છે ને ખાવાનુંય ગમતું નથી એમ એ બધાં એમરે દોડાદોડ કરવા લાગ્યાં હતાં.

નોળ્ય એ જોઈને હરખાતી હતી, એવામાં એણે ચારે પગે કૂદકો માર્યો ને લાંબે પગે છલંગો નાખતી પાસેના ખેતરમાં દોડી ગઈ. હું તો જોઈ રહ્યો. મને લાગ્યું કે અમને જોઈને એ નાસી ગઈ. હવે બચ્ચાંઓનું શું થશે ? સમળી ઉપાડી જશે તો ? પણ એટલામાં તો કીડી મંકાડીથીયે

વધુ તીવ્ર ઘ્રાણેન્દ્રિયવાળી નોખ્ય દોડતી પાછી આવી. એણે એના મોંમાં નાનકડું સસલાતું બચ્ચું ઉપાડ્યું હતું. સસલું લાવીને એણે બચ્ચાં પાસે મૂક્યું. સસલું મરી ગયું હતું. ત્યારે જ હું સમજ્યો કે બચ્ચાં અને ભક્ષને પકડવામાં અને ઊંચકવામાં બહુ ફેર છે. એના એ જ દાંત વડે બિલાડી ઉંઢરને પકડે છે અને બચોળિયાંને ઊંચકે છે, પણ ઉંઢર મરી જાય છે ને બચોળિયું કિલ્લોલતું હોય છે. પોતાનાં ને પારકાંમાં આટલો ફેર !

આ રૂના દડા જેવાં સફેદ નાનકડાં સસલાને જોઈને બચ્ચાં તો આનંદથી કૂદાકૂદ કરવા લાગ્યાં. માતાએ સસલાને કાઢી નાંખ્યું અને અન્નપ્રાસન વિધિ કરાવ્યો. બચ્ચાંઓ તો ખાવા કરતાં કૂદવામાં વધુ મજા માણતાં. ત્યાં તો અમને હાક મારી કેઈ બોલાવતું હોય એમ અમને લાગ્યું ને અમે ઘર તરફ વળ્યા, પણ મારું મન તો હજુ એ જોવા તલસતું હતું, એટલે મેં દેવજીને પૂછી પૂછીને એનો દમ કાઢી નાખ્યો.

દેવજીને તો જાણે બધું જ્ઞાન હોય એમ એણે ધીમે ધીમે મને કહેવા માંડ્યું: ‘ નોખ્ય વરસમાં ચાર ચાર વખત વિચાય છે અને કૂતરીનાં કુરકુરિયાં જેમ નવ દિવસ આંધળાં રહે છે તેમ આ બચ્ચાં એક મહિનો આંધળાં હોય છે. ત્યાંસુધી નોખ્ય એમને ધવસાવે છે અને મહિનાક દિવસ પછી જ્યારે તેઓ દેખવા માંડે છે કે તરતજ નવી દુનિયાના તેજમાં નવું નવું જોવા તેઓ ગાંડાતુર બની જઈ બખોલના મોઢે ડોકિયાં કરવા માંડે છે, એટલે પોતાનું દર

ખીજું કંઈ જોઈ ન જાય એ બીકે બચ્ચાંઓને એ નીચે ઉતારી પોતાની જોડે જ ફેરવવા માંડે છે. આજે એ રીતે જ એણે એમને નીચે ઉતારી ખવડાવ્યું અને હવે તો એ હંમેશાં એમને પોતાની સાથે જ ફેરવવાની. ’

મને તો નવાઈનો પાર ન રહ્યો. પછી તો હું હંમેશાં ઘરકામથી પરવારું કે તરત જ એ વહેળાંને કાંઠે જઈને બેસતો. નોળ્ય પોતાના પરિવારને લઈને એટલામાં ફરતી જ હોય. નાનાં જીવડાં, દેડકાં, માછલાં કે પક્ષીઓનાં ઈંડાં લાવી લાવીને તે બચ્ચાં પાસે ધરતી હોય ને ખાવાને હેવાયાં કરતી હોય. એક અઠવાડિયામાં તો મને તે દિવસે જોયેલાં બચ્ચાં આ નહિ જ હોય એમ લાગ્યું. તે દિવસે તો એ નયાં ઉંદર જેવાં લાગતાં, પણ અત્યારે તો એને ડુંવાટી આવી હતી અને આછો કાળો રંગ ઘેરાશ પકડતો થયો હતો. પેટાળ તો ખાસ્સું મજાતું રૂના દડા જેવું સફેદ હતું.

ખીજું અઠવાડિયું વીત્યું ને પછી તો એ બચ્ચાં એકલાં રખડવાં લાગ્યાં, પણ નોળિયો કે નોળ્ય બેમાંથી એકેય સાથે ન મળે. આટલાં દોઢ મહિનાનાં બચ્ચાં પોતાનો શિકાર પોતાની મેળે જ શોધી લેતાં હતાં અને દોડાદોડી કરી મૂકીને પોતાના પગને મજબૂત બનાવતાં હતાં. આ બચ્ચાં-ઓને દોડાદોડ કરતાં જોઈ મનેય આનંદ અને નવાઈ લાગતી હતી.

બચ્ચાં અઢીક મહિનાનાં થયાં ને એમના સ્વભાવમાં પણ ફેર પડવા લાગ્યો. શરૂઆતમાં બચ્ચાં પોતાની કુદ્ધા-તૃપ્તિ કરવા માટે જ શિકાર કરતાં, પણ હવે તો તેઓ

પોતાની કળા ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે, પોતાના જોર અને બળ ઉપર મદદાર આંધવા માટે, પોતાની ઘ્રાણેન્દ્રિયની પરીક્ષા માટે અને બીજાંઓ કરતાં પોતાની સરસાઈ બતાવવા માટે શિકારનો સોદ્ધ વાળી નાખતા. આ ઉપરથી અને લાગતું કે, અઢી મહિનાનું બચ્ચું પોતાનો ખોરાક મેળવવા સ્વતંત્ર અને આપણે અઢાર વરસના યુવાન હજી મામાપ ઉપર આધાર રાખીને કાં બેસી રહેતા હઈશું ?

ત્રણેક મહિના તો જોતજોતામાં વીતી ગયા. એક દિવસ સાંજે હું હંમેશના નિયમ મુજબ ગયો પણ આજે તો કોઈ બચ્ચું ત્યાં દેખાયું જ નહિ. હું તો મોડી રાત સુધી બેઠો પણ કોઈ ફરકયું જ નહિ. હું હતાશ બની ગયો ને આવીને દેવજીને બધી વાત કહી.

દેવજી તો એ સાંભળીને હસે જ ને ! એ તો કહે : ‘ત્રણ મહિનાનો નોળિયો હવે તો મામાપને આશરે રહેવા હકદાર નથી. છ મહિનાનો શેજો જેમ પોતાનું ઘર શોધી લે એમ ત્રણ મહિનાનો નોળિયોય પોતાની જાતે સ્વતંત્ર ઘર કરવાનો. નોળ્ય હવે બીજી વખત બચ્ચાંને જન્મ આપશે. જો ત્રણ મહિને રજા ન આપે તો દર વખતે ચાર પાંચ બચ્ચાંને જન્મ આપતી નોળ્ય બાર મહિનામાં કેટલાંક બચ્ચાંની સંભાળ રાખે ? અને એ બધાંને રહેવા જેવડી બખોલ પણ ક્યાંથી હોય ? વળી મોટાં બચ્ચાં વારંવાર દરમાં આવે ને કોઈ દર જોઈ જાય તો દરમાં પડેલાં મહિનાથીયે નાનાં આંધળાં બચ્ચાંની શી વહે થાય ? એટલે ત્રણ મહિનાનાં થતાં તો મામાપ એમને રસ્તે જ પાડી દે છે.

એનાં માખાપને એમની સાથે રહેવું ગમતું નથી અને એ રીતે શેજો જેમ બીજાની હાજરી સહન કરી શકતો નથી એમ નોંજિયો પણ પોતાની સાથે પોતાનાં ભાઈભાંડુઓનો સહવાસ લોગવી શકતો નથી. ’

અને મને એ અનુભવ લેવાનું મન થઈ આવ્યું. બીજે દિવસે હું વહેલો ઊડીને વહેળાને કાંઠે ફરવા ગયો. ત્યાં ઘણે છેટે એ નોંજિયાનાં બચ્ચાંનું લંગર દોડાદોડ કરતું મેં જોયું. હું તો રાજીનો રેડ થઈ ગયો. બધાંય બચ્ચાંને મેં ઉપાડીને ટોપલીમાં નાખ્યાં, ને ઘેર ઉપાડી લાવ્યો.

ખેતરની વાડમાં ઉંઢરોનું બહુ જોર હતું ને મોલ ધીમે ધીમે ઊગતો જતો હતો. લીલીછમ ચાદર ખેતરમાં પથરાઈ ગઈ હતી, એટલે આ બચ્ચાં તો એની વચ્ચે લપાતાંછપાતાં. ઉંઢરનો શિકાર કરતાં અને કોઈ કોઈ વખત નાનકડાં સફેદ સસલાં ધરો ખાવા આવ્યાં હોય એને પાછળથી જઈને બચકું ભરીને મારી નાખતાં. ઝાઝા હાથ રળિયામણા, એ મુજબ પહેલાં તો તેઓ એકબીજાની મદદથી શિકાર કરતાં, પણ પછી તો ઝાઝા મોં અદીઠ થઈ પડ્યાં. ઝાઝો ખોરાક અને થોડી મહેનત માટે કુદરતી રીતે બને છે તેમ અંઢરોઅંઢર કંકાસ વધ્યો ને પોતાના બળની અજમાયશ તેમણે પોતાના કુટુંબમાં જ શરૂ કરી. બે જણે ત્રણને મારી નાખ્યાં ને એ બાકી રહેલાં બેય એકબીજા તરફ અણુવિશ્વાસની નજરે જોવા લાગ્યાં. આમ દરિયામાં રહેવું અને જળચર સાથે વેર કેમ પાલવે? બન્નેએ પોતપોતાનું ફેાડી લેવાનો ઇરાદો કર્યો ને બન્ને જુદા પડી ગયાં. આમ બધાંની હૂંફમાં પોતાના

બળને કેળવી રહેલો નોજિયો એકલો અટૂલો થઈ ગયો; પણ એમની જાતિની પરંપરા મુજબ એને કાંઈ અણુગમે આવ્યો નહિ અને ધીમે ધીમે એ ટેવાઈ ગયો.

પછી તો એ યુવાવસ્થાના ઠેકમાં આવી ગયો. માથું, ગરદન, પૂંછડી ને આખું શરીર ભૂખરા રંગનું દેખાવા લાગ્યું—મોઢું ને પેટાળ ઘોળા ઘોળા શંખલા જેવાં. રૂના પોલ જેવો સુંદર લાગતો દશ ઈંચ લાંબાઈનો નોજિયો એની નવ ઈંચની બહેન કરતાં ઈંચેક વધારે લાંબો હતો; પણ દેખાવે મોટો અને બહાદુર દેખાતો. બાપદાદાની બહાદુરીનો વારસો લઈને અત્યંત હોય એમ એ બાપ કરતાં સવાયો પરાક્રમી નીવડ્યો. એણે નાક અને આંખની મદદથી શિકાર શોધવાની અને મેળવવાની યુક્તિઓ લડાવવા માંડી હતી એમ ન હતું, પણ ગમે તેવા જાંડા પ્રાણીમાં પણ એ એક સુંદર તારાની પેઠે તરતો ને રૂબડીઓ ખાઈને પણ ત્યાંથી એ શિકારને કાંઠે ખેંચી લાવતો.

એની કળામાં એ પાવરધો થતો જતો હતો. ચાસ અને તેની અંદરનાં દરોનો એ ભોમિયો થઈ ગયો હતો. નાસી છૂટતાં સસલાની પૂંઠ એ ભાગ્યે જ ચૂકતો. શરૂઆતની જિંદગીમાં પોતાના બળ ઉપર મદાર બાંધી જીવન જીવવા તૈયાર થયેલા નોજિયાને આત્મબળના વિશ્વાસે જીવન વિકાસ કરતાં વાર લાગી નહિ. અત્યારે તો એ તદ્દન બદલાઈ ગયો હતો. પહેલાંના અજ્ઞાનને બદલે એ પાવરધો, અશક્તિને બદલે કૌવતવાળાં ભરાઉ માંસલ અંગો અને રૂપરંગે સાવ બદલાઈ ગયેલો નોજિયો એના રહેઠાણેથી પણ

ફરી ગયો હતો. એના અંગો વિકસ્યાં એ સાથે એની આખી જિંદગી અને જીવન ફરી ગયાં હતાં.

વસંત ઋતુના ઠંડા ચમકારા પડતા હતા અને સૂર્યના ઊગતાં કિરણો ગલીપચી કરી ટાઢને ઉડાડવા મથતાં હતાં. નોળિયો પણ ઠંડી ઉડાડવા ઊગતા સૂર્યનાં કિરણોમાં ડૂંકાવો બનવા થોભેર ધૂમતો હતો. લોહી પીવા માટે એ અકરાંતિયો નહોતો બનતો, પણ બિલાડી જેમ ઉંદર મારતા પહેલાં એની સાથે ગેલ કરે છે તેમ આને પણ ગોળ ગોળ ફરી, ફૂદી, દોડીને શિકારને અધમૂયું કર્યા પછી જ એનો ભક્ષ કરવાનું ગમતું. ઝીણી માછલી જેમ દરિયામાં ગોળ ગોળ ફૂદી ફરીને ચક્કરડી ભમરડી રમે એમ એ પોતાની પૂંછડી સાથે ગેલ કરતો. ગોળ દડા પેઠે રમતો થાકી જતો ત્યારે થોડી વખત વિસામો લેતો; વળી આગલા પગ પછાડતો, પાછલા પગ ઉછાળતો અને આખો ઢેહ જમીન ઉપર પટકી પટકીને ઝીણી ઝીણી ચીસો નાખી જીવન કંટાળી ગયું હોય એમ એ બેહોશ બની જતો. બીજાં પ્રાણીઓ એની યુક્તિ સમજતાં નહિ, પણ આ બધા ઢોંગ હતા એમ આપણને તરત જ ખ્યાલ આવી જતો.

અચાનક એક છલંગ મારીને એ ફૂદી પડ્યો અને દરદરથી પવનની લહરી સાથે કાંઈક ગંધ આવી હોય એમ લાગ્યું. એ ઠેકડા મારતો ને ઊછળતો પૂરપાટ ધસી ગયો. મૃગજળ દેખી તૃપાતુર હરણાં ફાળ મોઢે બાય અને ખારો-પાટ દેખી હતાશ બની બાય એમ નોળિયો માર્ગ બૂલ્યો. ગંધની બાજુ બદલાઈ અને એ સજ્જ થઈ ગયો. એ થોભેર

ડોળા ધુમાવવા લાગ્યો. એનામાંથી રમતિયાળપણું જતું રહ્યું અને ભુખાળવા વાઘ જેવો એ વિકરાળ બની ગયો. ત્યાં તો તેણે લક્ષને ભાળ્યું ને છલંગ મોઢે હડી કાઢી. એણે વાઙની ઓથે લપાયેલા સસલાની ગરદન પકડી, ને નસ

જેંચીને એક દાદુડી ભરાવતાં ચસ ચસ લોહી પીવા લાગ્યો. એ ઘૂંટડા પીધા ન પીધા ને પાછો ખસી ગયો. એક જ ઘૂંટડામાં સસલાતું આખું જીવન પૂરું થઈ ગયું. નાનાના ભોગે મોટાઓનાં જીવન વિકસતાં હોય એમ નથી દેખાતું ?

આખાયે દિવસમાં નોળિયો આવા કેટલાયે શિકાર કરે છે, પણ ખાવાનું તો એક જ લક્ષ; ખાકીનો શિકાર એ એને મન ગમતનો વિષય બની ગયો હોય છે. શિકારની ગંધે ભ્રષ્ટ, શિકાર એને દેખે ને એના પગ ભાંગી બાય;

બાણે હરીશર્ધ રમાતી હોય એમ પૂરપાટ દોડી જાય—એક જીવવા: બોજે મારવા. છેવટે શિકારી શિકારને આંખી જાય, ઉપર છલાંગો મારે, ગેલ કરે, ખેલે, ને કાન પછવાડે બચકું ભરી નસ તોડી નાખે. આ એનો કાર્યક્રમ. આજસ કે થાક તો તેને દેખાય જ નહિ.

સાંજના નમતા પહોરે એક વખત એ પોતાની પ્રિય-તમાને રીઝવતો ચાલ્યો આવતો હતો. નવયુગલનું એ પહેલું સંવનન હતું. અચાનક ચેતુકાળ નોળિયો થાંભ્યો ને ધીરે રહીને પડખેના આડની બખોલમાં સરી ગયો. નોજ્ય એને અનુસરે તે પહેલાં તો ઘડ અવાજ થયો. કોઈ શિકારીની બંદૂકમાંથી છૂટેલી ગોળીએ નોજ્યના દેહને ઉછાળ્યો ને સુંદર એને નમણી દેખાતી નોજ્ય તરફડીને ઠરી ગઈ. શિકારીની નેમ તો એક સુંદર હરણ ઉપર હતી, પણ હરણ છટકી ગયું. ગોળી નોજ્યનો પ્રાણ લઈને આડના થડમાં પેસી ગઈ; પણ શિકારીને એની બખર પડી નહિ, ને એ તો હરણને છટકી ગયેલું જોઈ ચાલ્યો ગયો. જીવનના હોંસીલા નોળિયાએ જીવ બચાવવા નાસતી વખતે નોજ્યની દરકાર ન કરી, પણ લપાઈને જોયા કર્યું. શિકારીને અદૃશ્ય થયેલો જોયો એટલે તે લપાતોછપાતો બહાર આવ્યો અને પોતાના દર પાસે જ આ બન્યું હોવાથી એને ચિંતા થઈ. ડોશી મરી જાય એનો ભય ન હતો, પણ જમ ઘર દેખી જાય એનો એને ઊંડો વસવસો હતો. એણે ધીમે ધીમે ડગલાં ભર્યાં ને એની માથે એને બખોલમાંથી નીચે ઉતાર્યો હતો એ સ્થિતિ યાદ આવી. એણે નોજ્ય પાસે જઈ એને સૂંધી ને

પછી તરત જ બિલાડી બચોળિયાંને ઊંચકીને બાગે એમ એણે નોખ્યને પોતાના મજબૂત જડખામાં ઊંચકી લીધી, ને હડી કાઢીને એ નાઠો. ફર ફર સસલાંની બખોલમાં તેને મૂકી પડખે ધૂળનો ટીંખો હતો તેના વડે દર પૂરી દીધું. નોખ્યને એના જીવન-સોબતીએ હફન કરી ને બે દિવસ એ પોતાનું ઘર છાંડી ગયો—એની નજીક પણ ઢૂંકયો નહિ: રખેને પેલો શિકારી આવી ચડે તો !

એનાં પરાક્રમ તો ઉંદરોને પકડી પાડવા કે નદીકાંઠે માછલાં મારવા, કે બગલગત બની ખેઠેલાં ટીકોડા ઉપર છલંગ મારી એમનાં લોહી પીવામાં પૂરાં થતાં નહિ, પણ ઘણી વખત એ પોતાના કરતાં વધારે બળવાન પક્ષીઓ ઉપર પણ લપાતોછુપાતો ઘસી જઈ તેનું ગળું તોડી નાખતો—લોહીનો ઘૂંટડો ઉતારી હાથ માથું ઠોલી ખાતો. આમ ઘણીએ વખત આવાં સાહસો ખેડતાં એને વધુ સાવધ અને ચપળ રહેવું પડતું. બૂલેચૂકે બાજની નજરે ન ચઢાય એ એની તકેદારી હતી. ફૂતરું કે બિલાડી જુએ તો લપાઈ જવામાં એ ચેતુકાળ હતો અને ઊંઘ આવતી ત્યારે ઘણી વખત જમીનમાં કે ભીંતમાં બાકું શોધી કાઢતો અને ગૂંચળું વળીને સૂતો. બૂલેચૂકે કોઈ રખડતો સ્ટોટ (Sloat) આવી ચઢતો તો તેને પોતાના સગા લાઈ જેટલા હેતથી પડખે સુવાડતો અને બન્ને એકબીજાની ઢૂંકમાં માથા ઉપર માથું નાખીને પડ્યા રહેતા. બન્ને ઢેખાવે સરખા લાગતા પ્રાણી-ઓ નથી મિત્રો થઈ શકતા, કે નથી હુશ્મનાવટ ખેડી શકતા—એકબીજાના બળથી માહિતગાર હોય એમ બન્ને

એકબીજા સાથે આંખ આડા કાન કયે જ ભય છે.

સવારમાં હું બેઠો બેઠો દાતણ કરતો હતો. મારું ધ્યાન સામે રમતા કૂકડા તરફ હતું. ત્યાં તો દેવજીએ ખૂમ પાડી: ‘પેલો નોજિયો ચડે!’ ને મેં જોયું તો નોજિયો થડ ઉપર સડેડાટ ચડી ગયો અને જોતજોતામાં ઝાડની ઘટામાં આછા આછા દેખાતા માળા પાસે પહોંચ્યો. ચીસો નાખતાં પંખી ઊડી ગયાં ને મજાના એક ઇંડાને એણે ઉપાડ્યું. પોતાની હડપચી નીચે ઇંડાને દાખીને પાછો પગે એ નીચે ઊતર્યો ને ઇંડું લઈ નાસી ગયો. દેવજી કહે કે બાપદાદાના વાર-સામાં આ ગુણ એને ગળથીયુંમાં પાચેો હોય છે.

અમારા વાડામાં નોજવેલનો વેલો હતો અને અમૃત જેવાં ફળ બેઠાં હતાં. નોજિયાનું એ પ્રિય સ્થાન હતું. ત્યાં એ હંમેશાં પડયો ને પાથર્યો જ રહેતો. સાંજે દેવજી નોજિયાને ત્યાંથી ઉપાડી લાવ્યો એટલે એ મારા ખાટલાની આસપાસ ફરવા લાગ્યો અને પછી શાંત થઈ ને બેઠો.

અચાનક ખાટલા તળે લપાઈ ને બેઠેલો નોજિયો ઊંચું માથું લઈ ને લાગ્યો તે અમે જોઈએ તો કોઢના ખૂણામાં ફેણ માંડીને લડતા સાપ સામે એ પગ પછાડતો હતો. નોજિયે હલો કયો, ને સાપે ફેણ પછાડી કે તરત જ ઠેકડો મારીને નોજિયે માથામાં નહોર ભરાવ્યા ને ખંપાળી ઉઝરડી નાખે એમ લોહીનાં ટશિયાં આવ્યાં. સાપે ફેણ પછાડવા માંડી ને નોજિયે ફોડી જઈ ગળું છૂંદી નાખ્યું. સાપ બેહોશ થઈ ને પડ્યો. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ઝેરી સર્પનો એણે અંત આણ્યો.

નોળિયાને હવે તો ખૂબ મજા પડતી. બાજ કે ઘુવડ સિવાય એને કંઈની બીક લાગતી નહિ. બાજના પંખમાંથી બચવું એ તો સાક્ષાત્ ચમરાજની આંખમાં ધૂળ નાખવા જેવું હતું; એટલે એ ભાઈસાહેબ કઠીએ એવા કપરા સંજોગોમાં મુકાવા તૈયાર ન હતા.

પોતે ખેડૂતને રાહત આપે છે એમ એ માનતો. અમને લાગતું કે એ જેટલું પાકતું રક્ષણ કરે છે એથીયે વધુ તો પ્રાણીઓનો શિકાર કરીને અમારી લાગણી દુઃભવે છે. મારા કેટલાય પાડોશી મિત્રો એનો અંત લાવવા મથતા ને ઘણી વખત નોળિયો તોફાની મટી જઈ આશિયાળો બની લપાઈ રહેતો. માણસની આંખ ઓળખવામાં એ ખંધો હોય છે, પણ વય વધતાં એનામાં બડાઈ ખોરપણું આવે છે કે એનો કાળ એને ગર્વિષ્ઠ બનાવે છે તે કાણ જાણે, પણ એ જિંદગીને વિષે એપરવા તો જરૂર બની જાય છે.

સૂર્ય ભગવાન આખા દિવસના થાકીને ભાંગલ પગલે ઘર તરફ વળ્યા ને ઉઝરડાઈ ગયેલા પગમાંથી લોહીનાં ટશિયાં દેખાય એમ દૂખતાં દૂખતાં એમનાં અંગમાંથી લોહીના છાટા ઊડ્યા હોય એમ નભમાં લાલાશનાં તત્ત્વકાં દેખાયાં. અર્ધજંઘમાં પડેલા નોળિયાના કાને અવાજ આવ્યો. ને એણે જંઘુ જોયું. સામેની લેખડ ઉપર ઊભો રહી હાથમાં જંતરડો ફેરવતો વાઘરી એણે લાખ્યો ને બમ્બમ્ કરતો છૂટેલો પથ્થર ઉપરની ઝાડની ડાળ સાથે ભટકાણો. ત્યાં તો ઉપર બેઠેલું પાંદેલું તરફડતું નીચે પડ્યું ને એને ઉપાડી ભુખાળવો નોળિયો દર તરફ ભાગ્યો, પણ આજે એના

કાળનાં એને નોતરાં હતાં. વાઘરીનો જંતરટો છૂટ્યો ને ગોળી જેવો પથર એના મૂંડામાં અથડાયો, અને તીણી ચીસ નાખતો એ ઢળી પડ્યો. ચારે પગ ભાંગ્યા થઈ ગયા ને ફના પોલ જેવો દડો લાંબો થઈ પડ્યો હોય એમ એ ધરણીને જોળે ઢળી પડ્યો.

બસૂસ પેઠે લપાઈને જોવાની ટેવવાળો નોંજિયો કાળના આકર્ષણે મૃત્યુના સુખમાં દોડી ગયો. કાળ કેાઈને મૂકતો નથી એમ માની, નોંજિયાને અમે કાળના પંજામાં ઝડપાઈ ગયેલો જોઈને આંસુ સાર્યા.

સ સ લું

લીલાછમ જેવા ખેતરમાં પવનમાં લહેરા ખાતા ઘાસની વચ્ચે શાંતિથી કાંઈક ધીમે ધીમે આગળ ચાલ્યું આવતું હતું. ઘાસમાં સળવળાટને લીધે ખખડાટ થતો ન હોત તો અંદર કશુંક છે એમ કોઈએ કહી શકત નહિ. સાંજના વખતે નમતા સૂર્યની આતાપનામાં એક નાનકડું, પલાંડી વાળીને, ખૂંધ કાઢેલું, પરવાળાના મણકા જેવી આંખો ફેરવતું ભૂરા રંગનું સસલું વાડની અંદર ઢંકાયેલા કોઈ લપાતાછપાતા હુશ્મનના હલ્લાથી પોતાની જાતનો ખચાવ પૂરેપૂરો થઈ શકે એટલે છેટે ખેતરમાં વીશેક વાર ફર બેઠું હતું. કોઈ પણ જાતનું હલનચલન કર્યા વગર જાણે પ્રતિમા બેઠી હોય એમ અધાં કલાકથી તે બેઠું હતું. આ સસલાં તરફ લીલા લાંબા ઘાસમાં છુપાયેલું બીજું પ્રાણી ધીમે ધીમે અવાજ કર્યા વગર લપાતુંછપાતું આગળ ધસ્યે આવતું હતું.

ઘાસમાં થતો સળવળાટ થોડા વખતમાં બંધ પડી ગયો. નીરવ શાંતિ ફેલાઈ ગઈ. લપાતું પ્રાણી લગભગ બે વારને છેટે આવી પહોંચ્યું હતું અને હલ્લો કરવાની તૈયારીમાં હતું. હવે આગળ ઘાસ ન હતું તેથી એ લપાતા-છપાતા પ્રાણીને આગળ વધવાનું સાધન ન હોવાથી, તેને હલ્લો કર્યા વગર છૂટકો જ ન હતો.

પણ સસલું અચાનક ફરી બેઠું. તે એટલી સફાઈથી અને ઝડપથી ફર્યું કે કોઈને ભાગ્યે જ અંબર પડે. તે આધુંપાછું ફર્યું ન હતું; પણ પોતાના મોઢાંની જમણી

બાજુએ પડ્યું ફર્યું હતું, છતાં જાણે ફર્યું જ ન હોય એમ પલાંડી વાળીને તે પહેલાંની પેઠે જ બેઠું હતું. તેની ભયભીત થયેલી આંખો ચકળવકળ ફરતી હતી. તેનામાં ચપળતા આવી ગઈ હતી. તેની મૂછોના વાળ ફરકતા હતા અને ચોતરફથી આવતા ભયના ભણકારા તેના કાનમાં સંભળાયે જતા હતા.

અસહ્ય ગંધને લીધે આવતા ભયની એને જાણ થઈ ગઈ હતી. આ ગંધ એ ભયંકરતાની નિશાની હતી. દુશ્મને પવનની ઉપરવાસ દેખાવામાં ભયંકર ભૂલ કરી હતી અને તેથી સસલાંએ પોતાની પૂંઠ આવતા પવન તરફ કરી હતી; કારણકે એની ગંધ ઉપરથી દુશ્મન કેટલે છેટે છે એની એને અંબર પડતી, તેની આંખો બાજુએ જ વધારે જોઈ

શકે છે અને તેનું ધ્યાન પછવાડેથી આવતી ગંધ પારખવામાં ચપલ હોય છે છે, એટલે આગળથી થતા હુલાની એને ખિલકુલ ખબર પડતી નથી. કોઈ પણ શિકારી પ્રાણી શિકારની ઉપરવાસના પવને દેખાવા જેવી ભૂલ કરે જ નહિ, પણ આને છુપાવાને બીજી જગ્યા ન હોવાથી એમ કયાં સિવાય છૂટકો જ ન હતો. સસલું પણ સાવધાન બની બેઠું અને આવતી ગંધ એને દરેક હિલચાલનો આગાહી આપતી હતી.

શિકારીને હવે પ્રચ્છાદનની જરૂર જ નહોતી. એની પરવાણાં જેવી આંખો ફેરવતું નોંખિયાની જાતનું એ પ્રાણી હતું. એ દેખાવે સુંદર અને મજબૂત હતું. ચોખ્ખાઈ અને શોખ ઉપરથી તે ફાંકડું લાગતું, છતાંય પોતાના શિકારના ધંધામાં ખૂબ જ પાવરધું હોય એમ દેખાઈ આવતું. પોતાનું માથું ઊંચું કરીને તેણે ડોક લાંબાવી અને પળવાર સસલાં તરફ તાકીને બેસી રહ્યું. સસલાંએ સમયસૂચક બનીને પોતાનું મોઢું ફેરવ્યું અને શિકારીને ધારી ધારીને જોયું. બેમાંથી એકેએ લય, ઉશ્કેરાટ કે તોફાનનાં ચિહ્નો બતાવ્યાં નહિ. છેવટે દુશ્મને દોડીને ધસારો કર્યો; પણ એ ધસારો ખરાબર ગુસ્સાનો ન હતો. જેમણે કુસ્તીબાએ પહેલી વખત આનંદથી મળવા હાથ મિલાવે એ રીતે તદ્દન ધીમે અને કોઈ આનંદની ધ્રુજારી અનુભવે એવો બાજુનો ધસારો હતો. આવા ધસારા બાળવાનું કોઈનેય મુશ્કેલ પડે નહિ.

આપણે ઘણી વખત સાંઝળીએ છીએ કે જ્યારે નોંખિયાઓ સસલાં ઉપર હુલ્લી કરે ત્યારે લયને લીધે સસલાંનાં બધાં અવયવો ખોટાં પડી જાય છે અને દોડવાની શક્તિ

તેનામાં રહેતી નથી; એ રીતે સસલાનું પણ પોતાનું આખું અંગ ખોદું પડી ગયું હોય તેમ હાલ્યાચાલ્યા વગર જડ જેવું બની બેસી રહ્યું.

દુશ્મન છ ઈંચ દૂર જેટલે લગોલગ આવી પહોંચ્યો અને પછી તો જાણે પસ્તાયો હોય તેમ ઠરી ગયો; પરંતુ આ તેની ચાલખાજી હતી. તે તરત જ પૂંક તરફ મરડાયો અને પાછળથી હલ્લો કર્યો. પહેલાંના શાંત બેઠેલા સસલાએ તેને પાટુઓ મારી; પરંતુ ભયભીત સસલું હાલીચાલી શકે નહિ એમ એને ભયભીત બનાવી તેની ગરદન ઉપર બચકું ભરવાને નોખિયો લલચાવ્યો.

નોખિયાની જાતનાં બધાંય પ્રાણીઓ આવી જ રીતે પાછળથી આવીને માથાના ઉપલા ભાગમાં ગરદન ઉપર બચકું ભરે છે. આ બચકું એવું તો ભયંકર હોય છે કે ગમે તેવા નાના કે મોટા, નબળા કે મજબૂત પ્રાણીને ભરાયું હોય તો તેને આ સંસારમાં રહેવાની બહુ ઓછી આશા રાખવી. તે જવલ્લે જ બચે. આ બચકું એટલું બધું પ્રાણધાતક હોય છે કે વીજળી જેઠે પગવારમાં આખા શરીરને જડ જેવું કરી નાખે છે. જીવ હોય છતાંય હાલવાની શક્તિ રહેવા દેતું નથી અને જો દંશ ભાંડો ન હોય તો આબુખાબુ થોડો વખત દોડવાની શક્તિ રહે છે, પણ જેવી એ ઝેરની અસર મગજમાં પહોંચે છે કે તરત જ રામ રમી જાય છે. આ વૈજ્ઞાનિક અને ચમત્કારિક દંશ છે. નોખિયાને આ ઝેર એના બળના પ્રમાણમાં પૂરું હોય છે અને સ્ટોટ (stoat) ને તેના શરીરના બંધારણ મુજબ ઉશ્કેરાટવાળું હોય છે.

જેવો જ એ બચકું ભરવા સસલાંની ઉપર તલપ્યો
કે તરત જ સસલું ચારે પગે ફૂટ્યું. પાછલા લાંબા પગની

પાટુ તેના પેટમાં મારીને એને દૂર ઉછાળી મૂક્યો. અને
બાણે કાંઈ બન્યું જ ન હોય એમ તેની તરફ મોઢું કરીને
શાંતિથી પહેલાંની પેઠે બેઠું. કદીયે ન સાંભળ્યો કે ન જોયો
હોય તેવો આ અણુધાર્યો અને આશ્ચર્યકારક પરાજય હતો.

સસલાંના પાછલા પગો લાંબા અને ઘણા મજબૂત
હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ કાંગારુની પેઠે એ એમનું
સુંદરમાં સુંદર હથિયાર છે, પણ તેમના દુશ્મનોના સદ્ભાગ્યે
ઘણાંખરાં સસલાંઓને એમના આ હથિયારની કદપના
આવતી નથી. આ સસલાંએ ઉપયોગ કર્યો એવો ઉપયોગ
કોઈ સસલાંએ કર્યો હોય એવું હજી સુધી તો બાણમાં
આવ્યું નથી, છતાં આ સસલાંને જે હથિયાર હાય આવ્યું
તેનો ઉપયોગ તે હવે જરૂર કરવાનું જ; અને તેથી દુશ્મનોના

હલ્લા વખતે લયલીત નહિ બની જતાં અણીને વખતે એ જરૂર અચાવ શોધવાનું.

આખી જિંદગીમાં પોતાને કોઈએ આમ હરાવીને દૂર ફેંકી દીધો હોય એવું બન્યું ન હતું. થોડીવારમાં કળાં બિતરી ત્યારે તે સસલાં તરફ ટીકી ટીકીને જોઈ રહ્યો. બીજી પળે નામોશીલરેલું મોઢું તે બતાવી શક્યો નહિ અને લાંબી ફાળો ભરતો બીજી દિશામાં બિપડી ગયો. એ કે તે પૂરે-પૂરો મરદ હતો, છતાંય અત્યારે તે બૂખ્યો હતો; તેને ખોરાકની જરૂર હતી; એટલે લાંબી તકલીફમાં બિતર્યો વિના બીજી જગ્યાએથી ખોરાક શોધી લેવા એ બિપડી ગયો. પોતાનાથી ઓછાં બળવાળાં પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓના શિકાર શિકારી પ્રાણીઓ કેમ કરે છે, એ કોયડો સહેજે ઉપરની વાતથી ઉકેલાઈ જાય છે.

જોરાવર માણસ પહેલી પળે જ એ શરતચૂકથી પટ-કંઈ પડે તો એ ગમગીન બની જાય છે ને ફરી લડવાની હિંમત ઓસરી જાય છે. એ રીતે પણ દુશ્મન નાસી ગયો હોય તો નવાઈ નહિ. સસહુ થોડો વખત તડકાની રહાણે બેસી રહ્યું. તે ઠંડી ઉડાડવા આવ્યું હતું કે બીજા કોઈ કામે આવ્યું હતું તે કોઈ કહી શકે નહિ; પરંતુ થોડીવાર આરામ લઈને એણે પોતાનું નાક ધૂળમાં ઘસ્યું અને પછી ફફવા માંડ્યું. સસલાઓ હમેશાં ફૂટે જ છે; તેઓ ચાલી શકતાં જ નથી; કારણ કે તેમના આગલા પગ ટૂંકા હોય છે અને પાછલા પગો પ્રમાણમાં લાંબા હોય છે. આમ બન્ને પગો વચ્ચેના તફાવતને લીધે તેઓ ચાલવા માટેનું સમ-

તોલપણું ભળવી શકતાં નથી અને તેથી લાંબી ફાળો ભરીને ફૂદકા માર્યા વગર એમને છૂટકો હોતો જ નથી.

સસલાંઓની ઘ્રાણેન્દ્રિય બહુ તીવ્ર હોય છે. વાસ ઉપરથી કોઈ વસ્તુની શોધમાં હોય એમ એના વર્તન ઉપરથી જણાય છે. પંદરેક મિનિટ એણે આમ તેમ ફરીને સૂંધ્યા કચું અને છેવટે ઘણે દૂર કોઈ વસ્તુની ગંધ એણે મહામુસ્તીખતે શોધી કાઢી. આનંદમાં આવી જઈ એણે એ તરફ મોટી મોટી ડાંફો ભરવા માંડી. રસ્તામાં એ વાસની દિશા બદલાઈ જાય અથવા તો સહેજ ખખડાટ થાય તો તે તદ્દન શાંત બની જતું, કારણકે સસલાંઓની આ રીત તો જન્મસિદ્ધ હજી જેવી હોય છે.

છેવટે એ પોતાનાં રહેઠાણ ઉપર પહોંચ્યું. એક ઝાડની ખાજીમાં નાનકડું દર હતું. આ દર સસલાંનું હોય એમ ચોખ્ખું જણાય નહિ; કેમકે સસલાંઓના દરથી આ જુદી જાતનું હતું—ધૂળને બદલે ઘાસથી ઠાંકેલું હતું, પણ અંદરથી કાઢેલી ધૂળ બહાર પડી હતી; એટલે સસલાંના દરની આગાહી જરૂર થાય. આ દરને એક જ ખારણું હતું. નોળિયાને આવાં ખુલ્લાં દર ગમતાં નથી, એટલે આવાં દરમાં રહેવાની ઈચ્છા કરતાં નથી અને તેથી સસલાંનું એ દર સહીસલામત હતું. વળી આવી ખુલ્લી જગ્યામાં દર હોય એમ કોઈ માને પણ નહિ. પણ આ સસલાં એનો લોભિયો હતો અને પોતાની પ્રિયતમા સસલીનું જ એ દર હતું. અંદર પોતાનાં બચ્ચાં હતાં અને તે બધાં અત્યાદે અંદર હોય એમ લાગતું હતું; કારણકે દર અંદરથી ઠાંસી ઠાંસીને

ભર્યું હોય એવું દેખાતું હતું.

સસલાંના વર્તન સંબંધી અનેક વિચિત્ર વાતો છે : તે અહીં ચોરી કરવાના ઈરાદે આવ્યો હતો. તેણે દરની અંદર પોતાનું નાક જોશ્યું અને ધ્યાનથી ગંધ ઉપરથી પારખ્યું કે સસલી અંદર ન હતી, પણ આ ધારણામાં એ ભૂલ્યો હતો. સસલીની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ ખૂન કરવા એ ઉશ્કેરાયો હતો. દરમાં જઈને કંઈ પણ તકલીફ વિના પોતાનાં બચ્ચાંઓને છાનાંમાનાં મારી નાખવાં એ એની પ્રિય ગમ્મત હતી. સસલો આમ કેમ કરતો હશે, એમ આપણને સહેજે પ્રશ્ન થાય, પરંતુ દરેક સસલાંની લગભગ આવી જ રીત હોય છે.

સસલાંએ ધીમેથી ઘાસ ખાજીએ ખસેડ્યું અને અંદર પેઠા. હજી તો માથુ જ અંદર નાખ્યું ત્યાં તો અંદરથી ધીમે તીક્ષ્ણ ધુરધુર અવાજ સંભળાયો અને ધૂળ ઊડવા લાગી. અવાજ ધીમે ધીમે વધતો ગયો અને છેવટે કટો-કટીનો સમય આવી પહોંચ્યો. સસલી ઝનૂની બની અને બટકાં ભર્યાં, ઉઝરડા કર્યા, છૂંધો, પાટુઓ મારી તેને ધકેલ્યો અને બચકાં, ધક્કા તથા ગુંગળાટથી તે અધમૂઝો બની ગયો. પોતે ક્યાં છે તેનું ભાન પણ ભૂતી ગયો; અને કોઈ તોફાનમાં પોતે સપડાઈ ગયો હોય એમ બેશુદ્ધ બની ગયો. પોતાની સસલી સાથે જ આ યુદ્ધ થતું હતું એમ અને કલ્પના આવી અને તેથી જ આ માર તેણે મૂંગે મોઢે સહન કરવા માંડ્યો. માતા તરીકે સસલી પોતાનાં બચ્ચાંનું રક્ષણ કરવા માટે પતિનું માન અને તાબેદારી ગણતી નથી, પરંતુ

ઊલટી તિરસ્કારે છે.

મહાસુસીખતે થાક અને દુઃખથી અધમૂઓ થયેલ સસલો પોતાના દર તરફ ઢીલે પગે ઊપડ્યો. આવતી વખતનો એનો આનંદ એના ચહેરા ઉપર રહ્યો ન હતો. આવ્યો ત્યારે એના પગ જોરમાં ઊપડતા હતા; જતી વખતે એનામાંથી જોર ઊડી ગયું હતું. એ ખૂબ જ થાકી ગયો હતો અને તેથી બીજા દિવસની સાંજ સુધી પાછો દરની બહાર નીકળ્યો પણ નહિ, એટલી એને શરમ લાગી હતી.

સૂર્યનારાયણ આથમવાની તૈયારીમાં હતા, તે વખતે એ પોતાના દરમાંથી બહાર નીકળ્યો અને આમતેમ રખડ્યો. ચંદ્ર ધીમે ધીમે ઊંચે ચઢવા લાગ્યો. ચાંદનીમાં અમૃત ઝરતું હતું અને લીલું સુંદર હરિયાળું ખેતર કિલકિલ હસીને તે ઝીલતું હતું. તે જોવામાં તટ્કીન બનેલો સસલો મોડી રાત સુધી બહાર ફર્યો અને ચંદ્રના ફેરે ફિરણમાં નાહ્યો. પછી ખેડૂતનાં આંગણમાં આંટો માર્યો. થોડું ખાધું અને વહેતા ધોરિયામાંથી પાણી પીને પોતાના દર તરફ ફાળો ભરવા માંડી. એને એવી નવી સસલી યાદ આવી, પણ દરમાં આવીને જુએ તો દર ખાલી હતું. એણે પોતાના નાકનો ઉપયોગ કર્યો, ગંધ વડે એ ક્યાં હતી એ પારખ્યું ને એ ગંધના અણુસારે તે તરફ ઊપડ્યો.

ધીમે ધીમે લપાતાં ઉવાદેવીએ દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં ડાકિયું કર્યું અને આ સસલાતું યુગલ પોતાના દર તરફ પાછું ફર્યું. ઝાડના ગૂંચવાઈ ગયેલાં મૂળિયાંની નીચે લગભગ

અધીક કલાક તેઓ ઊંઘ્યાં હશે, ત્યાં તે કોઈકે આવીને ખખડાટ કર્યો. ધીમે અવાજ કર્યો; તેનો પડથો પોલાણ-વાળા દરમાં પડ્યો. બધાં જંગલી પ્રાણીઓની પેઠે કાજ-નિદ્રામાં પડેલાં બન્ને સસલાં સફાળાં જાગી ઊઠ્યાં અને આવતા ભયની સામે થવા તૈયાર થઈને બેઠાં જ્યાંસુધી અવાજ સંભળાયા કર્યો ત્યાંસુધી તેઓએ બધુંય ધ્યાનથી સંભળ્યું. પછી સસલાએ પોતાના એક પાછલા પગથી લાંબો કાન ખણ્યો, મોઢે પંજે ફેરવ્યો ને ફૂંકે માર્યો. માઠા હૂંકમાં ટૂંટિયું વાળીને નીચે સૂતી અને ઊંઘવા માંડ્યું. ઉપરથી આવતો અવાજ કોઈ બીજાં સસલાંનો હતો અને એમાં થનારી લડાઈ પોતાના માટે હતી એમ એ સમજી ગઈ હતી અને તેથી એને મનમાં શાંતિ હતી.

સસલો કાંઈ પણ ઉતાવળ કર્યા વિના ઠડે કલેજે દરના બારણામાં આવ્યો, બહાર ડોકિયું કર્યું અને તેણે એક યુવાન સસલાને પોતાના દરની આગળ બેઠેલો જોયો એ પોતાના પંજા વડે અવાજ કરતો હતો અને પોતે એના કરતાં જોરાવર છે એવો એનો સૂચક ધ્વનિ હતો. જેવો આ સસલો નજરે પડ્યો કે તરત જ પેલો ત્યાંથી ખસી બીજા દરે ગયો અને ત્યાં પણ એવો જ અવાજ કર્યો. આમ દરેક દરને બારણે એ ફરી આવ્યો અને પાછો આ સસલાની સામે જ આવી છાતી કાઢીને બેઠો.

જે જે દરમાં સસલાંનાં જોડાં રહેતાં હોય તે દરેક દરે જઈને આ મુજબ અવાજ કરવાની રીત દરેક સસલો જાણે છે, કારણ કે આવી રીતે દરેક સાથે લડ્યા પછી એને

હરાવીને તેની સસલી પોતાને લઈ જવાની હોય છે. આ અવાજ દરેક મરદને બહાર આવી પોતાની સાથે લડી લેવાના ખુદ્દા પડકારરૂપ હોય છે.

સસલાંઓ પોતાના આગલા પગે વડે બાથબાથા આવવા સિવાય લડવાની બીજી કોઈ રીત જાણતાં નથી. શરૂઆતમાં સસલાંએ ખૂબ પાડીને ધસારો કર્યો, (કારણકે સસલું ગુસ્સે થાય છે ત્યારે રાડો પાડવા માંડે છે) હવામાં ફૂંકે માથો, લાતો મારી અને આગંતુકને ઉપર નીચે ખૂબ જ ગબડાવ્યો, ત્યારે પેલો એવો તો દંગ થઈ ગયો કે ઘડીભર હાલીચાલી પણ થક્યો નહિ.

પણ બીજી જ પગે દૂર દૂર શેઠા ઉપર હાથમાં બંદૂક લઈને આવતા શિકારીને તેમણે જોયો કે તરત જ હુશ્મનાવટ ભૂટી જઈ જાણે બન્ને દિલોઝન મિત્ર હોય એમ પેલા દરમાં પોતાનો જીવ બચાવવા ઝડપથી ફૂટીને પેસી ગયા. એકદમ તેઓ સસલી સૂતી હતી તેની બાજુમાં આવી ગોદમાં લપાઈને બેસી ગયા. દરમાં શાંતિનો સન્નાટો વ્યાપી ગયો. તરત જ દરના બારણે કેદની જોડાના ધબકારા સંભળાવા લાગ્યા. સસલાં પોતાનો શ્વાસ બંધ કરીને એ અવાજ દૂર જાય એમ ઈચ્છી રહ્યાં હતાં, પણ અવાજ તો ત્યાં આવીને અટકી ગયો. પોતાનું આવી બન્યું, એમ તેઓ તરત જાણી ગયાં.

ઉપર બંદૂકના અવાજ થવા લાગ્યા. શિકારીની ભીતિએ ભાગેલું એક સસલું અરધા ગાંડા જેવું અંદર દરમાં ઘૂસી આવ્યું અને ખિજવાટમાં અંદરનાં બધાંને પંજા વડે ચીરી

નાખવા મંડ્યું. એમણે તેને દૂર હડસેલ્યું, એટલામાં દરને બીજે બારણેથી વાંદરાના લંગર પેઠે સસલાંઓની હાર ને હાર પોલાણ વાટે થઈને બાબુમાંથી પસાર થઈ ગઈ.

બંદૂકના જીવલેણ લડાકા થયે જ જતા હતા. અવાજ થતાં તેમને જીવ ઊડી જતો હતો અને અંગ-ઉપાંગ ખોટાં પડી જતાં હતાં. તેઓ મૃત્યુના મોમાં બેઠાં હતાં. એવામાં કાંઈક અધૂરું હશે તે દરને બીજે બારણેથી ભૂરિયા રંગના ચક્રચક્રિત આંખોવાળા ચોતરફ તાકતા નોળિયાને ઢોડી આવતો તેમણે જોયો. ચમકેલા ઘોડા પેઠે ભયભિત થયેલી સસલી આડુંઅવળું જોયા વગર ભયભીત થઈને દરને બારણે નાઠી. ઉપર થતા અવાજથી તે બાન ભૂલીને બેશુદ્ધ બની ગઈ અને ઉપર જતાં જતાં હવાના દબાણના જોરે જ કઢાય પોતે મરી જશે એમ એને લાગ્યું. ત્યાં તો ધડાકો થયો અને સસલી પોતાના પગ ઊંધા રાખીને પીઠના જોરે ઢસડાતી આવીને સસલાના પગમાં પડી. અંદર આવતાં આવતાં તો તે લોહીમાં તરબોળ થઈ ગઈ અને ઠરી ગઈ. તેનામાં જીવ રહ્યો ન હતો ! તે મરી ગઈ હતી !

સસલાંઓનાં દર હમેશાં દરમાંથી માટી ખોદી કાઢી હોય તેવી ઝીણી ધૂળની ગડગડવાળાં હોય છે અને જો એ ધૂળ ઉપર આપણે પગ પડે નો આપણે લસર્યા વગર પણ રહીએ નહિ. સસલાંઓને એ કુદરતી બક્ષિસ હોય છે અને તેથી તેઓ એ પ્રમાણે પહેલેથી જ બનાવી રાખે છે. જો તેઓ કોઈ શિકારીના પંજમાં સપડાઈ ગયાં હોય અને લેઓ ભાગતાં ભાગતાં કઢાય દર પાસે આવી પહોંચે, પગમાં જોર રહ્યું ન હોય, અવયવો ભયથી ખોટાં પડી ગયાં હોય

અને બિલકુલ હિંમત હોય નહિ તોપણ એ માટીના ઢોળા-
વને લીધે કાંઈ પણ જોર વગર ઝપાટાખંધ ઘસડાઈ ને દડા
પેઠે લસરતાં દરમાં નીચે પોલાણમાં વહ્યાં જાય છે અને
તેમનેા જીવ અનાયાસે ખચી જાય છે. આ ગોઠવણને લીધે
જ દરને મોઢે જતાં ગોળીને ઝપાટે ચડીને મરતાં મરતાં
ખસરતી સસલી નીચે આવીને પડી.

સસલીને સસલે જોઈ, પણ તેના આવા ભયંકર મૃત્યુની
જરાય અસર કે લાગણી તેના ચહેરા ઉપર દેખાઈ નહિ.
એને તો એના જીવની પડી હતી અને પોતાના આત્મ-
રક્ષણના સ્વાર્થી વિચારમાં એને બીજાનો ભાગ્યે જ ખ્યાલ
આવતો. નોળિયે પણ આ મુડદાંની દરકાર કરી નહિ. સસલું
દરની અંદરના પોલાણના એક ભાગમાં લપાઈને બેસી ગયું
હતું અને નોળિયાને જોયા પછી તો એનું લોહી પણ ઠરી
ગયું હતું, તેથી તે જરાય ચૂં કે ચાં કરી શકતું ન હતું.
બે દુશ્મનો વચ્ચેથી જીવ બચાવીને કેમ નાસી છૂટવું એ જ
એને મન એક મૂંઝવણનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો. સહ-
ભાગ્યે આ જગ્યાએ દરેક દરનાં પોલાણ એકઠાં થતાં હતાં,
તેથી ગમે તે એક રસ્તે થઈને બહાર નાસી જવાય એમ
હતું; પણ નોળિયો એ બધાં દરોના બારણાંઓની વચ્ચે-
વચ્ચ બેઠો હતો અને તેથી એકે તરફ જવાનું એને માટે
સહેલું નહોતું.

તેવામાં નોળિયો ચોતરફ ફરવા લાગ્યો. સસલાંની
ગંધે એને બહાવરો બનાવ્યો અને ફરતો ફરતો સસલાંની
અડોઅડ આવી પહોંચ્યો. જેમ જેમ નોળિયો નજીક આવતો
ગયો તેમ તેમ સસલે પોતાના અંજો સંકેતવા માંડ્યા;

પણ નોજિયે એને જોઈને હર્ષની ક્રિયારી પાડી. ઉપરના બચને ભૂલી જઈ એણે સસલાંના માથા ઉપર બચકું ભરવાની તૈયારી કરી; ત્યાં તે સસલાંના રામ રમી જવા માંડ્યા. એટલામાં ઉપરથી દરને કોઈએ પાટુ મારી ને નોજિયો અસ્વસ્થ થઈ એ તરફ તાકી રહ્યો. એ તકનો લાભ લઈ ખૂંધા બનીને બેઠેલા સસલાએ પોતાના પાછલા પગની પાટુ નોજિયાનો છાતીમાં મારી અને પોતાના જીવનો બચાવ કરવા કાળો ભરતો નાસી છૂટ્યો.

પણ જેવો તે બીજે રસ્તે થઈને દરની બહાર નીકળવા જતો હતો તેવામાં તેણે પાછું ત્યાં પણ મોતને પોતાની સામે જ આવીને બેઠેલું જોયું. દરના નાકામાં લપાઈને બેઠેલા મોટા જળરદસ્ત નોજિયાએ છીંક ખાધી ને સસલો હેબતાઈ ગયો. નોજિયાને સસલાના આવવાની અગાઉ ખબર ન હતી, તેથી કંઈ પણ તૈયારી વગર એણે ધીમેથી ધસારો કર્યો; પણ સવચેત સસલો હવામાં ઊંચે ઊડ્યો; એ મોટા નોજિયાને પણ લાન આવે તે પહેલાં પાટું મારીને પછવાડે ધકેલી દીધો અને બહાર ખુશનુમા તડકાનો લહાવો લેવા ખેતરમાં દોડતો દોડતો કડબના ઓઘામાં પેસી ગયો.

બન્ને નોજિયાઓ પોતાનાં શરમ ભરેલાં મોઢાં સંતાડતા, લપાતાછુપાતા નાસી છૂટ્યા.

મોગશર મહિનો અધુવાયો હતો. ઠંડીના ચમકારા ગજબના હતા. તેમાંય ભાઠો અને ભાલ તો ઠંડીનાં ઘર. ચામાસામાં પાણી ભર્યું રહેતું એટલે જમીન બધી ઠરીને હિમ થયેલી; પણ ભાલમાં વાળ ઊગે નહિ, એમ ભાલમાં ઝાડપાન પણ મળે નહિ. ઉનાળે તો નર્યું રણ હોય એવું જ લાગે. કામકાજને લીધે અમે બહાર ગામ ગયેલા ત્યાંથી સવારે તડકો ચડ્યે ઘોડાં પલાણ્યાં અને જલદી ઘેર પહોંચી જવા ઘોડાને પૂરપાટ હાંકે રાખ્યાં; પણ રસ્તો ખૂટે જ નહિ. વાતોનાં ગપ્પાં મારતા અમે ઘોડાને ઘડી ઘડી એડી મારીને કે ચોકડાં ડાંચીને ઉતાવળે ઊપડવા સૂચના કર્યા કરીએ, પણ પાણીપંથા ઘોડાં હોવા છતાં ચાળીસ માઈલનો પંથ એમનાથી ખૂટતો ન હતો. જમીન સાવ પોચી ને ડાબલા જમીનમાં ખૂતી ભય એટલે પગ ઊપડતો જ નહિ. છેવટે સૂર્ય ભગવાને ઉતાવળે ઊતરવા માંડ્યું. બપોર પછી તો બાણે તેણે દડવા માંડ્યું હોય એમ ઝપાટાભેર પશ્ચિમમાં ભળવા માંડ્યું, ને દી ઝડપઝડ રહ્યો ત્યાં સામે ગામ દેખાયું. પણ એ તો રણનો રસ્તો. સામે દેખાતું ગામ પાંચેક માઈલ તો હતું જ. અમે ઘોડાની લગામ ખેંચીને એડી મારી. ઘોડી અને સૂર્યે હરીફાઈ આહરી હોય એમ બન્નેએ પોતપોતાની ઝડપ વધારી ને બન્ને ઘેર પહોંચવા તલપાપડ બની રહ્યા હોય એમ પાછળ ઊડતી ડમરી કે આકાશે

લીંપાતી લાલ રંગી વાદળીઓ પાછળ કોઈનું ધ્યાન ન હતું.

અચાનક વેગે ચડેલી ઘોડીએ થંભી. નાકનાં નસકેરાં પુલાવ્યાં ને પાછા પગે ભાગવા માંડ્યું. છૂટું મૂકેલું શરીર ઉથલી પડે તે પહેલાં સમતોલપણું જાળવી લઈ એ ખૂમ મારી: ‘દેવજી ! ઘોડીને શું થયું ?’

‘કાંઈ જનવર તો નથી ને ? જરા આજીખાજી જીએ જોઈએ.’ પાછળ આવતા દેવજીએ કહ્યું. પાણીના રેલા જેવો સાપ અચાનક દરમાંથી નીકળી આવ્યો જતો હોય ને ઘોડાના પગમાં આવી જાય અથવા એને કુંકાટો સાંભળે તો ઘોડી ભડકે એવી માન્યતાએ દેવજીએ મને જનવરની સૂચના કરેલી; પણ એટલામાં ક્યાંય સાપ કે સાપનો લીસોટો નજરે પડ્યો નહિ. દેવજીની ઘોડી પણ પગ પછાડવા મંડી, એટલે દેવજીએ દમ ખેંચ્યો. ઊડી ઊંડો એને કાંઈ વાસ આવતી હોય એમ લાગ્યું, એટલે એણે ધીમેથી મને કહ્યું: ‘ભડકશો નહિ. આટલામાં ક્યાંક નાર હશે.’

મેં કદીયે નાર જોયેલ નહિ. વરુ કૂતરા જેવું હોય એવું સાંભળેલું. વરુ એ જ નાર એમ દેવજીએ મને કહેલું, એટલે નારથી બીવા જેવું કાંઈ મને લાગ્યું નહિ. પણ ઘોડાં હાથ રહે નહિ ને વાસની ઉગ્રતા વધી; એટલામાં થોડે જ છેટે જાણાંની એથે એક મોટો કૂતરો દેખાયો. દેવજી કહે કે, ‘નારડી આવી. જરા ઘોડીને સંભાળજો.’

લાલ લૂગડાં દેખી નાર બીકનો માયો નાસી જાય છે એવી માન્યતા છે, એથી દેવજીએ તરત જ પોતાના ગજવામાંથી લાલ રૂમાલ કાઢીને ફરકાવ્યો. જાણાંની એથમાંથી

બહાર નીકળીને કૂતરા પેટે ઊભડક પગે એકેલી નારડી મોં ફાડીને તાકી રહી હતી ને ઝીણું ઝીણું ધૂરકતી હતી. લાલ લૂગડું જોઈ ને તે ઊભી થઈ અને જાળાની ઓથે ભરાણી.

દેવજીએ તે તકનો લાભ લઈ ઘોડીઓને હાંકી મૂકવાની મને સૂચના કરી, પણ ઘોડીનાં ગૂડા ગળી ગયા હોય એમ એમણે આગળ ડગ ભરવાની ના કહી. એમણે તો ભુરાટાં થઈ આમતેમ આડાઅવળા ધૂમવા માંડયું; ને પગ નીચેની જમીન ખાતું ખની રહી. દેવજીને પુરો ભય હતો કે નારડી એકલી નહિ હોય, એના સગાંવહાલાં આટલામાં હોવાનાં જ; કેમકે નાર હંમેશાં ટોળાખંધી રહીને જ શિકાર ઉપર તૂટી પડે છે કે આવતા જતા મુસાફરો ઉપર હુમલો કરે છે.

નારડી જાળામાંથી ખસી નહિ, એટલે દેવજીએ દીવા-સળી સળગાવીને જાળામાં નાખી. અગ્નિ ભાળીને નાર નાસી છૂટે છે, છતાં પણ નારડી ત્યાંથી ખસી નહિ. એવામાં રામો ભરવાડ ખલે ડાંગ ને હાથમાં જોડા લઈ પૂરપાટ ધસ્યો આવતો હતો તે અમને આંખી ગયો. એ પણ સમજી ગયો હતો કે નાર હશે એટલે ઘોડાં તોફાન કરતાં હશે. એણે જોડા પહેરી ડાંગ હાથમાં લીધી ને જાળાં તરફ ડગ ભર્યા. વાઘરીની ગંધે શિકાર ભાગી છૂટે એમ ભરવાડની ગંધે નાર ભાગી છૂટે છે; કેમકે નારને ભરવાડ તો ચમત્કૃત જેવા દેખાય છે. પણ નારડી તો જરા જઈને પાછી ઊભી રહી. આમથી તેમ આંટા માર્યા; પણ ભાગી નહિ. દિવસ પણ મેર બેસવાની તૈયારીમાં હતો, ને અમારે જલદી ઘેર પહોંચવાની

ઉતાવળ હતી, પણ ભરવાડ તો અજડ ભત. લીધી લત છોડે જ નહિ. એણે નારડી પછવાડે હડી કાઢી અને ખિજવાયેલી નારડી પણ ઝનૂની બની એની સામે ડાચિયાં કરી રહી. ભરવાડ નજીક ગયો એટલે એણે કૂદીને એના પગમાં અચકું લથું ને ભરવાડે ડાંગ એના માથામાં મારી. શ્રીકૃષ્ણ વધેરે ને પાણી ઊંડે એમ લોહીના પુવારા ઊડ્યા ને નારડી ઢળી ગઈ. છેવટના ડાઉ ડાઉના લાંબાણે લઈ અરાજ ને જમીન ઉપર થોડા તરફડાટને લીધે ઊડતી ધૂળ એને અંતિમ પળે દિવારો આપી રહ્યાં.

પણ કુદરતની ગતિ બહુ ન્યારી છે. નવ દિવસની ઉંમરનાં ચારેક નાર-બચ્ચાં એની માના દશ આંચળે ધાવીને માંડ માંડ આને નવી દુનિયાનું અજવાળું જેવા પામ્યાં હતાં; પણ એમની માનું અમૃત સરળું પચપાન એમના નસીબમાં ન હતું, એટલે શિકારની શોધમાં જવાની તૈયારી કરીને નીકળેલી નારડી અમને શિકારીઓ સમજી ખસી કે નાસી જઈ શકી ન હતી. બાળબચ્ચાં માટે જીવન આપી દેવાની દરેક પ્રાણીમાં ખાસિયત હોય છે; એમ આ ભરવાડને હાથે મરવામાં નાર-માતાની બચ્ચાં પ્રત્યેની મમતા મુખ્ય હતી, નહિ તો એ વેગવંતી નારડી ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં છટકી ગઈ હોત જ.

પાસે જ લોચણ હતું. જરા સીધું, પાછું જરા ઊંચું ને વળી નીચું; વળી ત્વાંધી વળાંક લઈને ઊંડું જતું લોચણ દશ ખાર હાથ ઊંડું હતું. સસલાં જેમ દરને પોતું બનાવી નાસી જવા માટે અનેક રસ્તાઓ રાખે છે એમ વરુનાં

લોરણ પણુ પોતાં હોય છે ને અનેક રસ્તાઓ. એક મુખ્ય સ્થળે આવીને મળતા હોય છે. નારનાં લોરણ એવાં વિચિત્ર હોય છે કે અંદર બીજાથી પેસાય જ નહિ, પણ માતાની પાછળ ધાવવાની લાલચે દોડી આવેલાં બચ્ચાં છેક લોરણના મોઢા આગળ રમતાં હતાં. ભરવાડને મન નાર એટલે કૂતરા જેવું પ્રાણી. એનાં લોરણમાં પથરા નાખી એમને બહાર તગડવાં ને મારવાં એ એને મન રમત. એટલે પાસે દેખાતા લોરણમાં એણે જોયું ને બચ્ચાં જોઈ એને મારવા ડાંગ ઊંચકી; પણ દેવજીની સમયસૂચકતાને લીધે ડાંગ પડતી અટકી ગઈ ને બચ્ચાં મરતાં બચ્ચાં. દેવજીએ ચારે બચ્ચાં ભરવાડની પછેડીમાં લેવરાવી અમારી વાડીએ પહોંચડાવ્યાં.

વાડીનું રખેવાળું કરવા કૂતરાનું જૂથ પાળવામાં આવતું. તરતની વીંચાયેલી કૂતરીનાં પાંચે ગલૂડિયાં મરી ગયાં હતાં એથી બે દિવસથી એ અણોસરી થઈ ને ફરતી. ઘડીઘડીમાં રથવાઈ થઈ ને ચારે શેઠે એ હડી કાઢતી ને પાસેની વાડીનાં કૂતરાંઓ સાથે લડાઈ કરી આવતી. રામા પટેલનો જુવાન-જોધ દીકરો કૂતરીની આ પીડાથી આલો બની, એને ઘડી ઘડી રોટલો નાખી પંપાળતો, પણ વાતસલ્યથી નીતરતી કૂતરી કુરકુરિયાંનો વછે સહન કરી શકતી નહિ. એને જંપ વળતો નહિ. અચાનક ભરવાડે ફાંટમાંથી બચ્ચાં નીચે નાખ્યાં ને કૂતરી દોડી આવી. નર્યાં ગલૂડિયાં જેવાં આ નારનાં બચ્ચાં કૂતરીને ધાવવા લાગી ગયાં. પહેલાં તો કૂતરીએ ઠેકડા માર્યાં, કેમકે મા એનાં બચ્ચાંને તરત ઓળખી જાય છે, પણ ઊભરાતા દૂધની પીડા માતા સહન કરી શકતી

નથી ત્યારે બીજાનાં બાળકો ધવરાવે છે, એમ એણે પણ, થોડી વાર રામા પટેલે એને પંપાળી એટલે, ધાવવા દીધાં ને પછી તો જાણે એ એના પોતાનાં જ બચ્ચાં હોય એમ ધવરાવવા માંડ્યાં.

એકાદ મહિનો વીત્યો ત્યાં તો આ કૂતરાની ઓઠા-હનાં જ ને કૂતરીનું ધાવણુ ધાવેલાં પણ જન્મસંસ્કારે નાર-બચ્ચાં પોતાની જાતીય ખાસિયત ઉપર જવા માંડ્યાં. શરૂમાં કૂતરીને ધાવતાં ધાવતાં બચ્ચાં ભરવા માંડ્યાં એટલે કૂતરી ઠેકીને ભાગી જવા લાગી. પછી ખોરાક કરતાં શિકાર તરફ આકર્ષાતાં આ ચારે બચ્ચાં વાડમાં આવી ભરાતાં નાનાં સસલાં પછવાડે દોડવા માંડ્યાં ને લોગજોગે સપડાઈ જતાં સસલાંને ચૂંચી નાખવા માટે એમની આખા દિવસની દોડા-દોડી થઈ પડી.

ઉનાળાની શરૂઆત થઈ ને ખેતરમાંથી પાક બધો લેવાઈ ગયો એટલે ભરવાડો પોતાના બકરાનાં વાઘ લાવીને ખેતરમાં બેસાડવા લાગ્યા. નાનાં લાવરાં ને મેંઢા આખી રાત ચારે બાજુ રમતાં ફૂંદતાં. નાનાં નાર-બચ્ચાંએએ એની ગંધે પોતાના જાતિસ્વભાવ ઉપર જઈ રાતનાં એ વાઘમાં ધૂસી જઈ, બે ઊંઘતા કૂતરાની નજર ચુકાવી, એકાદ લાવડું ખેંચી લાવવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ લાવરાનાં બેબાટાથી કૂતરો દોડી આવ્યો. ભરવાડનો કૂતરો વાઘરિયા કૂતરા કરતાં પણ વધારે જોરાવર હોય છે. એણે એક જ ઝપાટે બેને ચૂંચી નાખ્યાં ને ત્રીજાને ભરવાડે ડાંગ વતી પૂરો કર્યો, પણ નારડો વધારે ચેતુકાળ ને ચપળ હતો; તે આ ધમાધમનો

લાલ લઈ લાવરું ઢસરડીને વાડની ઓથે ખેંચી ગયો.

કૂતરો એ વફાદાર પ્રાણી છે એથીયે વધારે એ ચતુર ને આત્માંકિત પ્રાણી છે, પણ એની જ જાતનું ગણાતું વરુ-નાર તદ્દન અછલછીન ને નિઘાતિયું કૂર પ્રાણી છે. પોતાના ત્રણે ભાંડરું એક જ હલ્લામાં ખલાસ થઈ ગયાં એ એણે નજરોનજર જોયું, છતાં એનાથી બીજી રાત્રે લાવરું ઉપાડવાની જિજ્ઞાસા દાબી શકાઈ નહિ. રાત પડતાં એ લપાતું-છુપાતું વાઘમાં પેસી જઈને સંચળ ન થાય એની સાવચેતી રાખી લાવરું ઉપાડી લાવ્યું. આમ એક એ વખત એ રીતે એ ફાવ્યું પણ ખરું.

હવે એના પગમાં જોર આવવા માંડ્યું. સુઝલકડી પગમાં નહોર બનતા જતા નળા પણ મજબૂત બનતા જતા હતા. પૂંછડીને વાળનો ગુચ્છો જામતો હતો ને તેના નાનકડા કાન કૂતરા કરતાં સહેજ નાનાં બની રહ્યાં. એના પગના નહોર બરાબર મજબૂત ને અણીદાર થઈ રહ્યા. લાંબી ડાંકેા લરવાની શક્તિનું માપ પણ એણે આખા દિવસની રખડપટ્ટીને લીધે નાણી જોયું, ને પછી એક રાત્રે વાડીમાંથી તે ગયું તે ગયું.

આઠ દશ મહિનામાં એણે બચપણ વળોટ્યું. એના શરીર ઉપર ભૂખરો રંગ જરા ગાઢો અન્યો ને લાંબતોતડું મોં ને નાનકડું માથું એને ઘેરોળ બનાવી રહ્યું. પોતે સ્વતંત્ર જીવનની મોજ માણતો હોય એમ નાનાં સસલાં, શેઠા ઉપર રખડતાં ઉંદરડાં કે નાનાં પક્ષીઓ ઉપર અચાનક છુપાઈને હુમલા કરી પોતાનું પેટ ભરતો-તે હવે હરણાં

પાછળ લાંબી લાંબી ડાંફા ભરવા મંડયો; પણ એને હજી અનુભવી નારની તાલીમનો લાભ મળ્યો ન હતો.

દોઢેક વર્ષનો થયો એટલે ચેટનાં હાડકાં દેખાય એવો સુકલડી શરીરનો ત્રણેક ફીટ લાંબો ખાસો મળનો વાઘ રિયો ફૂતરો હોય એવો એ દેખાવા લાગ્યો. એની દોઢેક ફીટ લાંબી શુરછાદાર પૂંછડી એની આવતી યુવાનીની એંધાણી રૂપ હતી. રાતના પોતે રાત્રી હોય, એની યુવાની થનગની રહેતી હોય, ઊછળતું લોહી એને ચટકા ભરતું હોય એમ ઘણી વાર એ લાઠામાં ઊભો રહી પગ પછાડતો ને પછી લાંબી લાંબી ડાંફા ભરતો શિકારે ઊપડતો. એમ લાઠામાં રખડતાં રખડતાં એક દિવસ દડમાં પાણી પીવા જતાં નારના ટોળાને થોડે દૂર બેઠેલું ભેયું. એ ધીમે પગલે ત્યાં ગયો ને થોડો સંકોચ, કાંઈક ફોલ અને ઝોછી બીક સાથે એ ટોળામાં સ્થાન મેળવવા એણે પ્રયત્ન કરી ભેયો ને પછી ધીમે ધીમે એમાં લગી પણ ગયો.

નાર હમેશાં ટોળામાં રહીને શિકાર કરે છે. દરેક ટોળામાં નર અને માદાઓ મળીને સાત આઠ નાર હોય છે. ટોળું મોટું હોય એમ શિકાર કરવામાં સરળતા પડે એવું સમજી નાર બીજાઓને પોતાના ટોળામાં આવવા દે છે; પણ મોટે ભાગે માદાઓને તેઓ વધુ આવકારે છે; કેમકે માદા નર કરતાં વધારે ઝનૂની હોય છે. બળવાન નાર પોતાના ચૌવન કાળમાં પોતાના ભેરાવરીના બળે ટોળી જમાવી એનો રક્ષક અને મોવડી બની શિકાર ખેલે છે. આ ટોળાનો મોવડી આ નવા નાર તરફ ઈર્ષા અને દ્વેષથી જુએ એવી એની યુવાની દેખાય તે પહેલાં તો તે એક હલ્લામાં ભર-

વાડને હાથે મરણ પામ્યો, એટલે દત્તક લેનાર મળી આવે ને અઢળક સંપત્તિ સાંપડે એમ આ લાગ્યશાળીને સહચરી અને આગેવાની અન્યાનક ચાંદલો કરી ગઈ.

અઢી ત્રણ વર્ષની ઉંમરે તો એ ખારસો નાનકડા વાછડા જેવો ઊંચો ઢેખાવા લાગ્યો. એનો બેડાળ ને બિડા-મણો ચહેરો એની ઝનૂની આંખો વડે વધુ ભયંકર બની રહ્યો. એની લોહી તરસી રાક્ષીઓ એક દુઢકે જોરાવર શિકારની ગરદન તોડી નાખતી અને એ રીતે જીવલેણ હુમલાઓમાં કદાવર શિકારને પણ તોડી પાડવામાં ચતુરાઈ, ખંત અને બળ દાખવી, માદાઓને રીઝવી, એણે પોતાની સહચરીઓની પ્રશંસા મેળવી લીધી.

ઉનાળામાં ચૈત્ર વૈશાખનો તાપ પડવા માંડ્યો, એટલે આખો દિવસ ભોરણમાં ઊઠે ઊઠે ઠંડી માટીમાં લાંબા

થઈને પડી રહેવા સિવાય એને બીજું કંઈ કરવાનું ગમતું નહિ. છેક સાંજે સૂર્યાસ્ત પછી એ દડમાં જઈ પાણી પીતો ને પછી આખી રાત અમકતી ચાંદની કે અખૂકતા તારલિયાના માંડવાની ચાદર નીચે પોતાનું જોર અજમાવતો ને પોતાનાં ટોળાંઓને પોષતો.

એક દિવસ આખી રાતના રખડપાટ પછી જોરાક મળ્યો નહિ. ઘાસચારાની તંગીને લીધે ભરવાડો પોતાનાં ઢોર ભાડામાં હાંકી લાવ્યા હતા ને દડને કાંઠે નેસડા જેવું વસાવી પડ્યા હતા. મૂળ્યો નાર ભયને ગણકારતો નથી. મૂળ એનાથી જરાય વેડાતી નથી. એણે એક તરફ ડગ ભર્યાં. ચોમેર બળતાં તાપણું ને ચોડી કરતા કૂતરાની બીક આજે એણે ગણકારી નહિ; છતાં એના યુક્તિબાજ મગજમાં બલિકળા રમતી હતી. નટવો જેમ પોતાનો જેલ કરતી વખતે રમતને ધીમે ધીમે ખીલવે છે તેમ તેણે ધીમે ધીમે આગળ વધવા માંડ્યું. વાઘ કે સિંહની જેઠે એ કદી સીધો હુમલો કરતો નથી. એ ધીમે પગડો આગળ વધે, પાછા નીચે બેસી જાય, ને વળી પાછો પવનની હેઠવાણે આગળ વધે, એમ છેક નજીક જઈ સીધો એક વાછડી ઉપર તૂટી પડ્યો ને પોતાનાં જડગાં અનુભવી શિકારીની જેઠે એની ગરદનમાં બેસાડી એને બોલીએથી પકડ્યું, એક જ અટકે એનું આખું શરીર પોતાની પીડ ઉપર લઈ લીધું અને કાંઈ પણ સંચય થાય તે પહેલાં તે નાસી ચૂટ્યો.

પણ આ પ્રાણી વાળો કરવામાં ખૂબ પાવરધું હોય છે. ચોર લોકો જેમ પોતાના કંધેવારિયા શેરીઓને નાકે જોડવીને પછી ઘરમાં ખાતર પાડવા જેસે છે એમ આ નાર

હંમેશાં મોટા પ્રાણીનો શિકાર તેને કનડીને-હેરાન કરીને ગભરાવી મૂક્યા પછી જ કરતું હોવાથી થોડે થોડે અંતરે પોતાના સોબતી ગોઠવીને પછી એને તગડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ચોમાસાનો દિવસ હતો. લીલું મજબુત ઘાસ ચરીને એક વોડકી ગદામદા થયેલી ને પોતાની યુવાનીની મસ્તાની ઉપર મુસ્તાક બની વહેલી ઝોકમાં વળવાને બદલે જરા અંધારું થતાં સુધી બીડમાં હરિયાળું ઘાસ ચરવા રોકાઈ ગઈ. પાછા વળતાં એણે નારને જોયો. એ થંભી ગઈ ને પછી પોતાના જોર ઉપર મદાર બાંધી માથા ઉપરની નાનકડી શીંગડીઓ વીંઝતી એણે નાર તરફ હડી કાઢીને ઈંખાડો લીધો. ચેતુકાળ નાર દોડીને દૂર જઈ બેઠો ને એવો ધૂન્વાટ

કયો કે બાળુમાંથી બીજા એ નારમાદાઓ આવી. ત્રણેએ પછી તેના ઉપર નજીક આવી હુમલો કર્યો. ઊગતી વાછ-

ડીએ માથું વીંઝી પોતાના શીંગડા વડે એમને દૂરનાં દૂર રાખ્યાં ને ગભરાટમાં આંધળુક્રિયાં કરી ગમે તે માર્ગે દોડવા માંડ્યું; પણ આ ત્રણે શિકારીઓએ એની પાછળ ધૂરફીને બચકા ભરવા માંડ્યાં અને પોતાના સોમતીઓને થોડે થોડે અંતરે ગોઠવ્યાં હતાં તે રસ્તે એને તગડી ગયાં. બચકાંના ત્રાસથી ત્રાસી ગયેલ ગાવડી ભયને લીધે ભાન ભૂલી હતી; ત્યાં અચાનક જાગ્યાં પછવાડેથી ધસી આવતો ચોથો નાર એણે જોયો ને એટલામાં બીજા બે ચાર આવી પહોંચ્યાં. પછી તો મૃત્યુના મુખમાં સપડાયેલ ગાવડી બેકામ બની ચારેકોર ફાંસા લેવા લાગી. એની જુવાનીનું બળ થાક અને ભયને લીધે ઓસરતું ગયું ને અચાનક પેલો મોવડી નાર છલંગ મારી એની પીઠ ઉપર તૂટી પડ્યો. એક બચકું ભરી એની બોચી તોડી નાખી ને બીજાં નારોએ એને નિર્બળ કરી નાખીને પાડી દીધી. એનું ગરમ લોહી પીને એનો મોડિયો માત્ર રહેવા કંઈ બાકીનું બધું આ સાત નારનું ટોળું સ્વાડા કરી ગયું, અને છેક સવારની વહેલી પરાંટે પોતાના ભોરણમાં પેસી જઈ તેઓ નિરાંત પામ્યાં.

ઝડપથી દોડી શકે એવાં પ્રાણીઓ, હરણાં ને સસલાંને શિકાર સિંહ કે વાઘની પંઠે નાર પોતાનો જાતે જ કરીને ખાય એવું હોતું નથી. ભૂખથી કે તરસથી પડીને મરી ગયેલ ઢાર મળે તો તેઓ નવો શિકાર કરવાની તસ્તી લેતાં જ નથી, પણ જ્યારે કંઈ જ રીતે ક્રુધા શાંત કરવાનું સાધન મળતું નથી, થોડા સાહસે શિકાર મળતો નથી ત્યારે જમે તેવા ભયંકર પ્રાણી ઉપર હુમલો કરવાનું સાહસ કરતાં એ ડરતાં નથી. એક વખત એક ભોરાવર પાડા ઉપર આ

રીતે હુમલો કરતાં પાડાનાં શીંગડાથી પોતાનો એક સોજતી ચિરાકને મરી ગયો તે જોયા પછી એવાં પ્રાણીઓ ઉપર ખસારો કરવાનું સાહસ કરતાં એના દિવસમાં થોડો ડર રહ્યા કરતો હતો.

એક વખત નમતા સૂર્યમાં છેક સંધ્યાકાળ પહેલાં લોચણને બારણે આવી સોજતીઓની રાહ જોતો બિલો હતો, એવામાં એણે એકાકી મુસાફરને જોતો જોયો ને એનો હાથ ડાળી. એણે ધીમે પગલે પોતાની બતને એની પાછળ વહેતી કરી. પગનો સંચળ સાંભળી માણસે પાછું વાળી જોયું, એટલે એ નીચે બેસી ગયો. એથી મુસાફર આગળ વધ્યો, એટલે વળી નાર ચોરીછૂપીથી આડકેટો ધર્મ ને આગળ નીકળી રસ્તે બેસી ગયો. માર્ગ આંતરીને બેઠેલા નારને જોઈ મુસાફરે બદાયું કે પાછળ તો એક નાર આવે છે તેમાં આ વળી બીજો મળ્યો; એટલે એ જરા ગભરાયો. એનો લાલ લઈ એ તદ્દન નજીક આવ્યો, એટલે મુસાફર થંભી જઈ આમતેમ મદદ માટે તાકવા મંડ્યો. મુસાફરની બીક એ તત્કાળ સમજી ગયો ને એના ગભરાટનો લાલ લેવા તે ઉત્સુક બન્યો; પણ પોતે તરાપ મારે એ પહેલાં મુસાફરે કેડ બાંધીને હાથમાંની ડાંગ ડાચી કરી; એટલે પોતે જરા દૂર ખસી પગ પછાડવા, ધુરરાટ કપી, ફીણ ઉડાડયું ને પૂછડી પછાડી ધૂળની આંધ્રી ચઢાવી. પણ મુસાફર ગાંજ્યો બંધ એમ ન હતો. એણે હડી કાઢીને ડાંગ વીંઝી. ચેતુકાળ નાર પાછો ખસી ગયો ને જરા દૂર જઈ બેઠો. આ તો એની કળા હતી. માણસોને કેમ હેરાન કરવા ને પછી એની ગફલતનો લાલ લઈને કેમ એને ચૂંથી નાખવો

એ એને મોટાં પશુઓ ઉપરના હુમલાથી સાધ્ય બની ગયું હતું. પણ આ માણસને મુશીબતોનો સામનો કરવાનું સૂઝી આવ્યું. એણે ડાંગને ગોળ ફેરવવા માંડી ને આગળ વધવા માંડ્યું. પાછળ નાર ઝળૂંબવા લાગ્યો. એમ એકબીજાને હંકારતા તેઓ આગળ વધી રહ્યા હતા, એવામાં અચાનક વાડીને શેઠે રાતવાસો રહેલ રખેરાળ નીકળ્યો, ને એણે આ મુસાફર ઉપર ઝળૂંબતા નારને જોયો, એટલે હાકલો કર્યો. એકનું ઓસડ બે સમજી નાર પણ પોતાની ગણતરી ઊંધી વળેલી જોઈ શક્યો ને નિષ્ફળ પ્રયત્નને શ્રાપ આપતો મોટી મોટી હાંફે ભરતો નાસી છૂટ્યો. આમ એ ઘણી વખત પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ જતો, છતાં કોઈ દિવસ હિંમત હારતો નહિ ને એવાં સાહસો ખેડતાં ડરતો પણ નહિ.

વર્ષાઋતુમાં પુષ્કળ શિકાર મળતો એટલે થોડી મહેનત ને પૌષ્ટિક ખોરાકને લીધે એનામાં બળ વધ્યું હતું. યુવાનીનું જોમ ખીલી ઊઠ્યું હતું. એનામાં ચટકા ભરતાં લોહી ધબકતા દિલમાં મોજ ને ચંચળતાં ઊભરાયાં. એણે જાળાંઓની ઓથે નાર-માદાઓ સાથે વિલાસ માણ્યો ને પછી શિયાળો ખેસતાં માદાઓ ધીમે ધીમે શિકારે આવતી બંધ પડી. એમને માટે શિકાર લાવવાનું પણ એને માથે પડ્યું. પણ થોડા દિવસ પછી એણે જોયું તો ભારણમાં નાનાં નાનાં બચ્ચાંઓનો તીણો અવાજ એને સંભળાયો. કુરકુરિયાંને જન્મ આપ્યા પછી ફતરી ઝનૂની બની જાય છે ને ફતરાને પણ નજીક ઢૂંકવા દેતી નથી એમ નારને પણ દૂર રહેવું પડે છે. વીંચાજણ પતી જાય છે કે તરત જ

નાર-માદા શિકારે જાય છે, પણ એનું ચિત્ત તો હમેશાં એ લોરણમાં જ હોય છે; એટલે આબુખાબુમાં મળતાં સસલાં કે નાનાં જીવજંતુઓ મેળવીને એ સંતોષ માને છે. પણ નાર એને માટે શિકાર લાવવાનું ચૂકતો નહિ, ને એ રીતે સુખદુઃખના સાથી જેવાં એકબીજાને તેઓ હુંફરૂપ રહેતાં.

થોડા મહિના પછી નાનાં ખચ્યાંઓ પોતાની જાતે નાના નાના શિકાર કરતાં શીખી ગયાં હતાં, એટલે તેઓ પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવા ખસી ગયાં હતાં, અને કુરકુરિયાં જેમ મોટાં થતાં માખાપને તજી દઈ ને બીજા ટોળામાં ચાલ્યા જાય છે એમ આ ખચ્યાં પણ બીજા ટોળામાં લગી ગયાં.

ઉનાળો આવ્યો તે પહેલાં ઠંડીના ચમકારા ઓછા થયા હતા. હરણાં નિરાંતે ચરતાં ને કાળિયાર મોટી મોટી છલંગો મારી આમતેમ ધૂમી લીલી ધરો ખાતા ફરતાં હતાં ત્યાં અચાનક એના નાકમાં દુર્ગંધ આવી. કાળને જોઈ માણસના પગ લાંગી જાય એમ એનું ચપજ ને સ્ફૂર્તિવાળું શરીર થરથરી ગયું. નારની મુડહાલ માંસ જેવી ગંધ હરણાંને લયલીત બનાવી નાસી જવાની પ્રેરણા આપી રહી. છલંગો મારતાં તેઓ જીવ લઈને નાઠાં, પણ વાળો કરવામાં ચતુર નારે ચારે બાજુ બીજા સોબતી ગોઠવી રાખ્યા હતા; એટલે એની જાળમાં આખું ટોળું સપડાઈ ગયું ને એ રીતે તેમણે ઓછી મહેનતે મિજબાની માણી લીધા પછી હડમાં પાણી પીવા ગયાં; પણ આગેવાન નારની વિચિત્ર કળાઓ લલમલાને ભુલાવે એવી હતી. એણે નાનું મેંદું બાંધરતું હોય એવો અવાજ કર્યો ને પાસેની ઝોઠમાંથી

ઘેટી પોતાના બચ્ચાંને લેવા દોડી આવી. પોતાની કળાને વિજય પામી એ મલકાયો ને દિવસના નાસ્તા માટે એને ઉપાડીને ભોરણુ તરફ ચાલતો થયો.

“આમ એના જીવનની અનેક દિશાઓમાં વિજયી નીવડેલા આ નાર જિંદગીના દિવસો પોતાના આલિશાન ઓરડા ને દરવાજાવાળા ભોરણુમાં ગાળતો હતો. એણે પોતાનું ટોળું પણ વધાર્યું હતું. રાજા પોતાના લાવલશ્કરને લીધે મોટો ગણાય, ધનવાન પોતાના ધનની ગણતરીએ શાહુકાર લેખાય, એમ પોતાની મંડળીના જોરે બળવાન લેખાતો નાર પોતાની જાતે પણ એટલો જ નીડર ને અભિમાની બન્યો હતો.

સાંજ પડે એટલે પોતાના ટોળાંની આગળ એ નીડર સેનાપતિની ઢબે ચાલતો, પગ પછાડતો ને બગાસું ખાઈ બધાની ઉપર પોતે સત્તા ચલાવતો હોય એમ ગર્વ ભરી નજર નાખી આગળ ડગ ભરતો; પણ હમણાં હમણાં એનું શરીર સુકાયું હતું. ઉનાળાનો તાપ અસહ્ય હતો એટલે શિકાર પણ ઓછો થઈ ગયો હતો. આખી રાતના રખડપાટને અંતે માંડમાંડ પેટ ભરવા જેટલું પામી એ વહેલી પરોઢે પાછો વળી નીકળતો.

પોતાના બળ ઉપર મદાર બાંધી મહાંધ બનેલ આ નાર હવે તો જ્યાં ત્યાં નીડર બનીને નઘાતિયાં પેઠે તૂટી પડતો. એક સાંજે તેણે ભરવાડની ઝોકમાં પેસી એક વાછડાની ઝોક ઉપર તરાપ મારી અને તેની ગરદનમાં ઊંડા ફાંત બેસાડી પોતાના બળ વડે એક જ ઝોંટે તેનું શરીર પોતાની પીઠ ઉપર ઉપાડી છલંગ મારતો નાસી છૂટ્યો;

પણુ ભરવાડની ઝોકના ચોકીદાર વાઘરિયા કૂતરા જેવા ચપળ અને બળવાન બાજરિયા ડાઘા પાછળ પડ્યા. આ શિકાર એને ભારે પડ્યો. પાછળ ધસ્યા આવતા ડાઘિયા કૂતરાથી બચવા અને શિકારને પોતાની પીઠ ઉપર બાંધીને ઉપાડી જવાની તાલાવેલીથી એણે આંખો બંધ કરી નાસવા માંડ્યું. તીર પેઠે છૂટેલા ડાઘિયા કૂતરા એની લગોલગ આવી ગયા ને કોઈ રીતે સહીસલામત છટકી જવાની તક રહી નહિ, એટલે એણે શિકારને પાસેની ખાડમાં ધકકેલી

લીધો ને જીવ ઊપર આવી એણે પાછળ ધસ્યા આવતા કૂતરાના ટોળાં સામે ધૂરકાટ કરી એમને ડારતો ચોદ્યા પેઠે ઊભો રહ્યો.

પણ આ જાખરિયા કૂતરા એમ ડરી જાય એમ ન હતા. તેમની વચ્ચે થોડો ભસભસાટ, થોડા પગ પછાડવાની ક્રિયા થઈ ને છેવટે તેઓ હાથિયાં કરતાં એકબીજા ઉપર તૂટી પડ્યાં. એકલો નાર આ કૂતરાઓ સામે થોડી વાર તો ટક્કર ઝીલી રહ્યો, પણ પછી તો કપાકપીમાં ઊતરેલ નાર ઘડીમાં નીચે પડે ને ઘડીમાં ઉપર આવે. એમ ગદ્દોટિયાં ખાતે નાર સામટા હજી સામે ટકી શક્યો નહિ. કૂતરાઓના ખચકાંધી એ લોહીલુહાણુ ખની રહ્યો અને જીવ ઉપર આવી એણે છેલ્લે પ્રયત્ન કરી જોયો. એક જ તરાપે એણે બાજુના કૂતરાને પાડી દઈ એના પેટમાં પોતાના અણીદાર નહોર ભરાવી એને ચીરી નાખ્યો ને પોતે લાંબી ડાંફે ભરતો નાસી છૂટ્યો.

પોતાના માથીને લોહી નીતરતો અને છેલ્લી પળની કાળચીસો નાખતો સાંભળી એ નાસી છૂટતા નારની પાછળ બીજા કૂતરાઓ લાંબા રાગે રડતા ઊભા રહી જોઈ રહ્યા ને કાઠી પેઠે મારીને નાસી જતો નાર પાછું વાળીને જોયા સિવાય અદૃશ્ય થઈ ગયો.

જોરાવર ગાય, ભેંસ કે પાડાનો શિકારી; હરણાં ને સસલાંગી સાથે દોડમાં હરીફાઈ કરી શકે એવો ચપળ; અને લોંકડી કે શિયાળથી ખંધાઈમાં ચારચંદરવા ચઢે એવો આ નાર તડકાનું તદ્દન રાંક પ્રાણી છે. જોરાકની તંગીને લીધે એનું શરીર નખાઈ ગયું હતું, રખડપાટના થાકને લીધે

એનાં હાડકાં ભાંગી ગયાં હતાં ને લોહી સુકતાં નિર્બળ માનવી હતાશ બની જાય એમ એના જીવનમાંથી ઉદ્ધાસ ને જોમ અદૃશ્ય થતાં જતાં હતાં તાપ પણ માથું ફાડી જાય એવો પડતો હતો. જીભને લગડતી મૂકી એ દ્વારા પરસેવો નીતરતો રાખી એ ભોરણમાં જાડે જાડે હાંફતો પડ્યો રહેતો. એવામાં અચાનક હાકલા પડકારા થયા; ખંદૂકની ગોળીઓ ધાણી કૂટતી હોય એમ દડાદડ કૂટવા લાગી ને એની ઊંઘ ઊડી ગઈ. પોતાના સોળતીઓનાં કરુણ મૃત્યુની એને કલ્પના આવી. ભાંગ્યું તોય ભરુચ, એ કહેવત મુજબ થાક્યો હાર્યો પણ નીડર સેનાપતિના અભિમાને ઉશ્કેરાયેલો એ પણ પછાડતો, કરાંઝતો, શીણના ફાહા ઉડાડતો પૂંછડી પછાડીને ધૂળના ગોટા ઉડાડી ભોરણમાંથી બહાર ધસી આવ્યો; પણ આશ્ચર્યાચ્છ કેમકે એણે નહિ, તાપની ગરમી ને ઊની લૂ વડે એ શેકાઈ જવા લાગ્યો; પણ ભોરણમાં પેસી જવાની લીરુ વૃત્તિ એને પાછા પગ ભરાવે તે પહેલાં એના આત્મ-અભિમાને એને દોર્યો. એનો કાળ એને ખેંચી ગયો ને એણે અવાજ આવતો હતો એ તરફ ડાંફા ભરવા માંડી.

પણ પહાડ જેવા હાથીને નાનકડું મચ્છર જીવલેણ શત્રુ છે, એમ નારને ઉનાળાની અસહ્ય ગરમી ઘાતક નીવડે છે. ક્રોધના આવેશમાં એ થોડે દૂર ગયો નહિ હોય એટલામાં એને ચકરી આવી ને ચારે પગે ઉછળેલો એ પોતાની છલંગ પૂરી થાય તે પહેલાં તમ્મર ખાઈને પડ્યો અને થોડા તરફડાટ અને ગળામાંથી એની કરાંઝવાની મૃત્યુ-ચીસો પછી એના પહોળાં થઈ રહેલાં જડખાં નાનાં પક્ષીઓની ચાંચોના ઝોલા ખાંચાં ફાટ્યાં રહ્યાં.

વનરાજ-કેસરી

અંધારી રાતના પાછલા ષોષડિયે ગીરથી એક ડુંગરગાળીના કોતરની લેખડમાં નાનકડી બોડની અંદર એક સિંહણુ લાંગી થઈને પડી હતી. તેની બાજુમાં ત્રણ બચ્ચાં પડ્યાં પડ્યાં ચસ ચસ ધાવતાં હતાં. તેમની ઝીણી આંખો હળુ સૂર્યના અજવાળાં ભેઈ શકી ન હતી. બંધ આંખો, પીળા પટ્ટા ને નાનકડું શરીર લઈને અવતરેલ આ બચ્ચાં બે દિવસમાં તે અંધારે પણ ઓળખી શકે એટલી શક્તિ મેળવી શક્યાં હતાં. સિંહણુમાતાનું ધાવણુ તેમને પૂરતું પોષણ આપતું અને સિંહણનું દૂધ સોનાનું વાસણ કે તેના બચ્ચાં સિવાય કોઈ ભરવી શકે નહિ એવું શક્તિભર્યું પયપાન તેમના જીવનને તાજગી આપી રહેતું. હાથોહાથ સૂઝે નહિ એવું ઘોર અધારું ને બંધ આંખો છતાંય માતાનાં સ્તન પોતાના નાકની ગરમાઈ એ તેઓ શોધી લેતાં.

એક નાના બચ્ચાંને નાક વડે પોતાની બાજુમાં જ પોતાના જેવાં જ બીજાં બે શરીર રવડતાં લાગ્યાં. એ તેની બે નાની બહેનો હતી. તેઓ પણ ભૂખી થતાં ઘુઘવાટ કરતી, પોતાના ખોરાકમાં લાગ પડાવતી અને પચપાનમાં હરકત કરતી. આ બે બહેનોને તે પોતાના માથા અને પંજા વડે દૂર ધકેલી મૂકતો અને કોઈ વખત ધૂરકીને બટકાં પણ ભરી લેતો. એક વખત તો પોતાના પાછલા પગ ઉપર ઊભો થઈ જતાં ગલોટિયું ખાઈ ગયો અને બાજુ પોતે ફાઈ વસ્તુ સાથે અથડાયો હોય એમ તેને લાગ્યું. મનુષ્ય-બાળ જેમ પોતાની આંખ અને જીભ વડે દરેક વસ્તુ સમજી શકે છે તેમ સિંહબાળ પોતાની આંખ કરતાં નાક વડે વધુ સમજી શકે છે. તેની સુગંધે તે આકર્ષાયો. માંસ તો તેણે કદી ચાખ્યું ન હતું, પણ ત્યાં પડેલા હાડકાંને તેણે ચાટી જ્યાં.

આ નવી વસ્તુનો સ્વાદ તેને આકર્ષી રહ્યો અને અડધો ભયમાં ને અડધો આશ્ચર્યમાં તે પોતાના પગ ઉપર ઊભો થઈ ગયો. એટલામાં સિંહજી ગુફામાં આવી પહોંચી. તેણે પોતાના જડામાં પકડી આણેલા ખોરાક પડતો મૂંડી ઘુઘવાટ કર્યો ને બચ્ચાંને ગરહનથી પોતાના મોંમાં પકડી બોડના ખૂણામાં જ્યાં તેની નાની બે બહેનો પડી હતી ત્યાં મૂક્યું, અને ત્રણે ભૂખ્યાં બચ્ચાંઓને ધરરાવવા તે લાંબી થઈને સૂતી, પણ તેની બે પીળી માંજરી આંખો તો બોડના મોં સામે ચોકી કરતી હતી.

આખા દિવસના કામથી થાકેલી મા રાત્રે જિંઘ ત્યજીને પણ બાળકની પૂરતી કાળજી લે છે, તેમ આખી રાત શિક્ષા-

રની શોધમાં રખડીને આવેલી સિંહણે, પોતે થાકી ગઈ હતી છતાં બચ્ચાંઓને ધવરાવ્યાં. પછી પોતાની ખરબચડી જીભ વડે ચાટીને સાફ કર્યાં. બચ્ચાંઓએ ધરાઈને સંતોષનેા ધુરરાટ કર્યો ને પછી ઢડા જેવાં બની એક બીજાની હૂંફમાં ત્રણે લપાઈને સૂતાં. એટલામાં સિંહણ એકદમ છલંગ મારીને ફૂટી અને એવી ધૂરી વાઈને તેણે પંજે ઉપાડયો કે બચ્ચાંઓનેા બાપ શાહૂંલ પિતૃવાત્સલ્યથી બચ્ચાંને જેલ કરાવવા આવેલો તે જીવ લઈ ને નાસી છૂટયો.

ફૂતરી જેમ ઘણી વખત ભૂખી હોય છે ત્યારે પોતાનાં નાનાં કુરકુરિયાંને મારી ખાઈ જાય છે, વાંદરો જેમ પોતાનાં નાનાં બચ્ચાંને મારી નાખે છે, તેમ સિંહ પણ પોતાનાં નાનાં બચ્ચાંને મારી નાખતાં અચકાતો નથી, એ સિંહણ જીભથી હોવાથી સિંહને કદી પોતાના નાનાં બચ્ચાંઓ પાસે હૂંફવા દેતી નથી. જ્યારે બચ્ચાં જોરાવર થાય ને મા સાથે શિકાર કરવા પહેલવહેલાં બહાર નીકળે ત્યારે જ બાપ તેમને જોઈ શકે છે.

શાહૂંલની આ પ્રદેશમાં હાક વાગતી. તેના જેવો શિકારી સિંહ ભાગ્યે જ બીજો કોઈ ત્યાં વિચરી શકતો, પણ સિંહણ પાસે તે લાચાર બની ગયો. પોતાની ભૂલ તેને સમજઈ કે તરતની વિચાએલ સિંહણ જીવલેણ ઝનૂન દાખવે છે; એટલે તે ગુપચુપ ખસી ગયો અને ત્યાંથી અર્ધા માઈલ ઉપર પાણીના ધરાને કાંઠે ગીચ ઝાડી હતી ત્યાં આવીને સૂતો.

નવમે દિવસે કેસરી અને તેની બેડ બહેનોની આંખો

ઊઘડી અને સુષિની લીલા નીરખીને તે ફૂદાફૂદ કરવા લાગ્યાં. તે પછી સિંહણ પોતાના શિકારેથી દી ઊગ્યા પહેલાં બોડમાં આવી પહોંચવાની તકેદારી રાખતી. શિકાર મળે કે ન મળે, તોય બૂખી બૂખી એ પોતાનાં નાનાં બચ્ચાં-ઓની ચિંતાએ ઘેરાઈને જરાય મોડું ન કરતી. તેને ભીતિ હતી કે, દેખતાં થયેલાં બચ્ચાં રખેને દોડતાં દોડતાં બોડમાંથી બહાર નીકળી આવે ને ફૂતરા કે માણસની નજરે પડે તો તેમનું આવી બને; એ ભીતિ તેના કાળજામાં ઊંડી ઊંડી બેસી ગઈ હતી.

બે મહિનામાં તો બચ્ચાં ખૂબ મોટાં થઈ ગયાં. સિંહણ જ્યારે શિકારેથી પાછી ફરતી ત્યારે તેમને બોડની બહાર તેની રાહ બેતાં ઊભેલાં બેતી. પોતે તેમના માટે હાડકાં ને માંસના ટુકડા ગુફામાં રાખી મૂકતી તેને બચ્ચાં ચાટતાં ને એક બીજા બેડે ઘુઘવાટ, ગેલ અને મજા કરતાં થાકી જતાં ત્યારે ઊઘડાં પડતાં. ઊંઘ હરેક નાનાં બચ્ચાંઓને ઉછેરે છે અને શક્તિ આપે છે, તેમ આ નાનાં બચ્ચાં શરીર અને બળમાં વૃદ્ધિ પામતાં હતાં.

એક સવારે સિંહણ કાંઈ શિકાર સાથે લાવ્યા સિવાય વહેલી પરોઢમાં બોડ તરફ પાછી ફરી, ને અંદર પ્રવેશ્યા સિવાય બહાર લાંબી થઈને સૂતી. નાનાં બચ્ચાં દોડીને તેને ધાવવા વળગ્યાં તેવી જ તે ફૂંદીને ઊભી થઈ ગઈ અને આગળ ચાલવા લાગી. બચ્ચાં પણ તેની પાછળ ઊપડ્યાં. બસેંક વાર દૂર જઈ ને તે બેસી ગઈ. બચ્ચાંઓ ખૂબ મુજબ થયાં હતાં, તેથી સિંહણને બેઠેલી બેઠ યાનંદમાં આવીને

ધાવવા માટે તલખ્યાં, પણ એટલામાં તો સિંહણ ફરી ઊભી થઈને આગળ ચાલવા લાગી. બચ્ચાંઓ પણ માનો સંકેત સમજી ગયાં હોય તેમ તેની પાછળ પાછળ ઊપડ્યાં. આ રીતે સિંહણ પોતાનાં બચ્ચાંઓને સ્થળાંતર કરાવવાના ઇરાદે પાંચેક માઈલ દૂર ઘાટી ઝાડીમાં અંધારું ખૂબ હતું ને છોડવા છતાં ઝાડોની મોટી વાડ હતી તેવી સુરક્ષિત હરિયાળી ભૂમિમાં, શાફૂંલ બૂખ્યે પેટે લાંબો થઈને પડ્યો હતો ત્યાં દોરી લાવી.

બચ્ચાંઓને જોતાં જ શાફૂંલ આનંદમાં આવી ગયો અને ઊભો થઈ પૂંછડું પછાડી ફાળ ભરતો દોડી આવ્યો. સિંહણ બચ્ચાંને કાંઈ થાય તો શાફૂંલ ઉપર તૂટી પડવા પોતાના નહોર તૈયાર કરી ઊભી રહી, પણ શાફૂંલ તો પોતાનાં બચ્ચાંને નાચતાં જોઈ ખુશી થતાં તરતજ ચાલ્યો ગયો અને આ રીતે સિંહણે પોતાનાં બચ્ચાંઓને તેમનાં પિતાના દર્શન કરાવી, જે ભીતિ હતી તે ટાળી. પછી તો બચ્ચાં સિંહની ઉપર પણ કૂદાકૂદ કરીને રમતાં અને એ રીતે કુટુંબ મોજમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યું.

ઉનાળાની ધખધખતી રેતી તેમના કુમળા પંજ શેકી નાખતી ને ઉઘ તડકાની તવ તેમની આંખો ઝીલી શકતી નહિ, તેથી શીળે છાંયડે પડ્યા રહેવા સિવાય દિવસમાં તો આ બચ્ચાં કાંઈજ કરતાં નહિ. સિંહ તડકાનું રાંક પ્રાણી છે, એટલે સાંજ પડતાં શાફૂંલ શિકારની શોધમાં જવા ઊઠ્યો. સિંહણ તરફ તેણે ધુધવાટ કર્યો, એટલે સિંહણ પણ શિકારે જવાનો વખત થયો સમજીને ઊભી થઈ, પણ બચ્ચાંઓને

આવે સ્થળે રેઠાં મૂકીને જતાં તેનો જીવ ચાલ્યો નહિ, તેથી થોડે દૂર જઈ તે ઊભી રહી. બચ્ચાંઓ પણ માની ગેરહાજરી વેઠવા તૈયાર ન હોય તેમ તેની પાછળ ઊપડ્યાં ને જરા જરા ગરમ ધૂળથી દઝાતું હોવા છતાં તેની હરકાર કરી નહિ.

શરૂઆતમાં એ કલાક તો તેઓ છાંયડાવાળી ઠંડી જગ્યામાં ઘણી ચૂપકીથી સામે પવને રખડ્યાં, એટલે પવન તેમને શિકારની ગંધ લાવી આપે. ફરતાં ફરતાં તેઓ દસેક માઈલ નીકળી ગયાં. સિંહ એટલી ચૂપકીથી ને ત્વરાથી ચાલે છે કે માઈલોના માઈલોની મુસાફરીનો તેમને ખ્યાલ આવતો નથી.

એ બહેનો થાકી જવાથી લાંબી થઈને પડી અને નાનો કેસરી પણ એટલો થાકી ગયો હતો કે તેને પણ વિરામ લેવાની ઇચ્છા થઈ.

તેના પગ લાંબી મુસાફરી માટે ટેવાયેલા ન હોવાથી તેનામાં તાકાત રહી ન હતી. સિંહણ પોતાના બચ્ચાંને બેસી ગયેલાં જોઈ નજીક આવીને નિરુપાયે લાંબી થઈને પડી, એટલે કેસરી પોતાના પંજ ઉપર પોતાનું માથું ટેકવી કાન અને નાકને સરવા કરી, રમતનું ચિહ્ન કે અવાજ બાળવા તત્પર બની રહ્યો. તેઓ એકાદ કલાક ત્યાં રોકાયાં એટલામાં સિંહણે તેમને ધવરાવ્યાં. તાજા ખોરાકથી સ્ફૂર્તિ અનુભવી તેઓ થાકને વીસરી ગયાં ને મસ્તીમાં ચડ્યાં; એટલે શાહૂંલ અને સિંહણે આગળ મુસાફરી કરવાની ઇચ્છાએ ચાલવા માંડ્યું ને બચ્ચાંઓ પણ તેમના ડગલે ડગલું મૂકી પાછળ ઊપડ્યાં.

કલાકેક પછી તેઓ એક માઈલેક લાંબા ડોતરમાં આવી પહોંચ્યાં. ઠેર ઠેર પાણીના ખાડા ભર્યા હતા. સિંહણ પોતાનાં બચ્ચાંઓને આરામ આપવા ત્યાં રોકાઈ, એટલામાં શાદ્દંદ કલાકની ફેરી મારી આવ્યો ને જમીન સરસો લાંબો થઈને સૂતો. ઘડી પહેલાં જે વિકરાળ અને શક્તિશાળી દેખાતો તે ફૂંતું ગાદલું હોય તેમ તદ્દન નરમથોસ જેવો થઈને જમીન સરસો પડ્યો હતો.

પાસે જ સિંહણ તેની લગોલગ સૂતી હતી અને તેની અપળ આંખો ખીણને નાકે તાકી રહી હતી, એટલામાં તેને કોઈ નવી જ ગંધ આવી. ઘડીકમાં તે ગંધ બંધ પડી ને પાછી એકદમ જોરથી ચોમેરથી આવતી હોય તેમ તેને લાગ્યું. સિંહણ બચ્ચાંઓ માટે જે જોરાક લાવતી તેના જેવી જ આ ગંધ કેસરીને લાગી; પણ આ ગંધ તેથી જરા વધુ સતેજ હોય એવું કંઈક તેને લાગ્યું અને તેના નાનકડા શરીરમાં ભયની એક ધ્રુજારી આવી ગઈ.

આ જોરાક સજીવ હોઈ તેના શરીરમાં ઉખાલયું લોહી વહેતું હોય એવી એ ગંધ તેને અગાઉ કદી આવી ન હતી, અને એ ગંધ ઉપરથી જોરાકને કદી જોયો પણ ન હોય છતાં તેના નાનકડા મગજને જાણે ભયના ભણકારા વાગતા હોય એમ તેણે માતાના પડખાનું શરણ શોધ્યું ને લપાઈને માથું નીચું કરી જમીન સરસો થઈને ગુપચુપ બેસી તેના માખાપ પેઠે તે શાંત થઈ ગયો; કારણકે સિંહ અનુભવ કરતાં પ્રસંગે ઉપરથી જ શિકાર કરવાનું વધુ શીખે છે. આજના પ્રસંગે તો બચ્ચાંઓને માખાપ-બન્ને શિક્ષકો

સાંપડ્યાં હતાં.

થોડી પળ પછી શાર્દૂલ ઊઠ્યો અને પોતે જે રસ્તે આવ્યો હતો તે રસ્તે પાછો ગયો, પણ સિંહણ તો ગુપ્તગુપ્ત શાંત ચિત્તે ત્યાં પડી રહી. નાનાં ભર્યાંઓએ પણ માનું અનુકરણ કર્યું. અઘાં કલાક પછી ભેખડ ઉપર થઈને તે ગંધ પસાર થતી હોય એમ લાગ્યું, કારણકે શિકારીઓની એક ટોળી શાર્દૂલની ગંધે એ તરફ ઊતરી આવીને પસાર થતી હોય એમ સ્પષ્ટ અનુમાન થતું હતું.

શાર્દૂલ ભેખડની બીજી બાજુએ ઉપરવાસ પોતાનું કાર્ય પતાવતો હતો, પણ શિકારીઓને એ ત્યાં હોવાની ખાતરી ન હતી. તેઓ અઘોંક માઈલ શોધમાં આગળ ગયા અને ચોમર તાકી રહ્યા. પવન ઉપરવાસનો હોવાથી સિંહણની ગંધ તેમને પહોંચી ન હતી, પણ તેમની ગંધ હેઠવાસે બીજામાં પડેલી સિંહણને જલદી પહોંચી ગઈ. પ્રવાસની તૈયારી કરતી સિંહણ અને ભર્યાં આ સખત આવતી ગંધથી ફરી પાછાં ચૂપ બનીને બેસી ગયાં. એટલામાં જંગલ ગાળી ઊઠ્યાં; વૃક્ષો ખખડી ઊડ્યાં ને જળ ખળળી ગયું એવી લયંકર ત્રાક સાંભળાઈ અને ધરતી ધણેણી ઊઠી હોય એમ લાગ્યું. જંગલના જનાવરો લયલીત બની નાસભાગ કરવા લાગ્યાં અને એટલા અંધારામાં એવા નાઠેલા ટોળાંઓની ખરીઓના પડછંદા તેમની નજીક આવતા સંભળાયા. સિંહણ એક જ પળમાં ઊઠી, ઊભી થઈ, સહેજ નીચી નમી ને ભર્યાંઓ કાંઈ સગજે તે પહેલાં તો હવામાં ઊછળી ને એક આછા દેખાતા ઓળા ઉપર તૂટી પડી. ઓળાના

પગની લાતો સિંહણુને વાગે તેટલામાં તો સિંહણે તેના માથા ઉપર પંજે મારી તેની ગરદનમાં તેના તીક્ષ્ણ દાંત ઊંડા બેસારી દીધા હતા.

બચ્ચાંઓના ઉત્સુક લેબમાં ઝનૂન ઊભરાયું ને તેઓએ દોડીને મૃત આખલાના ભાગોની ખેંચતાણુ કરવા માંડી. તીક્ષ્ણ દાંતો મજબૂત આમડું ઢાપી શકે નહિ, તેથી સિંહણે કૂણો ભાગ બચ્ચાંઓને કાઢી આપ્યો, એટલામાં શાદ્રંલ આવી પહોંચ્યો.

પોતાનો ખોરાક ખાઈને બચ્ચાંઓ ધરાઈ રહ્યા હોય એમ લાગ્યું એટલે શાદ્રંલ તેમને તે કોતરમાંથી બહાર દોરી ગયો અને સંતોષની ધીમી ધુધવાટીના પાછંદા બીણોમાં એમ્બેર પથરાઈ રહ્યા, કારણકે સિંહ શિકારની વખતે ઝઝંના કરતો નથી. તે વખતે તો તેનું લક્ષ શિકાર ઉપર જ હોય છે; પણ ધરાઈને મારણુ ક્યાં પછી જ તે સંતોષાઈને ઝઝંનાઓ કરે છે. રસ્તે આવતા ધરામાંથી શાદ્રંલે અને સિંહણે પાણી પીધું તે જોઈ બચ્ચાંઓએ પાણીમાં જીલ બાળીને થોડો લખલખાટ કર્યો, કેમકે ખોરાકમાં આવેલ આરાશ ને લોહીને લીધે તેમને પણ તરસ લાગી હતી. પાણી પીતાં શીખ્યાને હજી આ તેમને બીજો જ મહિનો હતો; તે પહેલાં તો તેઓ ધાવતાં હતાં.

પોં કાટતાં પહેલાં તેઓ ઝાડીમાં પહોંચી ગયાં ને આજો દિવસ આરામ લેવા ત્યાં છુપાઈને સૂઈ રહેવાય એવી વગ હોવાથી જઈને પડ્યાં.

આ તે રીતે રાતોની રાતો ફરીને તેમણે માળાપ સાથે

શિકાર ખેડ્યા. કોઈ કોઈ વખત પચાસ પચાસ માઇલોના ફાગટ ફેરા પણ પડતા ને તે વખતે પાણી અને ઊરાકના પણ સાંસા પડતા. આ રીતે બે મહિના બરાબર શિકારમાં સાથે ફર્યા પછી બે બચ્ચાંઓ ધાવવા માટે નજીક આવતાં તો સિંહણ તેમને પંજે બતાવી દૂર રાખતી અને બીજા બે મહિના પછી—તેઓ છ મહિનાનાં થયાં ત્યારે તો તેમને સૂવા માટે પણ નજીક આવવા દેતી નહિ, ને એ રીતે ધીમે ધીમે પોતાની બતની સાંભાળ લેવાની તેમને ફરજ પાડી. આથી બે મહિના પછી જ્યારે ઓચિંતી આકૃત આવી પડી ત્યારે તેમને જરાય વસમું લાગ્યું નહિ.

એલું બચ્ચું કે, એક વખત ખૂબ રખડવા છતાં શિકાર મળ્યો નહિ, એટલે સંધીનું એક બાળધું પડ્યું હતું તેના મુવાડા તરફ તેમણે નજર નાખી. સાર્દલ સહુને ત્યાં ઢોરી લાવ્યો. પોતાની ડુનેહ મુજબ સિંહણ અને બચ્ચાંને પવનની હેઠવાસ રાખી શાર્દલ ઉપરવાસ તરફ ઉપડ્યો. સિંહણ બચ્ચાં સાથે લપાઇને બેસી ગઈ. સિંહની ગંધ આવતાં જ બાળધું બળભળી ઊઠ્યું. વાછડા ભયભીત બની ચારે પાસે ઊછળ્યા ને જીવ બચાવવા પવનની દિશામાં નાસી છૂટ્યા. લાગ જોઈને બેઠેલી સિંહણે એક આખલો ઝડપી લીધો ને કેસરી તથા તેની બહેને એક વાછડો પાડ્યો. સિંહે પણ પોતાનો ભક્ષ મેળવી લીધો. અંધારી રાત હતી એટલે કોઈ પાછળ નહિ આવે એમ તેમણે માનેલું; પણ કેસરીએ પોતાની પાછળ થતા હાકોટા સાંભળ્યા અને ઢોરની વાસ સાથે બીજી વિચિત્ર વાસ ભળેલી તેને જણાઈ, એટલે તેઓ

ત્યાંથી જોરાકને ખાંધોલે ચઢાવી નાસી છૂટયા અને દૂર જઈ
મારણ કર્યું. પાંચેક માઈલ રખડો તેઓ ઝાડીમાં પહોંચ્યાં.
ત્રણેક કલાક દિવસ ચઢ્યો હશે તે વખતે સિંહણે ઓચિંતી
ત્રાડ નાખી, તે સાંભળી બચ્ચાં ઝબકી ઊઠ્યાં, અને શાર્દૂલ
પોતાનું વિકરાળ માથું ઊંચું કરી સામા પવને નસકોરા
કુલાવી ગંધ પારખવા લાગ્યો. કેસરીને શિકાર કરતી વખતે
જે ગંધ આવેલી તેવી જ પણ વધુ નજીક એ ગંધ આવતી
હોય એમ લાગ્યું. માંસ, વગડાડે જનાવર કે કૃતરાઓની
ગંધ તો તેને સુસાધ્ય હતી, પણ આ તો ભયંકર વાસ હતી
અને તે વાસને લીધે તેના મગજમાં ભયની આગાહી આવી
ગઈ. આવી ગંધ સામે પડકાર કરતો તે વારંવાર ઉત્સુક
બની સામા ડગ ભરતો, પણ આજે તેણે ગુપચુપ નાસી
જવામાં ડહાપણુ માન્યું, ને કેતરોની વચ્ચે ઊંચું ઘાસ
હતું તેમાં સરી જવા પગલાં ભર્યાં. સિંહણ અને બચ્ચાં
પાછળ દોડ્યાં. તેઓ ઝાડીમાંથી બહાર નીકળ્યાં કે તરતજ
ભેખડ ઉપરથી માણસોનો ગોફીરો, રીડ અને ચાહકા સંભ-
ળાયા; અને ધડ ધડ એ અવાજ દૂર અને નજીક સંભળાયા.
તેમના માથા ઉપર થઈને મધમાખીઓના ટોળા જેવું
ગણગણતું કાંઈક સરી જતું તેમને લાગ્યું. એક ગોળી શાર્દૂ-
લની ચામડીને ઘસાઈને સરકી ગઈ, પણ બીજી ગોળી
સિંહણના ખભામાં પેસી ગઈ. આથી તે એકદમ છંછેદાઈ
ગઈ અને જીવ ઉપર આવી જઈ નવાતિયા કરી સામી
છાતીએ હલ્લો ખાળવા ઊભેલા નરવીર પેઠે દુશ્મનો સામે
ત્રાડતી ઊભી રહી; ને મોં આડે પંજે ધર્યો. ભયંકર ત્રાડ

નાખતા શાફ્ટે પચાસેક વાર દૂર ઊભેલા ઘાસમાં પોતાના પરિવાર સાથે ઘૂસી જવાનું યોગ્ય માન્યું. સિંહણ ભારેવાઈ (સગભાં) હતી તેથી પોતાને થયેલ ઘાને લીધે ઉતાવળી ચાલી શકી નહિ. વળી ઘાસ દશેક ફૂટ દૂર હતું, એટલામાં બીજા ગોળી આવીને તેના ગળા સોંસરવી ચાલી ગઈ, છતાં ઝપટ કરીને ઘાસમાં વીશેક ફૂટ દૂર બીજાઓ હતાં ત્યાં તે પહોંચી ગઈ અને કાન ઊંચા કરી, હોઠ પીસીને કેસરીએ કદી નહિ જોઈ હોય એવી આગ ઝરતી વિકાળ આંખો વડે ડારતી તે લાંબી થઈને જમીન સરસી બેસી ગઈ.

ખુદ્દા મેદાનમાં થઈને એક શિકારી દશેક વાઘરી સાથે આવતો દેખાયો. શિકારી ઘાસને શેઠે આવી પહોંચી અંદર પેસવા ગયો તેવી જ સિંહણ તેની તરફ ધીમે ધીમે ઢસડાઈને આગળ વધી. દશેક વાર એ રીતે આગળ વધ્યા પછી શિકારીઓ તેને જોઈ રહ્યા છે એમ માની તે નિશ્ચેતન જેવી બની રહી. એટલામાં શિકારી અને વાઘરીઓ તેની છેક નજીક આવી પહોંચ્યાં.

તેઓ આઠેક ડગલાં દૂર રહ્યા ત્યાં તે સિંહણ આચિત્તી છલંગ મારીને તેમના ઉપર તૂટી પડી. દશ નહોરના પંજાની થપાટે શિકારી તૂટીને ઢગલો થઈ ગયો અને તેનું ગળું ચિરાઈ ને છૂંદો થઈ ગયું. સિંહણ ઝનૂની બની તેના ઉપર ચારે પગે ઊભી રહી ને તીક્ષ્ણ દાંતો વડે તેનું આખું શરીર પીંખી નાખ્યું. એટલામાં ગોળીનું ઝેર વ્યાપી જતાં તે નિર્જીવ બની તેના ઉપર પડી. વાઘરીઓ તો જીવ લઈને નાસી છૂટ્યા. શાફ્ટે ત્રાડ મારી, તે

સાંભળતાં વાઘરીઓના પગ ભાંગી ગયા, છતાં જીવ બચાવવા તેઓ નાસી છૂટ્યા. એકે જતાં જતાં ખંદૂકનો અવાજ પણ કર્યો.

ખંદૂકના અવાજથી શાહુલ પાછો વળી ગયો ને સિંહણુ અને શિકારી પડ્યા હતા ત્યાં આવી સિંહણુને મરેલી જોતાં નિરાશામાં ડોકું ધુણાવ્યું ને ભારે હૈયે ગાઠ જંગલ તરફ ચાલવા માંડ્યું. કોઈ સ્થળે પોતાના અંગના માણસનું મૃત્યું થાય એ સ્થળ જેમ અળખામાણું થઈ પડે તેમ તેને આ સ્થળ જલદી તજી દેવાનું યોગ્ય લાગ્યું. કદાચ ભયની લાગણી પણ હોય ! બચ્યાં પણ તેનો પાછળ ઊપડ્યાં. છેવટે ધરતી ખદખદી ઊઠે એવા બળતા બપોરે પંખ શેકાઈ જતા હતા ત્યારે એક કોતરમાં આવી તેઓ લપાઈ ગયાં.

આ રાત્રે શાહુલ શિકારે ગયો નહિ, પણ તેણે આખી રાત બચ્યાંઓને લઈને મુસાફરી ચાલુ રાખી, આઠેક માર્ગે દૂરના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં સ્થળાંતર કર્યું; કારણકે બપોરે તેઓ પડ્યાં હતાં ત્યાં માનવી અને ઢોરની મિશ્ર ગંધ આવતી હતી અને એવા સ્થળે બચ્યાંઓને રાખવામાં તેને સલામતી લાગી નહિ. જોખમ ખેડીને એવા શિકાર કરવા કરતાં દૂર દૂર ચાલ્યા જવામાં તેને ડહાપણુ દેખાયું.

ખીજે દિવસે તેઓ કુષાતુર બની ગયાં હતાં. સૂર્યોસ્તને એ કલાકની વાર હતી એવામાં એક બાળધું આવીને નદીને કાંઠે પડ્યું. શિકાર માટે દૂર દૂર ભટકવા કરતાં ઓછી મહેનતે જો શિકાર અહીં જ મળી જતો હોય તો થોડો વધુ વખત બૂખ વેડી લેવાને ઇરાદે તે એક હેઠવાસ આવેલા

કેાતરમાં લપાઈ ને બેઠો. રાત ઠરી એટલે બાળકું કાંઠે ચરવા માંડ્યું, એટલે તેમણે ધીમે પગલે સામે પવને આગળ વધવાનું શરૂ કર્યું. છેક નજીક તેઓ આવ્યાં, એટલામાં ગંધથી ભડકી બેઠેલા વાછરડા ને બળદો પોતાનાં મોં બચાં કરી બેબાકળા બની ચોમેર તાકી રહ્યા ને માથે પૂંછડું લઈ નાસી દૂટે તે પહેલાં તેો શાદૂંલે છલંગ મારીને શિકાર પાડ્યો. કેસરી અને તેની બહેને પણ એક વાછડો પોતાના બેર ઉપર તેની માની શિખવણી મુજબ હલ્લો કરીને ઢાળી દીધો હતો.

બચાંઓએ પોતાનો શિકાર પોતાની બંતે કર્યો હતો. એટલે ભાગ્યશાળી હતાં, નહિ તો આજ તેમને ભૂખ્યા રહેવું પડત; કેમકે શાદૂંલે તેના ખોરાકમાંથી કેસરીએ બટકું ભર્યું ત્યારે એવી ઘૂરી વાઈ કે કેસરીને ખસી જવું પડ્યું હતું. આજના શિકાર ઉપરથી તેને શીખવાનું મળ્યું કે માના શિકારમાંથી પોતાને ભાવતું ખાવાનું મળતું તેમ હવે ખાપ આપે તેમ ન હતું, અને શિકાર કરતી વખતે ખૂબ સાવચેતી અને શકિત બળવવાનો પાઠ તેને ભવિષ્ય માટે ઉપયોગી થઈ પડ્યો. આ પછી તેમણે શાદૂંલની દેખરેખ તળે શિકાર કર્યા ત્યારે પોતાનો શિકાર પોતે બંતે જ મેળવી લેવા માંડ્યો.

ચારેક મહિના પછી બચાં વરસેક દિવસનાં થયાં, એટલામાં એક વખત તેમણે એ નદીના સંગમ ઉપર— દોઆબમાં એક શિકાર કર્યો. ભરખ ઘણો થયો હતો. પરાઠ થવાની તૈયારી હતી, એટલામાં એકાદ માઈલ દૂરથી

એક બીજા સિંહની ગર્જના સાંભળાઈ અને તે પછી થોડી વારે ભય, દુઃખ ને દર્દના આજ્ઞાવલયો બીજા સિંહનો ધુવવાટ સાંભળાયો.

શાર્દૂલ એકદમ થંભી ગયો. તેની કેશવાળી ઝણઝણી ઊડી. તેણે એ આજ્ઞાવલરી ધૂમ સાંભળી. પડછંદા પડયા ને ફરી અવાજ આવ્યો. તેના જવાબમાં કેસરીએ કઠી સાંભળી ન હતી એવી અનૂન અને શૌર્ય ઊભરાતી ત્રાડ શાર્દૂલે નાખી. પોતાની મા જીતતી હતી ત્યારે કેસરીએ શાર્દૂલને ત્રાડ નાખતાં સાંભળેલો, પણ પછી તરત જ તે ઊંઘવા માટે ઝાડીમાં ચાલ્યા જતાં; પણ અત્યારે તેનું રૂપ ફરી ગયું હતું. તેણે ઊંઘવા જવાને બદલે બીજો માર્ગ લીધો. તેની કેશવાળી ઊભી થઈ ગઈ અને માથું ઉછાળતો તે અવાજની દિશામાં છલંગો મારતો ઊપડ્યો. તે સમજી ગયો હતો કે પહેલી ગર્જના તે પોતાની સહચરી મેળવવા માટે કરેલી જીતની હતી અને બીજો ધુવવાટ હારેલા સિંહનો દુઃખ-દર્દ ભયો હતો.

શાર્દૂલને પણ એકલવાયું જીવન ગમતું નહિ. અને સહચરીની અંખના તેને થયા કરતી. તેમાં તેને તક આપડી. તેણે વિજેતા સિંહને લડાઈનું આહવાન આપ્યું. તેની ત્રાડ થડકતા કાળજા સોંસરવી નીકળી હતી. મોં ખિલકુલ અંધ હતું, છતાં ત્રાડ ભયંકર હતી; ને ઊંડી હૃદયવેદનાભરી ત્રાડમાં અનૂન હતું.

બચ્ચાંઓ પણ સિંહની પાછળ ગયાં. થોડે દૂર એક ઝાડ તળે સિંહણ તેમની તરફ તાકીને બેઠી હતી ને તેની

ખાજીમાં કાળી કેશવાળીવાળો સિંહ શાદ્દલનું આહ્વાન
 ઝીલી મગફરીથી તેના તરફ જોઈ તૈયાર બની ઊભો હતો.
 શાદ્દલે તેને જોતાં જ ફરી ત્રાડ નાખી. તેની કેશવાળી ઊભી
 થતાં ડાલામથા કેસરીનો સ્ત્રીનો ફરી ગયો. ફીણ ઉડાડતો
 તે એકદમ ધસી ગયો. બન્ને લગોલગ થઈ ગયા. દરેક
 ડગલાનું અંતર હતું. બન્ને ધૂરકતા ને છલંગો મારવા તલપી
 રહ્યા હતા. પૂંછડું પછાડી ધૂળના ગોટા ઉડાડતા બન્ને એક
 ખીજાને દાબી દેવા તલપી રહ્યા હતા. કેસરી અને તેની
 બહેન દર ઊભાં રહી તાડી રહ્યાં હતાં. એવામાં બન્ને કૂદા
 અને એક ખીજાને ચોંટી પડી અફળાતા, અટવાતા, દડતા,
 પડતાઆખડતા દેખાયા. ફીણ ઊડતું હતું, ધૂળના ગોટા જામ્યા
 હતા ને ભયંકર વાતાવરણ જામ્યું હતું. એવામાં ઘેરેયા પેઠે
 આખા શરીરે રંગાઈ ગયેલા શાદ્દલે ઊભા થઈ પોતાની વિજય-
 ગર્જના કરી. ધીમે ધુધવાટો કરતો દુશ્મન ભય, ત્રાસ
 અને દહંથી અધમૂઆ જેવો પગ ઘસડતો પડ્યો રહ્યો. તેના
 ગળામાંથી લોહીના પુવારા ઊડતા હતા. શાદ્દલે તેનું કાળજી
 ચીરી નાખ્યું હતું. શાદ્દલ પણ આખા શરીરે ઉઝરડાઈ
 ગયો હતો, છતાં વિજયના મહમાં તેને એ ધાનું દહં
 સાડ્યું નહિ. તેણે ત્યાંથી ખસીને ફરી ગર્જના કરી ને સિંહણ
 તરફ જોયું ન જોયું કર્યું; એટલામાં સિંહણ ઉડીને ધીમે પગલે
 શાદ્દલ પાસે આવી, તેને સૂંધીને તેના શરીર સાથે પોતાનું
 શરીર લગોલગ અડાડી ઊભી રહી. શાદ્દલે પોતાનો પ્રેમ
 વ્યક્ત કરવા તેનું માથું જીલ વડે ચાટ્યું. તેણે આગળ
 ડગ લયોં ને સિંહણ તરફ પાછું વાળી જોઈને ચાલવા

માંડયું. સિંહણ તેની પાછળ ચાલી નીકળી. શૌચથી મોહીને પોતાના પાછળ સ્ત્રી ચાલી નીકળે એમાં શૂરવીરની મહત્તા લેખાય; એમ વિજય પામેલો શાર્દૂલ ગૌરવપૂર્વક સિંહણને દોરી ગયો. ઘવાઈને પડેલો સિંહ જીવન-મૃત્યુ વચ્ચે ઝોલાં ખાતો પોતાના નસીબને આધારે ત્યાં પડ્યો રહ્યો. તેની કોઈ એ દરકાર પણ કરી નહિ.

શાર્દૂલને હવે ઘા ઠયો ને દર્દ વધ્યું. તે એક ઝાડીના છાંયડે આવીને બેઠો. સિંહણે પાસે બેસી તેના ઘા ચાટવા માંડ્યા. કેસરી અને તેની બહેન હંમેશ મુજબ શાર્દૂલની સોડમાં લપાવા ગયાં ત્યાં તો શાર્દૂલે ધૂરકીને તેમને દર ધકકેલી મૂક્યાં.

કેસરીને ખ્યાલ આવ્યો કે હવે બાપ અને સાવકી મા સાથે રહીને શિકાર બેલી શકાયે નહિ. તેથી નવી સોબત જમાવી તેને પોતાનું જૂથ કરવાનું મન થયું. તેણે દર જઈ માબાપની રજા લેતો હોય તેમ વિહાય-ગર્જના કરી અને પોતાની બહેનો સાથે ત્યાંથી પાંચેક માઈલ દૂર જઈ જીવનમાં પડેલી જ વખત પગલર થવાની શરૂઆત કરી હોય તેમ પડાવ નાખ્યો.

એકાદ અઠવાડિયામાં તો તેને ત્રણ બાળ સિંહોની સોબત મળી ગઈ. તે બે કુટુંબનો વસ્તાર હતો. તેઓ બારેક મહિનાનાં હોય એવડાં દેખાતાં હતાં. થોડા જ વખત ઉપર તેમને તેમના માબાપોએ હાંકી કાઢ્યાં હતાં, કેમકે સિંહણ દર વર્ષે વિચાય છે, એટલે સિંહ અને સિંહણ પોતાના આગલાં બચ્ચાંઓને હાંકી જ કાઢે છે. જો કેસરીની મા મરી ગઈ

ન હોત તોપણ તેમને કાયમને માટે કાઢ્યાં ન હોત, તો છેવટે થોડા વખતને માટે તો રખડતાં મૂક્યાં જ હોત.

આ રીતે આઠેક સોબતીનું ટોળું જમાવી કેસરી ટોળાના બળ ઉપર મદાર બાંધી શિકાર ખેત્રવા લાગ્યો. દરેક ટોળામાં એકાદ મોવડી આગેવાન તો જોઈએ, એટલે કેસરીએ એ ટોળાના મોવડીપદ માટે પોતાની ભતતને યોગ્ય માનીને આગળ કરી.

તે રાત્રે તેમણે ચારેક હરણાં માર્યાં. ટોળામાંના એક બાળસિંહે પોતાના ભાગમાં એક હરણ ઉપાડ્યું, ને બીજાં-ઓએ ભેગો ભક્ષ કર્યો. થોડી વારે કેસરીએ પેલા એકલા લાગીદારના શિકારમાંથી બચકું ભર્યું, એટલામાં તેણે ગુસ્સે થઈને ધૂરડી ખાધી અને તેને પંજે માર્યો. કેસરીએ બાબુએ ખસી જઈ તેનો ઘા ચુકાવ્યો અને પછી ત્રાડ મારીને એવી થપાટ મારી કે પેલા ગલોટિયું ખાઈ ગયો. પોતાના આ વિજયના ગૌરવમાં તેણે પેલાનો ખોરાક ખેંચી લઈને ખાવા માંડ્યો. તેમાં કોઈએ વાંધો ઉઠાવ્યો નહિ. પેલા સિંહ તો જોઈ જ રહ્યો. આ રીતે તે ટોળાનો નાયક બની ગયો અને તેના વિજયથી આકર્ષાઈ એ ટોળામાંની એક સિંહણ તેની સહચરી હોય એમ તેની સાથે વર્તવા લાગી. તે શિકાર કરે ત્યારે તેની પડખે રહે, ને સૂવે ત્યારે તેની સોડમાં લપાય.

એક વખત કેસરીને પગમાં વાજેલું ત્યારે શિકાર કરી લાવીને તેને તે ખવરાવતી. આ રીતે બીજાઓને નાયકીપદ અને સહચરી માટે બખ્ખે લડાઈઓ લડવી પડતી ત્યારે

કેસરીને થોડી મહેનતમાં બન્ને વરતુઓ એકી સાથે સાંપડી-
એટલો એ લાગ્યશાળી !

વરસેક દિવસ સુધી તો તેમની ટોળીએ સાથે રહીને શિકાર કર્યો, પણ પછી બીજા સિંહો વચ્ચે હમેશાં ઝગડા ને લડાઈઓ થયા કરતી અને સિંહણો પણ યૌવનમાં પ્રવેશીને પોતાનો તરવરાટ દાખવતી. છેવટે કેસરીની એક બહેન ટોળામાંના એક સિંહ સાથે શિકાર કરવા ગઈ તે ગઈ. ફરી તેઓ ટોળામાં આવ્યાં નહિ. એકાદ અઠવાડિયા પછી તેની બીજી બહેન, જેને નાયકીપદ માટે કેસરીએ માર્યો હતો, તેની સાથે ટોળામાંથી છટકી ગઈ.

તે સાંજે અચાનક કેસરીને પોતે જન્મ્યો હતો તેવી શુક્રવાણા ડુંગરા અને કોતરોની યાદ આવી, અને ઓચિનું ત્યાં જવાનું મન થઈ આવ્યું જન્મભૂમિનું આકર્ષણ અદ્ભુત વસ્તુ છે. શિકારની ખોજ છોડી કેસરી માઈલો દૂર આવેલ ડુંગરાઓમાં બોડની શોધ માટે બેસડ્યો અને તેની પાછળ સિંહણ ચાલી નીકળી.

એક મોટી ધારના પેટાણમાં પોતે જન્મ્યો હતો તેના કરતાં ઘણી મોટી ને ઠંડી બોડ તેણે શોધી કાઢી ને પોતાની સહચરી લયહીન સાથે તે એક રાત ત્યાં નિરાંતે સૂતો,

પછી છએક માસ સુધી તેણે તે પ્રદેશમાં ચક્રવર્તી-પાતું ભોગવી શિકારની મોજ માણી, પણ એક રાત્રે લયહીન શિકારે જવા બોડમાંથી તેની સાથે બહાર નીકળી નહિ, તેથી તે પોતે એકલો શિકારે બેસડી ગયો ને એક રોજ લયહીન માટે લેતો આવ્યો.

શિકાર આપવા જેવો તે બોડના મોં પાસે આવ્યો. તેવી જ ભયહીન ત્રાડ નાખી ઘુઘવાટો કરતી તેની સામે ચિકરાળ બની ધસી આવી. સિંહ કરતાં સિંહણ વધુ ઝનૂની હોય છે. કેસરી તરત જ શિકારને ત્યાં મૂકીને ચાલ્યો ગયો અને દૂર ઝાડોમાં જઈને સૂતો. બીજા રાત્રે ભયહીન શિકાર માટે તૈયાર થઈને બહાર નીકળી ત્યારે કેસરી બોડ પાસે જતાં ગંધથી સમજી શક્યો કે પોતે બાપ બન્યો છે.

આ પ્રદેશમાં શિકારની ખેંચ રહેતી અને બચ્ચાંની કાળજીમાં ભયહીન સાવ અડધી થઈ ગઈ હતી. પોતે પણ દૂબળો પડી ગયો હતો. તે વખતે તેને પોતાની મા ચાદ આવી અને પોતાના ઉછેર માટે તેણી કેટલું સહન કરતી હતી તે તેની નજર સામે તરવર્યું.

બચ્ચાં મોટાં થયાં ત્યારે તેમને શિકાર માટે ભયહીન બહાર ખેંચી લાવી. તે વખતે તે ટશુમણુ દોડતાં-રમતાં રૂઢાંરૂઢ કરતાં હતાં. કેસરી ત્યાં ઊભો હતો, એટલામાં તેમને પશુની વાસ આવી અને તે સાથે, તેની મા સાથે તેમણે જે પ્રાણઘાતક હુમલો કરેલો તે બધું તેને સ્મરણપટે દેખાયું અને તેને ભયની એક ધીમી ધ્રુજારી આવી ગઈ. છતાં તેણે ભૂખથી રિબાતી સિંહણ અને ટળવળતાં બચ્ચાંની મમતાએ શિકાર માટે આગળ વધવું જારી રાખ્યું. બચ્ચાં આગળ વધી શક્યાં નહિ, એટલે સિંહણ પણ ત્યાં જ બેસી ગઈ. તેમને છાંયડામાં મૂકી પોતે ઢોરની વાસ આવતી હતી તે દિશાએ ઊપડ્યો. નજીક આવતાં તેણે તાપણાં સળગાવી ચોમેર ધૂમતા માણસો અને તેમની વચ્ચે સૂતેલાં ઢોરનું

બાળધું જોયું. એ બાળુએ ચોકિયાતોનો પડાવ હતો. પવનની હેઠવાસે બહુ જ સાવચેતીપૂર્વક તેણે આંટો માર્યો અને સાપની પેઠે ભોંય સરસો સરકતો દશોક ડગલાં દર જેટલો નજીક જઈને, નજીકના એક બળદ ઉપર એક જ છલાંગે ફેલી પડ્યો. તે સીધો તેની પીઠ ઉપર જ પડ્યો અને એક જ પળે તેની ગરહન પકડીને ખેંચી. બળદ તૂટી ગયો. તેની વાસે ભયભીત બનેલા બળદો અને વાછડા ભંચા પૂંછડાં લઈ નસકોરા કુલાવતા નાસાનાસ કરવા લાગ્યા, ને એક ચોકીદારને તો ખૂદ પણ નાખ્યો. અંધારી રાત્રે એકલો વિજેતા જેવો શાર્દૂલ શિકારની મોજ માણી રહ્યો.

એટલામાં દરથી હાકલા પડકારા થતા સંભળાયા. મશાલોનાં અજવાળાં પથરાયાં અને તે જોતાં શાર્દૂલને મોત જેટલો ડર લાગ્યો, પણ પેટમાં વ્યાપેલી ક્રુધા અને મોંમાં તાજ શિકારનું લોહી એની પીઠ થાબડતું હોય એમ એને બેદરકાર બનાવી રહ્યાં, અને પોતાની માએ શિકારી ઉપર હુમલો કરીને તેને મારેલો તે યાદ આવતાં પોતે એ રીતે તેમનો ઘાણ કાઢી નાખશે એવી હિંમત પણ આવી. સિંહને શિકાર ઉપરથી ઉઠાડવો એ જીવનું જોખમ છે. માણસો આવી પહોંચ્યા એટલે છુપાઈને ઊભેલા શાર્દૂલે છલાંગ મારી અને એક માણસને એક જ થાપો મારી, તેને એક જ ઝટકે પીઠ પર નાખી છલાંગો ભરતો તે નાસી છૂટ્યો અને તે દિવસે પોતાના કુટુંબ સાથે નવા લક્ષ્મી મિજબાની તેણે ઉડાવી.

મનુષ્યનું લોહી તેમણે પહેલવહેલું આજ્યું અને તે મીઠાશે તેના જીવનને હોડમાં મૂકી દીધું. માણસના લોહીનો

સ્વાહ તેને અકરાંતિયા બનાવવા કરતાં જોખમ ખેડવા લલ
ચાવી શક્યો. અને એ રીતે મનુષ્યલક્ષી થયેલો. કેસરી
ભયંકર સાહસ ખેડતાં અનેક શિકારીઓની ગંધે આફતમાં
ઘેરાઈ જવા લાગ્યો. છેવટે એવા એક હલ્લામાં ગોળીથી
વીંધાઈ જઈ પોતાનું ચક્રવર્તીપણું તે ગુમાવી બેઠો.

ગૃહિણી વિના ઘર ન શોભે : શણગાર વિના ગૃહિણી ન શોભે
જ્ઞાન વિના શણગાર ન શોભે : સંસ્કાર વિના જ્ઞાન ન શોભે

સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓમાં સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું અંગ્રેડ માસિક

સ્ત્રીજીવન

- ❖ ગૂંચરાતના બદલ્લિતા લેખકોનાં કાવ્યો, મર્યા, વાતાંઓ, નિબંધ અને વ્યાખ્યાનો આ માસિકનાં નિયમિત આંશ છે.
- ❖ લક્ષ્મીજીવન અને સંસ્કાર પૂરે તેવા પ્રેમો, કળેડાંના પત્રો, અશ્રુકથાઓ અને લક્ષ્મીજીવન.
- ❖ દર મહિને બહેનોના જીવન પરિચયો.
- ❖ પાશક અને શૃંગાર પસંદ કન્યાની અને પહેરવાની કળા, ચામડો, ચુડી અને કેનાની વિવિધ સૂચનાઓ-ચિત્રો સાથે.
- ❖ નોર્મલની વાતોઓ. મોસમનાં શાકભાજી પનાવવાની રીત, બાળકો માટે ડોળીમાનું નેદું અને સ્ત્રીઓના રાગો.
- ❖ ઉત્તર ઉદ્યોગ, સુતરનું બગત, ઉત્તર ગૂંચળ ને મોતીના પરદા-તોરણ, બગતર ખરીદી જેવા રાગરતા ઉપયોગી વિષયો—ચિત્રો સાથે.
- ❖ અંગકસરત ને વ્યાયમની રીતો, પ્રવાસ અને સ્ત્રીઓ માટે ધડાતા નવા કાવડાની સમજ અને માળાપના પ્રશ્નો.
- ❖ સ્ત્રીઓને તગતા સાચા ફિરસાઓ, કાવડાની દૃષ્ટિએ સ્ત્રીઓને થતા અન્યાયના કસો ને માળાપોને મૂળતતા પ્રશ્નોના બંધાઓ, અંગત પૂછપરછ, સ્ત્રીસમાચાર અને પ્રત્યેક પરિચય.

વિવિધ સામગ્રી સાથે સ્ત્રીઓ માટે પ્રગટ થતું હજાર માસિક

કારનકથી નવું વર્ષ શરૂ થયું છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂ. ૬)

પરદેશ માટે રૂ. ૭-૧૨-૦ (બાર શીલીંગ)

સ્ત્રી-જીવન કાર્યાલય, ઝવેરીવાડ, અમદાવાદ.

મનુભાઈ જોધાણીએ લખેલાં ગ્રામજનતાનાં
શબ્દચિત્રો

જનપદ

ભાગ-૧-૨-૩

[દરેક ભાગનો સવા રૂપિયા]

- * આ પુસ્તક મુંબઈ ઈલાકાના કેળવણીખાતાએ, વેસ્ટર્ન ઈન્ડિઆ સ્ટેટ્સ એજન્સીએ અને વડોદરા રાજ્ય કેળવણીખાતાએ શાખા-લાયબ્રેરી અને ઈનામ માટે મંજૂર કરેલ છે.
- * દરેક સ્કૂલોમાં આ પુસ્તક મ્યુનિસિપાલિટી અને લોકલબોર્ડો વસાવેલ છે.
- * અમદાવાદમાં ભરાયેલ બાળસાહિત્ય પ્રદર્શનમાં જનપદને ૨^{મું} પ્રથમ સ્થાન મળ્યું હતું.
- * દરેક વર્તમાનપત્રોએ અને વિદ્વાનોએ તેને વખાણ્યું છે.
- * ગૂજરાત સાહિત્ય સભા (અમદાવાદ) તરફથી થતી વાર્ષિક સમાલોચનામાં, જાણીતા વિદ્વાન પ્રો. રવિશંકર જોષી લખે છે:-
'જનપદ પુસ્તકની તો પ્રસંશા દરીએ તેટલી જોઈ છે. બાળકોને ગમી જાય તેવી તેની સંક્ષિપ્ત ભાષાશૈલી નોંધપાત્ર છે. વિવિધ જીવન ચારિત્ર્યો આપણી સમક્ષ જનપદને ખડું કરી મૂકે છે. આવા વાસ્તવિક, જીવંત, હૃદયસ્પર્શી રેખાચિત્રો બાળકને માનવ સ્વભાવનો અને માનવ વ્યવહારનો વૈવિધ્ય ભર્યો પ્રથમ પરિચય આપી શકે. ચિત્રો પણ એટલા જ ભાવવાહી છે.'

ગૂજર્ અંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

શરદ્યાષુનો “સેટ”

પરિણીતા (ચોથી આવૃત્તિ)	૧-૦
પક્ષીસમાજ (નવલકથા)	૨-૮
છબી (ટૂંકી વાર્તાઓ)	૧-૮
ચંદ્રનાથ (નવલકથા)	૧-૮
સ્વામી (ટૂંકી વાર્તાઓ)	૨-૪
કાશીનાથ (ટૂંકી વાર્તાઓ)	૨-૮
આવકી મા	૩-૧૨
શ્રીકાન્ત (ભાગ ૧-૨)	૪-૮
શ્રીકાન્ત (ભાગ ૩-૪)	૭-૦
નવીના (શેષપ્રશ્ન)	૪-૮
ભૈરવી	૩-૦
વિપ્રદાસ	૪-૮
ચરિત્રહીન	૫-૮
દત્તા	૩-૦
વિરાજ વહુ	૦-૧૦
દેવદાસ	૨-૦
અનુરાધા-બડીન્દિ	૪-૦
વૃંદાવન	૨-૮
અપૂર્વ ભારતી	૫-૮
શુભદા	૨-૮
ત્રણ વાર્તાઓ	૧-૦
બે ટૂંકી વાર્તાઓ	૦-૪
રમા	૨-૦
શરદ્યાષુની બાળવાતો	૨-૪

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તો : :: અમદાવાદ

ગૃહિણી વિના ઘર ન શોભે : શણુગાર વિના ગૃહિણી ન શોભે
જ્ઞાન વિના શણુગાર ન શોભે : સંસ્કાર વિના જ્ઞાન ન શોભે

આઠ વર્ષથી સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓમાં
સંસ્કાર પુરતુ સ્ત્રીઓનું અખેડ માસિક

સ્ત્રી-જીવન

- ❶ ગૂજરાતના જનજીવનના લેખકોનાં કાગળો, ગરબા, વાર્તાઓ, નિબંધ અને વાંચનારો આ માસિકમાં નિયમિત આવે છે.
- ❷ લક્ષ્મીજી અને સંસ્કાર પૂરે તેવા લેખો, કળેકારનાં પત્રો, અનુકથાઓ અને લક્ષ્મીજી.
- ❸ દર મહિને બહેનોના જીવનપરિચયો.
- ❹ પોશાક અને શૃંગાર પસંદ કરવાની અને પહેરવાની કળા; આંદોલો, ચુડી અને કેશની વિવિધ સૂચનાઓ.—ચિત્રો સાથે.
- ❺ રસોઈની વાનીઓ, મોસમનાં શાકભાજી બનાવવાની રીત, બાળકો માટે ડોશીમાનું વૈદ્ય અને સ્ત્રીઓના રોગો.
- ❻ હુન્નર ઉદ્યોગ, સુતરનું જારત, બિનનું ગૂંથણ તે મોતીના પરદા—તોરણ બગ્ગર ખરીદી જેવા રોજના ઉપયોગી વિષયો.—ચિત્રો સાથે.
- ❼ અંગકસરત અને વ્યાયામની રીતો, પ્રવાસ અને સ્ત્રીઓ માટે ધડાતા નવા કાપડાની સમજ અને માબાપને મૂંઝવતા પ્રશ્નો.
- ❽ સ્ત્રીઓને લગતા સાચા કિસ્સા, કાપડાની દ્રષ્ટિએ સ્ત્રીઓને થતા અન્યાયના અને મૂંઝવતા પ્રશ્નોના જવાબો, સ્ત્રીસમાચાર અને પુસ્તક પરિચય.

વિવિધ સામગ્રી સાથે સ્ત્રીઓ માટે પ્રગટ થતું દળદાર માસિક.

કારતકથી નવું વર્ષ શરૂ થયું છે

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ. ૬) પરદેશ માટે રૂ. ૭-૧૨-૦(બાર શીલીંગ)

સ્ત્રી-જીવન કાર્યાલય : ઝવેરીવાડ : અમદાવાદ.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તા

અમદાવાદ.

